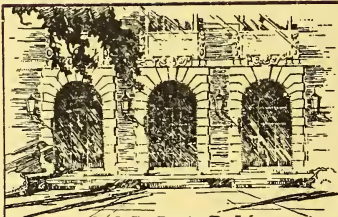

284.2

G68n

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

284.2

G68n

A

NAGY-KÁLLÓI EV. REF. EGYHÁZ TÖRTÉNETE.

IRTA

GÖRÖMBEI PÉTER,
N.-KÁLLÓI EV. REF. LELKÉSZ.

*A Gyűjtemény Lován és Szivés
ajándékából Nagy Péter
Ára 1 forint.
1882. Febr. 14.*

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA STEINFELD BÉLA, A REF. FŐISKOLA BETŪVEL.
1882.

1805
of the
of the
of the

284.2
G68n

Előszó.

E művecskét első sorban a n.-kállói ev. ref. egyház tagjai, mint kedves hallgatóim tájékozása céljából irtam. Irtam a végett, hogy lássák: mit tettek, mit szenvedtek s mennyit áldoztak dicsőült őseik, mint a n.-kállói ref. egyház tagjai, szerény működési körükben, névleg az egyház érdekeiért, a valóságban pedig a nemzeti s emberiségi érdekek: szabadság-, értelmi felvilágosodás-, hazaszeretet-, haladás- és közmívelődésért. Irtam, hogy álljon előttük a példa és legyen bennük erő, kitartás, akarat a szentelt nyomokba lépni és megtenni, a nehéz, a nyomasztó viszonyok közt is, a lehető, a vallás-erkölcsi érzés ápolása, az értelmese-
dés és felvilágosodás terjesztése, a szellemi előhaladás, a haza- és szabadságszeretet előmozdítása érdekében. Mert a protestantismus ezen isteni célok megközelítéseért küzdött és munkált a multban s hivatása marad e magasztos érdekeknek szolgálni, minden intézményei, szertartásai, eszközei által a jövőben is.

Köztudomás szerint a közjólét, a közboldogulás eszköz-
lésére a legszűkebb körben forgolódó emberek is közre-
munkálhatnak s általános hazafiúi, nemzeti, emberiségi
érdekekért nemcsak működhetnek, hanem valósággal működ-
nek és kell is működniök. Ezt pedig egyedül azáltal tehe-
tik, ha mint polgárok a községi, mint az erkölcsi társaság
tagjai az egyházközségi ügyek intézése körül megteszik
azokat, amelyek rájuk néznek. Ki az efféle kötelességek
teljesítésétől vonogatja magát, az a közjólét, a közboldogu-

lás s közművelődés ügyében való közrehatás elől keres kibúvó ajtót és utat.

E kis művecske már azt is igazolja, hogy a n.-kállói ev. ref. egyház kebelében, a tagok nagyobb része híven megfelel feladatának; mit bizonyít az egyház ügyeinek intézése körül már eddig is elért szép eredmény, melyszerint — a multból reánk hárámlott terheket elgondolva — „mindenek ékesen és szép renddel vannak.“

Másrészről, e szerény dolgozattal, az én szűkre terjedhető munkálkodási körömben, a felső-szabolcsi ref. egyházmegye kebelében, a mult idők viselt dolgait fedő homály felett akartam gyűjtani egy kisded mécszet, melynek derengő fényénél felmutathassak egyes kiemelkedőbb pontokat a szabolcsi traktus multjából. Gondoltam, hogy ezáltal én is viendek egy homokszemet ama tervbevett nagy műhöz: a magyar reformált egyház egyetemes történelmének megírásához. Vajha a kitűzött célokat, munkám által, legalább némi-némi részben megközelithettem volna! Ha igen, ha nem: ily szempontból méltasd törekvésemet tiszt. olvasóm s maradj irántam jó indulattal.

Irtam Nagy-Kállón, 1882. július havában

Görömbei Péter.

A nagy-kállói ev. ref. egyház története.

I.

Vázlatok Nagy-Kálló város multjából.

Nagy-Kálló tős-gyökeres magyar város. Fekszik Szabolcsvármegyében, a Nyírség ¹⁾ közepén; Debrecentől északkeletre négy-, Nyíregyházától keletre egy-, Kis-Várdától délre öt-, Nyír-Bátortól nyugotra két órányi távolságra. Határának kiegészítő részeit alkotják: a Butyka, Félegyháza és Császárszállás ²⁾ című, hajdan Nagy-Kálló városi, később egy százados per következtében, a Kállay-család tulajdonába átment birtokrészek. Földe, a várostól keletre s nyugotra sík; délfelé homokos; de általában termékeny. Terem: rozst, búzát, tengerit, dohányt és más terményeket. Van saját határában egy, a szomszédságban fekvő kis-kállói és biri határban hat szőlőskertje. Kivitelre évenként tetemes mennyiségű s izletes asztali bort természet ³⁾. Gyümölcse is bőven terem.

¹⁾ A Nyírség némely régi oklevelekben comitatus, sőt provincia néven is előfordul; de Nyírség vármegye, nyiri comes nem létezett soha. A comitatus és provincia név csak történeti hagyomány következménye. (Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. k. 130. l.)

²⁾ Butyka. E név onnan ered, hogy a kállói várbeli katonák, Butkay Annát, 1617-ben, Ártándházánál, sok keresztyén rabbal együtt, a töröktől megszabadították. E vitézi tettért Butkay István, a Butkay Anna édes apja, a „Butyka“ néven ismert részbirtokot a kállói várörtségnek jutalmul adta. Félegyháza. Hajdan e vidéken, ily néven, falu volt. Ezt igazolja számos tanúvallomás a városi levéltárban levő periratok között. 1772. ápril 23-án — egyebek közt — nemes Csorba Miklós vallja, hogy: „ő tudja bizonyosan, miként ezen Tttes Nemes Szabolcsvármegyében lévő Félegyházi praediumban Tttes Deseöffy Tamás uram birtoka azon részen vagyon, a hol ennekelötte templom volt, melynek téglái még most is meglátszanak. Ugyanazon templom helyén ezelőtt két esztendővel Tttes Deseöffy Tamás ur pénzt kerestetvén, a kik a földet ásták, egynehány emberkoponyákra és elsenyedv kopersók deszkáinak darabjaira akadtak“ sat. Császárszállás. E határrész nevét onnan vette, hogy midőn Kálló, mint végvár, a magyar királysághoz s nem az erdélyi fejedelemséghez tartozott, a „császár“ lovainak a számára szénát természetek itt (Városi levéltárban levő periratok igazolása szerint.). G. P.

³⁾ Herman Ottó szerint: a nyiri talaj phyloxerától mentes. A szabolcsmegyei kemecsei „homoki fehér bor,“ dr. Wartha Vince műegyetemi tanár minőleges

Lakosai: reformátusok; ezek vannak legszámosabban (2524.); kezökön s nevökön a határ legnagyobb része; leginkább földmiveléssel, szőlő-tenyésztéssel foglalkozó munkás, takarékos, egyszerű, ősei erkölceit és hagyományait hiven őrző nép. Római katolikusok ¹⁾: 561; görög katolikusok: 538; izraeliták: 579. Mint Szabolcsmegyének általában, ugy N.-Kálló és vidékének is őslakói ismeretlenek ²⁾. A honfoglalás idején a Nyírségben a kozár népfaj lakott. A honfoglalás után pedig *Kond* vezér telepítette itt meg nemzetségét ³⁾.

Nagy-Kálló város eredetére nézve biztos adatokkal maig még nem rendelkezünk. Alapíttatását — az ismert adatok egybevetése szerint — legtöbb valószínűséggel az 1241—42. után következő gyászos időszakra lehet tenni. Annyi bizonyos, hogy a 13-ik században létezett városok között Kálló neve elő nem fordul ⁴⁾.

A tatárpusztítást megelőzőleg, a töredékes történelmi adatok szerint, Búzna-Dada, vagy Búzen-Dada ⁵⁾ község létezett e tájon, melyet valószínűleg a vereczkei szoroson s Máramaroson át bejött tatárok pusztítottak el; kik 1241-ben Bereg, Ugocsa, Ung, Szabolcs sat. megyéket tüzzel-vassal elpusztítván ⁶⁾, Búzna-Dada is e siralmas sorsra juthatott. Hihetőleg ekkor, IV. Béla király azon intézkedése következtében épülhetett Kálló városa és földvára is, hogy e vidéken védelmul szolgáljon a dúló tatáracsordák ellen. A minthogy e város és végvára csakugyan nagy szolgálatokat is tett a következő századokban.

Kállóról és birtokviszonyairól a régibb időből e következő adataink vannak:

1378-ban vizsgálati parancs küldetik a leleszi konventnek, Lajos királytól, János és Szaniszló, Kállay Demeter fiai-, és Kállay Simon fia: Imre hátramaradt özvegyének, nemkülönben Domonkos, Kállay Imre fiának részére: Ibrányi Gergely fia: Miklós ellen, ki a *Kállóhoz* tarvizsgálata szerint következő alkatrészekből áll: fajsúly: 0.99543, alkohol (szesz): 8,4%, sav: 0.61725%, hamu: 0.1950%, borkő: 0.2520674%, kivonat: 1.80%. Kezelése többszörös lefejtést kíván. Tömeges kivitelre a homoki bor a legalkalmasabb, a legkeresettebb; tehát nagyban természetve biztosan s búsásan jövedelmez. (Herman Ottó „Szabolcs aranybányája“ című „nyílt szózata.“ Nyírség. 1880. év, 36. sz.)

¹⁾ Ez adatokat Ferenczy Bertalan, római kath. esperes-plebános, Lengyel Endre, görög kath. lelkész és Benedikt Bernáth rabbitól nyertem. G. P.

²⁾ Hampel József: „Szabolcsmegyei múzeum.“ 24. l.

³⁾ Horváth Mihály: „Magyarország története.“ 1871. Pest. 58. l. és Jászay P.: „Magyar nemzet napjai.“ 198. l.

⁴⁾ „Városaink a tizenharmadik században.“ 1878. Budapest. Szalai J.

⁵⁾ Városi levéltár.

⁶⁾ Szirmai: „Szathmár vármegye esm.“ 1809. év. I. k. 38. l.

tozó Fertő-tavat erőszakosan kihalásztatván, 1160 darab jó halat elvitt s ismételten 70 darabot halásztatván, ezt is elvitte. (Leleszi levéltár. Anti. fasc. 11. Prot. A. A. I. fol. 440.)

1386-ban vizsgálati parancs küldetik Mária királynőtől a leleszi konventhez Nagy Egyed (pro Egidio Magno), Bogdán Demeter fia részére, Kállay Demeter fia: János ellen, a ki amazon, a *kállói* szálaláson (elől: Butyka, Félegyháza, Császárszállás címen nevezve), erőszakoskodást követett el.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. II. Nro. 9. fol. 8.). 1425. évben vizsgálati parancs küldetik Zsigmond királytól a leleszi konventhez, Miklós-, Kállay Lenkes fia-, és János, Lőrinc, László ugyanannak fiai számára: János, Kállay Szaniszló fia- és ennek némely barátai ellen, kik azoknak *némely kállói jobbágyaikat* bebörtönözték.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. II. Nro. 41. fol. 539.).

A leleszi konventben levő okmányok közül ezen itt idézett kivonatban említették legelőször a Kállay-család kállói birtokos gyanánt. Van azonban kezeim közt egy más kivonat, melyből az látszik, hogy a Kállayak, Kállóhoz való birtokjogukat érvényesíteni már előbb is igyekeztek. Ugyanis 1414-ben: Kálló, Miklóstheleke, Perked, Beer (talán Biri), Thót-Kálló (talán a mai Kis-Kálló), Nagy-Semjén, Téth, Napkor és Apagy bizományként adatott Panyolay János fiának: Ferencnek; azonban a Kállay Lenkös fia: Miklós, és Szaniszló fia: János és még a Miklós fiai, névszerint: István, László, Zsigmond; Kállay István fiai: István, János, Lőrinc; s a László fiai ez adományozásnak ellentmondanak. (Leleszi levéltár. Metalium Comit. Szabolchiensis. Nro. 13°).

1434-ből már ismét világosabb adatunk van. Ez évben t. i. vizsgálati parancs küldetik Zsigmond királytól a leleszi konventhez, néhai Kállay János hátrahagyott özvegye: Dorottya, nemkülönben ugyanennek fiai: István, János és Domonkos érdekében, Kállay Lenkösnek is mondott Miklós ellen, ki amazoknak egyik kállói jobbágyát kegyetlenül megverette; ezenkívül azoknak több Kis-Kállóban lakó jobbágyaikat is megütlegeltette. (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. A. A. III. Nro. I. Ann. 1434. fol. 369.).

Ezekből tehát nyilván van, hogy a XV-ik század első felében *Kálló* lakossága a Kállay-család jobbágya volt ¹⁾.

Arra is van adatunk a XV-ik század elejéről, ugyancsak a leleszi konventből, hogy: *Kálló* ekkor már oly jelentékeny hely volt, a hol

¹⁾ Kálló városának birtokviszonyaira nézve, valószínűleg a Kállay-család levéltára (a magyar nemz. múzeumban) fog összefüggő adatokat nyújtani; melyeket „Nagy-Kálló város s végvára története“ cím alatt önállóan, később ohajtanék számára már kezeimnél levő adataimmal együtt feldolgozni. G. P.

heti vásárok is tartattak. 1413. évben „vizsgálati s idézési parancs küldetik Borbála királynétól, Kállay Lenkös fia-, Miklós érdekében: Lenkös fia-, Zsigmond, és Panyolay János fia-: Frank cimborái ellen, ki amannak némely Semjénben lakó jobbágyait, kik *Kállóba* heti vásárra útaztak, agyonnyilazni akarták.“ (Leleszi levéltár. Antiqu. Prot. B. B. I. Nro. 6. Ann. 1413. fol. 564.).

Majd a mohácsi vész (1526. aug. 29.) után, midőn Magyarország teste két, sőt három részre is daraboltatott; midőn Délmagyarországot Buda várával együtt a török birta; Felső-magyarország az osztrák házat ismerte urának; Erdély és a kapesolt részek pedig magyar születésű és érzelmű, nemzeti fejedelmek alatt küzdtek a magyar nemzet önállósága, szabadsága s függetlenségeért; tehát ekkor *Kálló* és vára, az 1574. évi 5. törvénycikk által végvárrá, lakossága várórséggé minősítettetett. Ezen időtájt kállói várkapitányok voltak: Pixendorfi Reuber János ¹⁾, Prépostváry Bálint ²⁾. Mint végvár szerepelt aztán *Kálló* 1574—1711-ig, vagyis a II. Rákóczy Ferenc szabadságharcát befejező Szathmári békekötésig. 1595-ben Báthory Zsigmond az erdélyi fejedelemséghez kapcsolta ³⁾. A következő évben már ismét a magyar királysághoz csatoltatott. 1604. okt. 29-én azonban Bocskay István foglalja el Kátay Mihály kapitány- és parancsnoktól. Ugyancsak Bocskay István fejedelem, a Korponán összegyűlt rendek (1605. nov. 10.) közmegegyezésével, 1605. december 12-én kelt adománylevelével, a véghelyeken lakó hajdukat, amennyiben azelőtt nemesek nem lettek volna, nemesi jogokkal ruházta fel, és hogy el ne széledjenek: *Kálló* egész város, Nánás, Dorogh, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Pérts, Sima és Vid helységben levő részjóságokkal s az ezekben levő minden királyi haszonvételekkel, rendszeres katonai szolgálatok teljesítésének feltétele alatt, megajándékozza; egyszersmind minden rendes és rendkívüli adózás, bér vagy kamara-nyereség, dézma, kilenced és bármilyen paraszti terhek viselése alól örökre felmenti ⁴⁾. Miután azonban később a kállói várbeli cs. kir. őrség s a *Kálló* városát biró hajdúk között gyűlöletes viszálykodások támadtak: Báthory Gábor fejedelem követi 1608. szept. 2-án már azon alkudoznak, hogy *Kálló* Nádudvarért s Kaba pusztáért megcseréltessek ⁵⁾. A csere meg is történt

¹⁾ Szűcs I.: „Debrecen város tört.“ I. k. 238. l. és Tutkó József: „Kassa város tört.“ 110. l.

²⁾ Szirmay A.: „Szathmármegye esmerete.“ II. 160. l.

³⁾ Városi levéltár.

⁴⁾ Városi levéltár.

⁵⁾ Történelmi tár. 1880. évfolyam. II. füz. 321. l.

1609. szept. 13-án; de a kállói hajdúknak nem Nádudvar, hanem Bösörmény adatott, olyan joggal, a minővel Kállót birták. A kállói hajdúk a bösörményi jószágban még ugyanazon évben egy más külön adománylevél mellett beiktattattak. Idők multával Kálló kamarai jószággá lett (1640.). A Kállay-családnak ugyanekkor, csereképen s kárpótlásúl Kálló helyett adatott Farkas-Aszó, Szathmármegyében fekvő egész helység, melybe Kállay György, Pál és István 1641-ben be is iktattatnak ¹⁾. A XVII-ik század alatt igen sok viszontagságon ment át Kálló városa s végvára. Most egyik, majd másik fejedelem, majd megint a király bírja; most Tökölyt, majd I. Lipótot, most II. Rákóczy Ferencet, majd I. Józsefet ismeri urának. Ezen ingadozásnak Kállóra nézve véget vetett az 1711-ki szathmári béke. Utolsó várkapitánya volt: Eckstein János. Kálló azonban 1749-ig még kamarai jószág maradt.

Említettük már, hogy Kállónak már a XV-ik század elején heti vásárai voltak; mi arra enged következtetni, hogy Kálló, e vidéken, már akkor is jelentékeny központi, forgalmi hely volt. A XVI-ik század végéről s a XVII-ik századból pedig világos adataink vannak, melyek azt bizonyítják, hogy itt az ipar igen jelentékeny fejlődési fokra jutott. A céhek (a csiszár-kovács-lakatgyártó, a szabó, a csizmadia, a szűcs-varga céhek) kiváltság-leveleiket az 1616—1654. évek közötti időközben nyerték; továbbá a vidékben létező városok iparosai: a batori, nánási, nyiregyházai sat. iparosok a kállói céhekhez csatlakoztak. 1666—1852-ig volt salétromgyára, serföző háza, postája. A XVIII-ik század elején már kórháza sat. A túlsúlyban levő reformált hitfelekezetnek a XVII-ik század közepétől volt Kállón jelentékeny középiskolája (városi vagy latin iskola, mint azon időben nevezték), egész 1852., illetve 1857-ig, mint majd az „Iskolaügy“ című külön fejezetben látni fogjuk. Kálló tehát ez időben is már nemcsak hadászati, hanem közmívelődési tekintetben is számot tett.

1711. után szabadalmait a város elveszítvén, be kellett olvadnia, lemondva kiváltságairól, teljesen a vármegyébe. És ez igen nehezen történt meg. A kállói lakosság a vármegye rendeletei, adózás sat.-ról hallani sem akart. Ragaszkodott, mégpedig makaesúl, konokúl régi kiváltságaihoz. Midőn kezdték belátni, hogy daccal semmire sem lehetnek, utóljára is a vármegye fog parancsolni: hogy e kötelékből kibontakozhassanak, a város hadnagya és teljhatalmú küldötte, Nagykéri Vályi Papp János 1728. dec. 15-én Pozsonyban, N.-Kálló város örökös megváltására nézve a kamarával 33,000 frtban megegyezik; le is fizet

¹⁾ Leleszi levéltár. Ann. 1641. Nro. 233.

belőle 800 frtot; de némely értelmetlen s rövidlátású polgár zenebo-
nászkodása miatt e váltságból semmisen lett ¹⁾).

1749-től 1816-ig folyvást tartó perben állt egymással a Kállay-
család és Kálló város lakossága az u. n. „Szállások“ miatt. 1749-ben
a Kállay-család, tized (dézma) adása mellett, a szállást kinek-kinek kezén
hagyta; de a lakosság a dézmát 1762-ben megtagadta s a per emiatt
húzódott tovább. 1776-ban a család nyer; 1786-ban pedig a lakosság
s ekkor dézma mellett a szállások a lakosságnak odaitéltettek. Ez ese-
ményről a ref. egyház jegyzőkönyvében ily feljegyzés olvasható:

„1786. dec. 18. Ezelőtt tiz esztendőekkel a Ttes földesuraság via-
facti kihajtván a lakosokat a már azelőtt majd száz (?) esztendőktől
fogva birtokában volt Félegyházi pusztából, melyet szállásonként birtak
a kállói lakosok, minden contributio nélkül; most 1786. dec. 18-án sok
költekezés, törvénykezés után visszaadatott II. József császár s király
parancsolatjából az említett pusztá a város lakosainak, akár nemesek,
akár parasztok légyenek; valamint a három (reform., római és görög
katholikus) ekkléziákhoz tartozó szállások is. Mely resignációkor én
Fazekas György (az idősebb) és Tisztel. Horváth Márton a pusztán
jelen voltunk, én hallgatóimmal együtt. Ott volt Tttes Nemes Szaboles-
vármegye Viceispánja T. Jármy Mihály úr, református, t. assessor
Krucsay László, római katolikus; főszolgabíró T. Zoltán István, ref.;
és egy esküdt Váradi N. ref. és az egész pusztát körülhatárolták“ ²⁾
sat. A család azonban tovább perelt és 1816-ban a szállásokat meg-
nyerte. Perelt ismét Kálló, a város is; de végre a „szállások“ nagyobb
része idegen kézre került s a per elévült. Ezzel a város, mint testület,
vesztett a „szállások“ közt mintegy 200 holdnyi földet s ezzel együtt
boldogulhatásának egy lényeges feltételétől, mint testület, elesett.

A fentebb elősorolt ipari, kereskedelmi viszonyok s helyrajzi fek-
vésénél fogva, melyszerint épen középpontján feküdt e város a régi
Szabolesvármegyének: a XVIII. század második felében N.-Kálló városa
lett a megye székhelye. Így építettett itt, a város középpontján, a leg-
szébb helyen, a ma is épségben levő imponans „vármegyeháza.“ Hom-
lokzatán a megye cimere, köbe vésvé van beillesztve s a címer körül,
szinte kőből metszett szalagon, ezen felirat olvasható: „Publico aedifi-
cavimus,“ „MDCCLXIX.“ Építeni kezdte a vármegye 1740-ben; tehát
majdnem húsz évi munka után lett a monumentális épület 1769-ben
befejezve ³⁾. Ezen időtől fogva 1876. év októberig N.-Kálló volt a

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. III. sz. 128—131. lap.

²⁾ Ref. egyház jegyzőkönyve. II. sz.

³⁾ Ezen a maga idejében, a maga nemében remeknek mondható collossalis

megye székhelye; a megyei politikai, köz- és társadalmi élet központja; a megyei közmívelődés góca, gimnáziumával, s a szabolcsi nemesség találkozó helye; a megyei tisztújítások, véres verekedésekkel végződött választások színtere, mely alkalmakkor megtörtént, mint egyebek közt 1836-ban is, hogy a pártszenvedély vak dühétől vezetett „nemesség“ egy lakóházat, melybe az ellenfél főemberei beszorítottak, a földig lerontott, izzé-porrá tört. A napokig tartott véres restaurációnak számos halott s még számosabb sebesült lett az áldozata. E városban tartá fényes udvarát a híres Kállay Miklós alispán, kinek asztalánál, e század elején, nap-nap után 60 emberre volt terítve. E gazdag földesúr udvarában, mint nagy művészet-pártoló, tartott zongoramestert, egy olasz énekesnőt, egy tenoristát és egy bassistát, kik zenészek is voltak s ebéd előtt, ebéd után, hegedűm és gordonkán játszottak. Ebédlőjében órát nem tartott, nehogy valaki megjíjedve a nagy időtől, társaságot bontson. Így beszéli ezeket el „naplójában“ ¹⁾ Balogh István, egy agg magyar színész, ki társulatával 1815-ben Kállóba vetődvén, az épen akkor következett megyei gyűlések alkalmával több előadást tartott s társulatának bizonyos számú tagja naponként, egymást felváltva, a nevezett „alispán“ asztalánál ebédezett és vacsorált; a színház pénztárának jövedelmét Kállay Miklós mindennap száz frtra egészítvén ki.

1848. szeptember havában Nagy-Kállón, mint a megye székhelyén szenteltetett fel „a szabolcsi önkéntesek“ zászlója.

1849-ben, az orosz csapatok embertelenségei miatt a város sokat szenvedett. „Az 1849-ik, a magyar előtt örökre szomorú emlékű évben — így ír azon időről Szondi László, a reform. egyház lelkipásztora — július végén már száguldoztak be kozákok Kállóba; augusztus végén és szeptember elején, a paplakon muszka major és kapitányok, adjutáns, pópa és hadnagyok szállásoltak, mindössze 44-en, tömérdek károkat téve. Voltak közöttök emberileg gondolkodók; de voltak a baromnál alábbvalóbbak is. Vajha! valaki a fejemet és szemeimet vizekké változtathatná, hogy sirathatnám meg eléggé az akkor kiállott nyomorú-

épületet közönségesen „Kállói várnak“ is nevezték. Így nevezték pedig e várnégyszögszerű vármegyeházat azért, mert a nyugoti részében, a föld felett s a föld alatt azon híres börtönhelyiségek voltak s megvannak ma is, melyekben Siros Pista, Gesztely Jóska s több ily megbélyegzett utonállók, lókötők s kapebetyárok, a társadalom fenés tagjai tartózkodtak; mégpedig régebben meglehetősen szigorú fegyelem alatt: vasban, kenyéren és vizen. Ezen még ma is épségben fennálló „Kállói vár“ tehát megkülönböztetendő az előbbi századokban szerepelt és 1711-ben lerontott „vártól.“ G. P.

¹⁾ „Magyarország és a Nagyvilág.“ 1878. évi folyam. 50. sz. 791. lap.

ságimat“¹⁾. Hogy bánásmódjuk e vad martalócoknak milyen lehetett, arra nézve tájékozást nyújthat egyebek közt az is, hogy Kálló város főbiráját megcsapatta egy orosz tiszt azért, mert a bíró nem volt képes parancsát azonnal teljesíteni²⁾.

1861-ben, a tisztújítások alkalmával, ismét Kálló lett színtere a hazafias pártok mérközéseinek; valamint később a hatvanas évek végén is, 1876-ig, mikor a megyék rendezéséről szóló törvény intézkedései következtében, a megye székhelye a szomszédos Nyiregyháza lett. Kálló pedig megmaradt a nevével nevezett közigazgatási szolgabírói járás székhelye s középpontjának. Ezenkívül jelenben e városban van: kir. járásbíróság telekkönyvvel; VIII osztályu állami főreáltanoda; kir. adóhivatal; megyei kórház 80 beteg számára elegendő szobák és ágyakkal; itt van elhelyezve a vármegyeháza épületének fényes főispáni lakosztályában a „szabolcsmegyei múzeum.“ Van három keresztyén (reform. római és görög-katholikus) és egy mózes-vallásu hitfelekezet, mindenik külön templom- és lelkipásztorral; együtt hat fi- és két nőtanítóval működik számos társadalmi egyesület: cassinó, polgári olvasó-egylet, műkedvelő-társulat, az állami főreáltanodai szegény tanulókat segélyező egyesület, korcsolyázó egyesület sat. A város lakossága és népességéhez képest, a társadalmi élet élénk s életképességét áldozatokban mutatja ki³⁾.

¹⁾ Egyházi jegyzőkönyv. II. db.

²⁾ Katona Sándornak hívták e bírót. Illő, hogy, ez embertelen eljárás által szenvedett megaláztatás miatt, neve emlékezetben tartassék. G. P.

³⁾ N.-Kálló város különlegességei közé tartozik: „a kállai kettős;“ tarozott régen: „a kállai hóhérral“ való fenyegetés; és: „a kállói egyes“ . . .

A „kállói kettős“ egy férfi és egy nő által, kettősben járt táncnem, melyet sajátos zene mellett lassan, lejtve, andalgó lépésekkel kezdenek és járnak végezetig, megtartván a test délceg, sőt büszke állását, melyet a tánc kezdetén vesz.

A „kállói hóhérral“ való fenyegetés onnan ered, hogy N.-Kálló városának 1711. előtt, míg végvár vala, pallosjoga is volt s a vétkesek: tolvajok, káromkodók sat. felett eféle itéletek mondtak ki: „hóhér által megcsapattassék;“ „a hóhér által nyelve kivágattassék,“ vagy: „a hóhér által felakasztassék,“ a mint ezeket alább a „vallás-erkölcsi“ külön rovat alatt az olvasó megtalálандja. A pallosjog igényelte, hogy a hóhér is helyben, Kállón lakjék, s különös találkozása a véletlennek, a hagyomány szerint épen azon telekben, hol jelenleg dr. Jósa András, nagyhirű orvos és műtő, a megyei kórház igazgató főorvosa, egy felettebb humánus érzelmű s gondolkodásu egyén úri laka emelkedik; azon nagyhirű orvos laka, ki oly sok kedves és becses életet mentett már meg, sokszor merész operációk által, családnak, hazának! A „kállói egyes“ a vármegyeház hátulsó részében levő börtönhelyiségek közt, egyes emberek számára külön-külön börtönhelyiség — de nem szoba, hanem inkább csak ketrec — volt, melyben se állani, se kinyújtózkodva feküdni, hanem csak keservesen ülni lehetett; hova hetenkint egy-két napra a nagyobb bűnösöket zárták. G. P.

II.

A nagy-kállói ev. ref. egyház reformációja s történetei időrendben. Szabolcsmege reformációjáról vázlatosan.

A) A reformáció s alakulási küzdelmek időszaka. (1526—1710.).

A nagy-kállói lakosság, mint fentebb már jeleztük és mint a lele-szi levéltárból nyert kivonatok s több királyi rendeletek és országgyű-lési végzések igazolják, a XIV—XV-ik századokban, a Kállay- és ezzel rokon családok földesúri hatalma alatt volt. A XVI-ik század leforgása alatt azonban N.-Kálló városának ugy birtokviszonyai, mint politikai állapota nagy változáson mentek át.

A mohácsi csata után (1526. aug. 29.) Magyarország három részre osztatott. Az ország déli részeit a török hódoltatta meg. Az északi s nyugoti rész Ferdinándot ismerte uralkodójának; Erdély pedig és a „kapesolt részek“ Zápolya Jánost választák királyokul. A határvonalak iránya azonban mindúntalan ingadozott és változott. Magyarország a megnevezett hatalmak között osztály tárgyát képezé. Mindenik uralkodó minél nagyobb részt kívánt belőle magához ölelni. Kálló épen azon részén fekszik az országnak (Szabolcsmegeye keleti része), melyen az elválasztó határvonal áthúzódott. Ezen helyrajzi fekvésénél fogva, a csaták és békekötések kimeneteléhez képest, most az erdélyi fejedelemséghez, majd az osztrák házból való uralkodók által kormányzott területhez tartozott. 1549-ben I. Ferdinánd király biztosa Salm Miklós és Izabella királyné biztosa Martinuzzi György között, Nyirbátorban, Kállóhoz két órányira, értekezés tartatik az egyezkedésre nézve. 1551-ben I. Ferdinánd hadai Nyirbátor alatt (N.-Kállón túl, kelet s az erdélyi részek felé) állanak ¹⁾. Az 1574. évi 5. törvénycikk által Kálló végvárrá, lakossága várórséggé tétetvén, a kir. kamara birtoklása alá jut. Kormányzói a várban parancsnokoló fő- és vicekapitányok lesznek, kik közül Reuber János főkapitány (1575. körül) a reformációi tanok hive ²⁾. „1575. Borbély Györgyöt, Magyarországbán az Báthori István hadnagyát az *kállaiak* elfogák és Ruber (talán Reuber) Sárosvárában tarták fogva“ ³⁾. 1595-ben Báthori Zsigmond az erdélyi fejedelemséghez kapcsolja; de a következő évben már a magyar királysághoz visszacsatol-

¹⁾ Debrecen város története I. köt. 138. l.

²⁾ Kassa története. Tutkó József. 110. l.

³⁾ Tört. tár. 1880. IV. füz. Székely krónika. 643. l. Közli: Barabás Samu.

tatott. 1604. okt. 29-én megint Boeckai István erdélyi fejedelem foglalja el. Majd 1609. szept. 13-án, Böszörménynyel cseréltetik ki. 1642-től I. Rákóczy György fejedelem lesz Kálló és végvárának ura, kitől 1645-ben szabadság-levelet (privilegium) nyer. II. Rákóczy György fejedelem is bírja; de később I. Leopold uralma alá kerül, kitől 1669., 1681., 1687., 1690-ből keltezett, származott s a város levéltárában eredetiben maig is látható kiváltság-levelekkel Kálló szabadalmi megerősítettnek. 1711-ben, a szathmári békekötés értelmében, Kálló is véglegesen az anyaországhoz csatoltatott. Politikai háttérül egyelőre ennyit.

* * *

A mohácsi vész előtt, II. Lajos magyar király alatt (1517—1526.), Luther tételei és iratai már behatoltak az országba ¹⁾ és több helyen vizshangra is találtak. Szaboles ugyan általában nem tartozik azon megyék közé, hol egyik vagy másik nagyhirű reformátor húzamosan tartózkodott volna; de közvetlen szomszédaiban: Zemplén, Bereg, Szathmár, Hajdumegyék, illetve ezekben Sárospatak, Munkács, Beregszász, Óvár, Erdőd és Debrecenben a Kopácsi István, Sztáray Mihály, Kálmán-csehi Márton, Dévay Biró Mátyás, Batizy András sat. működése örökre elélülhetlen nyomokat hagyott.

Hogy Szabolesmegyébe mily úton-módon, kinek közvetítésével hozatott be a reformáció: erre való nézve biztos adataink hiányzanak. Ennélfogva csak a viszonyok, körülmények, történelmi tények összefüggése és egymásra hatásából kell következtetnünk a valószínűséget. Anynyi tény, mint Lampe-Ember Pál említi, hogy *Kis-Várda*, Szabolesmegyének a XVI-ik század elején legjelentékenyebb városa, főispáni tartózkodási helyül szolgáló várával, azon magyarországi városok között szerepel, melyek mindjárt ez új szellemi mozgalom kezdetén befogadták az újított vallást. Ezen városok: Ujhely, Sárospatak, Pápa, Debrecen, Erdőd, Beregszász, Csenger, *Kis-Várda*, Szathmár, Székelyhid, Munkács ²⁾, sat. Tény, hogy Kis-Várdát a Drugeth, Melith, Eszterházi, Zokolyi, Homonnay, Nyáry, Krucsay ³⁾, sat. főuri s nemesi családok bírták a reformáció idején s többnyire az új vallás hiveivé lettek. Való, hogy a már jelzett időben, a megyei gyűlések a kis-várdai várban tartattak s így e város vala a szellemi központ, hol a fentebb már megnevezett reformátorok közül egyik vagy másik Munkács és Beregszászból Debrecenbe és vissza, vagy Tokaj, Tarcal, Patakról Erdődre s visszautaztában, Szabolesmegyén menvén keresztül, Kis-Várdán a fővárosban

¹⁾ Ker. Egyháztörténet. IV. füzet. Debrecen. 1882. 251. l.

²⁾ Lampe: Hist. Eccl. Ref. in Hung. etc. 1728. év 636. l.

³⁾ Kis-Várda város tört. Budán. 1872. év. 7. l.

és szellemi központon megfordulhatott. A szájhagyomány pedig azt tartja, hogy a legelső szervezett reformált egyház Kis-Várda mellett a *jékei* lett volna; de erre sem az egyházmegyei, sem más eddig általam kutatott családi s közlevéltárban írott adatot nem találtam. Történelmi tény, hogy a szabolcsi egyházmegye eddig ismert legrégibb esperesei, részint a kis-várdai, részint a pálcái (Kis-Várda mellett fél-órányira) ref. lelkészek voltak, ugy Lampe-Ember Pál ¹⁾ feljegyzése, mint az egyházmegyei levéltárban ²⁾ meglevő „esperesi névsor“ szerint. Mindezen adatok azon vélemény mellett bizonyítanak, melyszerint a reformáció csakugyan Kis-Várdán s vidékén, tehát Szabolcsmegyének északkeleti részén terjedt és erősödött meg leghamarabb.

De azt, hogy Szabolcsmegyében, mindjárt kezdetben (1526—1550.) nagy mérveket öltött a reformáció terjedése, adatok igazolják. Révész Imre szerint: „a felső-szabolcsi egyházmegyének volt oly jegyzőkönyve, melyben már 1547-ben voltak eredeti bejegyzések“ ³⁾. Ezen jegyzőkönyv azonban mai napság az egyházmegyei levéltárban már fel nem található. Révész Imre ezen állítását maga is Sinai Miklós következő megjegyzésére alapítja: „De Anno 1547. haec in protocollatio inventur: Salarium Pastoris Keresztuth Flor. 40. Extract. ex matric. Tractus“ ⁴⁾. Sinai Miklós tette ezen jegyzést 1781. július 21-én, midőn a *már* akkor s jelenben szólva *még* akkor N.-Kállón, a megye házában elhelyezett vármegyei levéltárat átkutatta. Keresztút, ma Kótaj, mint ref. egyház ma is létezik. A vasúti hálózatok készítését előző időkből Kótaj a Tokaj-Kis-Várda és Tokaj-Beregszász, illetve Tokaj-Szathmári országútból jelentékeny közlekedési hely volt.

Szabolcsmegye reformációjára befolyással lehetett a fejedelmi Báthory-család, melynek ősi fészke Nyir-Báthor ma is jelentékeny hely itt s történelmi emlékekben gazdag; főként csúcsives ref. temploma nevezetes régészeti tekintetben. A Báthory-családnak azonkívül is nagyterjedelmű birtokai voltak Szabolcsban. Egy családtag, Somlyai Báthori Anna, épen neje volt a reformáció egyik védőoszlopa Drágfy Gáspárnak, ki saját várában, *Erdődön*, 1545. szept. 20-án, az első protestáns zsinatot összehívta és meg is tartotta. Ugyancsak Somlyai Báthory

¹⁾ Lampe: Hist. Eccl. Reform. in Hung. et Transylv. 1728. 627. l.

²⁾ Egyházmegyei levéltár IX. köt. „esperesek nevei:“ Csengeri János, pálcái lelkész, esperes 1596. évben; Csehi Pál, pálcái lelkész és esperes 1601-ben; Patáki Bálint, kis-várdai lelkész, esperes, 1604.; Margitay Péter, kis-várdai lelkész, esperes, 1622. sat. (Az esperesek teljes névsorát lásd alább a kállói lelkészek névsora mellett).

³⁾ „A levéltárak rendezéséről.“ Révész Imre. Debrecen. 1868. év. 38. l.

⁴⁾ Sinai Miklós: „Kézirat-gyűjteménye.“ Debrecen. XI-ik köt. 61. lapján.

Anna második férje, Ecsedi Báthory György tartotta, neje birtokán, *Óváriban*, 1554. március 3-án a *harmadik*, *Erdődön*, 1555. február 24-én (a második erdődi s) a *negyedik* prot. zsinatot ¹⁾.

Az 1552. év december 1-én tartott beregszászi zsinaton (Bereg-megye), többek közt, jelen volt egy *Kállay Lukács* ²⁾ nevű lelkész is, kiről Balogh Ferenc, debreceni tanár s jeles egyháztörténelmi író azt vélelmezi, hogy: „lehetett kállói fi, sőt talán kállói lelkész is“ ³⁾. De e véleményt okmánynyal igazolni nem tudjuk. Hanem az igenis való, hogy az 1567. év február 24—26-ra Debrecenbe összehívott zsinaton, a betuliai vagy nyiri ⁴⁾ (most felső-szabolcsi) egyházmegye is képviselve volt. Ugyanezen nyiri vagy betuliai ⁵⁾ tractusból az 1569. év október 10-én tartott *várad*i zsinaton jelen voltak Kéri Péter, szamos-szegii, Varsányi Nikodemus, varsányi lelkészek ⁶⁾.

Azt, hogy a reformáció lassan, majdnem észrevétlenül terjedt és csak nyomról-nyomra, lépésről-lépésre haladva tette hódításait, az egyháztörténelmi írók kimutatták s a XVI-ik században tartott első prot. zsinatok végzései igazolják. Ha itt a reformáció indokairól s térfoglalásáról futólag megemlékezünk, azt csakis a történelmi fejlődés és az összefüggés kedvéért tesszük.

A reformáció indokai hazánkban is, mint Európa többi államaiban, ugyanazok valának. „A vallási szertartások üres formákká aljasultak; a tudomány és az erkölcs eleveenségét értelmi homály, erkölcsi romlás váltá fel ⁷⁾. A püspökök nagy része — mond Horváth Mihály ⁸⁾ — a világi urakkal fényben, pazarlásban, világi kedvtöltésekben vetélkedve kéjelgett, s hogy költséggel győzze, kinesszerzésben fáradozott. Az alsóbb rendű papságról Balogh Ferenc után azt mondja Zsilinszki M. idézett

¹⁾ A XVI-ik században tartott magyar ref. zsinatok végzései. Kiss Áron. Budapest. 1881. 4., 27, 32. l.

²⁾ Hist. Eccl. Reform. in Hung. etc. Lampe. 1728. 104. l.

³⁾ Balogh Ferenc sajátkezű levele irataim közt. G. P.

⁴⁾ A XVI-ik században tartott magyar ref. zsinatok végzései. Kiss Áron. Budapest. 1881. 613. l.

⁵⁾ Az egyházmegye ellenvetésére nézve az egyházmegyei levéltárban ilyen feljegyzést találunk: „Pro memoria. Nomen Suum accepit Senioratus Betuliensis, seu Szabolcsiensis, a Castro olim per Und Duc. Hungarorum, e Scythia egressorum aedificato et de suo nomine Zabolts cognominato. Habuit ab olim Ecclesias 76, nunc: Anno 1783. numerat 95, prter Filiales. Primus Senioratus hujus Senior: Joannes Csengeri. Anno 1596 “ Egyházmegyei levéltár. 9. köt. 1. lap.

⁶⁾ Hist. Eccl. Ref. in Hung. 248. l.

⁷⁾ Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. Zsilinszki Mihály. Budapest. 1880. 3. l.

⁸⁾ Horváth Mihály kisebb tört. munkái. Pest. 1868. év. III. 11. l.

műve előszavában, hogy: „Gosztonyi János, győri püspök (1510—1525.) keserű hangon panaszolja egy francia tudós barátjának, hogy a papok között alig találhatunk már olyanok, a kik teljesen értenék azt, a mit olvasnak és énekelnek. Innét van — ugymond — hogy közöttük legtöbbnek szíve száraz, lelke rideg, mint a jég, s a lelkészi szent cselekményekben oly közönyös, hogy míg az ajkakon a szent énekeket mondják, szívök, melyben többé nem ég az isteni lélek heve, nem érti ajkaik szózatát“ ¹⁾. Egy püspök pedig abból a korból igen elfogadható tanú.

A szerzetrendek- s zárdái életről pedig a reformációt előzőtt századokból így ír egy másik történetíró: „a szerzetrendek a hajdani szigorú fegyelemmel egészen felhagytak. A kegyes életnek egykori szent helyei, a zárdák, az erkölcstelenség, dorbézolás, henyeség és más rút bűnök tanyáivá váltak. A szomszédos férfi és női zárdák lakói, minden szemérmert levetkezve, nyilvánosan szótték bűnös viszonyaikat“ ²⁾.

„A reformációnak tulajdonképeni oka nálunk is — írja Zsilinszki M. — az avignoni pápák idejétől fogva oly gyakran hangoztatott egyházjavítás szükséges voltában, egészségesebb erkölcs-vallási viszonyok utáni vágyban és az általános megújulás szellemében keresendő.“

A fentebb mondottakból már ugyan ő azt következteti, hogy: „a reformáció az elnyomott, a lealázott emberi szellem forradalma volt, melynek nagyszerű jelentősége nemcsak abban áll, hogy a ker. vallást visszavezette őseredeti forrásához, a bibliához, és hogy ezt a középkori hagyományok salakjaitól megtisztította; hanem kiválóan abban, hogy a keresztyénséget a tudománnyal és az étellel kibékítvén, az emberiség legnemesebb törekvéseinek, a haladásnak, a felvilágosodásnak alapelvévé lőn“ ³⁾. Mihez ha hozzáteszszük, hogy a magyar reformátorok az istenitisztelel nyelvév, közegév a magyar nyelvet tevén, vitatkozásait szóval és írásban leginkább magyar nyelven folytatván, ezek által a magyar nemzeti műveltséget, a -nemzeti érzületet és tudatot fejlesztették, erősítették; a biblia fordításai s egyéb irodalmi működésök által számos nyomdák felállítását idézvén elő, a magyar nemzeti irodalom fejlesztésére azon korban legjelentékenyebb befolyással voltak: elmondtuk igen röviden, mint ily szerény mű terjedelme engedhette, a reformáció indokait s szellemi hasznait általános és magyar nemzeti szempontból.

¹⁾ Zsilinszki M. Magyarorsz. gyül. vallásügyi tárgyalás. Budapest. 1880. 4. l. Balogh Ferenc. „A magyar prot. egyháztörténet részletei“ után. Debr. 1872. 20. l.

²⁾ A keresztyén egyház történelme. Warga Lajos. Sárospatak. 1880. I. k. 438. l.

³⁾ Zsilinszki M., Magyarorsz. gyül. vallásügyi tárgyalásai.“ Bpest. 1880. 2., 4. l.

Arra nézve, hogy a reformáció lassan terjedt általában is, de különösen Magyarországon, adatokat szolgáltatnak a XVI-ik században tartott magyar reform. zsinatok végzései. Annyi bizonyos, hogy a reformáció kezdetben, Magyarországon is Luther szellemében terjedt el. Az első *erdődi* zsinat (1545. szept. 20.) végzéseinak VI. cikke azt tanítja, hogy: „az úrvacsorában *valósággal* adatik a Krisztus teste és vére. (Tehát egészen katolikus értelem s felfogás!) Akarjuk pedig — mond tovább — hogy a Krisztus rendelete minden egyházban anyai nyelven, illő tisztelettel sat. szolgáltatassék ki“ ¹⁾. A gyónást pedig még fentartandónak nyilatkoztatja. Általában „mondhatjuk — írja Kiss Áron többször idézett jeles művében — hogy e zsinat (Erdőd 1545. szept. 20.) még nem a Luther követők, hanem a római katolikusoktól való elválásnak volt **első** ünnepélyes megállapítása. Még eddig nem volt az új hitvallás megállapítva, nem voltak az új gyülekezetek külsőleg szervezve, még volt némi viszony a lelkészek és püspökök közt, a római katolikus szertartások sok helyen csak lassan mosódtak el . . . Ez volt az első kísérlet a független egyháztestület képezésére“ ²⁾, már t. i. az erdődi zsinat.

A beregszászi zsinat (1552.) már „elvetette a fülbegyónást és megállapította a nyilvános bűnvallást; vitatkozott az oltárok felől és elhatározta, hogy a mely helyen már a reformáció napról-napra való gyarapodása következtében az oltárok lebontattak és a templomokból kivettettek, nem kell azokat többé visszaállítani; a hol pedig még megvannak a templomban, használhatják azokat (még egyideig) asztal helyett a lelkészek, csakhogy épen és sértetlenül megtartsák az úrvacsoráról való tisztább és a pápai misével ellentétes tudományt“ ³⁾ sat. „Végre a debreceni nagy zsinaton, 1567. február 24-én (írja Balogh Ferenc) Méliusz Péter református püspök elnöklete alatt hozott kánonok által szervezetett, a II. Helvét hitvallás elfogadása és aláírása által pedig az európai ref. egyházak kiegészítő részül nyilatkoztatott ki és szilárdított meg a magyar református egyház“ ⁴⁾. E zsinaton, amint már jeleztük, a nyiri traktus, hová Kálló is tartozott, képviselve volt. Azaz, a fentebb vázlatosan előadott viszonyok között Szabolcs-megyében is mindjárt a reformáció kezdetén elterjedt az új vallás, az új hit annyira, hogy az új hitet valló egyházak 1567-re már önálló, szervezett testületet (tractust) képeztek.

¹⁾ A XVI. század magyar ref. zsinatok végz. Kiss Áron. Bpest. 1881. 11. 1.

²⁾ Ugyanott. 8. l.

³⁾ Ugyanott. 24. l.

⁴⁾ Ker. Egyháztörténet. Balogh F. IV. füz. Debrecen. 1882. év. 255. l.

Az új vallás erősbödését 1550. körül különösen a politikai okok igen kedvezően mozdították elő. Erdély ez időben egyesítettvén Magyarországgal, e viszony megszilárdulásáért I. Ferdinánd elnézte az új hit vallóinak térfoglalását; vagy legalább szigorú törvények hozatalától az *ujitók* ellen, a rendeket visszatartotta. A megyesi országgyűlésen (1554. jun. 10.) „a vallásra nézve kijelentették, hogy a táborban levő különböző hitfelekezetűek bírjanak saját papjaikkal, de a különböző felekezetűek éljenek békében, egymást ne gyalázzák, ne szidalmazzák, különben a kiszabott büntetés alá esnek“ ¹⁾.

Az 1555-ki pozsonyi országgyűlésen pedig a vallási ügy teljesen mellőztetik, mivel Erdély elszakadása forgott szóban ²⁾. A felvilágosodott és türelmes Miksa alatt (1564—1576.) nemcsak nagy előmenetelt tett, de virágzása délpontját érte el a protestantismus.

Ezen keretben és ily viszonyok között mikor vehette be Kálló az új hitvallást s mikor szervezkedett itt a reform. hitközség, teljes bizonyossággal meg nem állapítható. 1552-ből fekszik előttünk egy leltár, (a *Tájékozo* és Egyházművészeti lap 1881-ki folyam 1. szám 16—20. lapjain közölve, a magyar nemzeti múzeumban letét gyanánt őrzött *Kállay*-féle levéltárból) ³⁾ e leltár a nagy-kállói templom szerelvényeinek összeírását tartalmazza. Szerkesztetett 1552-ben, a törököknek hazánkba való betörésekor, a mikor is nevezett templom s egyház kincseit a község megbízható lakosai között, megőrzés céljából szétosztották. A leltár felerészben magyar nyelven van írva. Ennek címe: „*a nagy-kállay egyház ezüst marhájáról való lajstrom az ki Kállay Farkas jobbágyinál vagyon.*“ A lajstromba felvett egyházi kincsek: Lánzos Mihály, Szabó Simon és Csapó Osvald, Lánzos István és Csapó András, Szabó Mátyás és Jaxit Tamás, Filep Dékán és Wygh Jakab, Márton Barnabás és C . . -res Lászlónál helyeztetek el. A templomi ruhák jegyzéke ez: „*Catalogus indumentorum templi de Nagy-Kálló in tumultu turcico custodiendum et conservandum commissorum, et nomina eorum, quibus commissa sunt. 1552.*“

Az egyházi kincsek közt, mint nevezett lap szerkesztője megjegyzi, szerepelt egy *zománcos kehely* (zomancyos keley), mely alatt — szerinte — valószínűleg oly sodrony-zománcos kelyhek egyikét kell érteni, minők a magyar ötvös-művészet remekei gyanánt, ma is ismeretek hazánkban. Legalább erre látszanak utalni — mond a tudós szerkesztő — a hangsúlyozott zománcos jelző, továbbá a kor, végül Nagy-

¹⁾ Magyarorsz. gyűl. vall. tárgyalás. Zsilinszki. Budapest. 1880. év. 69. 1.

²⁾ Ugyanott. 72. 1.

³⁾ Közli: Bunyitai Vince.

Kálló helység földrajzi fekvése, mely a sodrony-zománczás főfészkéhez, Erdélyhez közel esik.“ „Összegezvén (szerkesztő, t. i. dr. Czobor Béla) a nagy-kállói egyház kincseit, a leltárban előforduló *ötvös-tárgyak* ezek: 1 ezüst úrmutató; 2 zománcos, 2 közönséges ezüst, 3 réz kehely; 4 ezüst patena; 1 nagyobb és 1 kisebb ezüst kereszt; egy pár ámpolna tállal, ezüsből; 1 ezüst ostyartartó; 1 füstölő, tömjéntartó-csolnak a vele járó kanállal, ezüsből; 1 ezüst pacem; az ezüstneműek összesen 23 gira értékűek, 39 nehezék hiján. Az akkori pénzérték szerint mintegy 92 arany frtot képviseltek, ma pedig — régészeti műbecsöket nem is tekintve — körülbelül 368—460 frtnyi összeget képviselnének. *Szövegetek és ruhaneműek*: casula összesen 10, melyek között egy aranszálakból és gyöngyökkel hímzett, 1 phoeniciai biber-szövetű aranynyal áttörve, 1 fekete (vagy sötét viola) biber, 1 sárgásba játszó biber, 6 kamuka szövetből készült volt, mely utóbbiak élén egy aranyos és színes selyem virágokkal ékített vörös, és egy aranynyal áttört zöld említhetők, utánok egy szintén virágos vörös, sima vörös, 2 sima fehér zárják be a sort; egyházi palást (cappa, pluviale) volt 3, mégpedig egy sárgásba játszó biber-szövetű, 1 vont aranszálakból szőtt, és egy vörös virágos kamukából készült példány. Az egyházi ruhaneműek lajstromát a főnebbi öltönyöktől egészen eltérő célú és a legegyszerűbb darab, egy sima fehér kamuka oltár-abrosz rekeszti be. . . . Ma már mindezen értékes egyházi szerelvények közül mit sem mutathatunk föl; szerencse, hogy legalább a leltár sovány szövege föntartá számunkra e becses tárgyak ismeretét“¹⁾.

Hogy ezen értékes ötvös-tárgyak és templomi ruhák visszakerültek-e még később (1552. után) a nagy-kállói római katolikus egyház birtokába, vagy azok kezén kallódtak el, a kiknek megőrzés végett átadattak, vagy az ellenségeskedéseknek végvárával oly sok izben s nagy mérvben kitett Kállón a dúló hadak pusztításai miatt enyésztek el, vagy reformáltatván a kállói egyházközség, mindezen értékes egyházi kincsek a puritán színezetű ref. istenitiszteletnél, mint feleslegesek mellőztettek; vagy talán az 1863. évben a római katolikus templom leégésekor enyésztek el: oly kérdések, melyekre — adatok hiján — határozott feleletet nem adhatunk. A jelzett egyházi kincsek azonban — a jelenlegi esperes-plebános Ferenczy Bertalan úr szóbeli közlése szerint, kinek szivességéből a fentnevezett adatokat tartalmazó füzethez jutottam — ma a nagy-kállói római katolikus egyház birtokában

¹⁾ T á j é k o z ó és egyházművészeti lap. Szerk. Füssi Tamás, dr. Czobor Béla. Budapest. 1881. I. sz. 16—20. l. (Az idézetek leginkább dr. Czobor Béla, a tudós szerkesztő megjegyzései után közölvék).

csakugyan nincsenek meg. De valószínűnek tartom, hogy ezideig Nagy-Kállón csak római katolikus egyház létezett; valamint azt is, hogy a reform. egyház ezután, vagy talán épen ez időben (1552.) szervezhető. Mert vallás s egyház nélkül, kivált azon időben, az emberek egy napig sem lehettek. Az új vallás, a reform. egyház pedig istenitisztetét, szertartásait értékes egyházi ruhák, szentségtartók, keresztiek sat. nélkül is teljesíthette.

Mindez azonban csakis a viszonyokból levonható következtetés; vélemény, melyhez szó férhet; mert hogy határozottan ekkor alakult volna a kállói ref. egyház, okmánynyal igazolni nem tudjuk. Papjainak névsora a XVI-ik századból ismeretlen előttünk. Úrasztali készletei a XVII-ik század közepéről valók. Egy későbbi időből fennmaradt egyházi jegyzőkönyvben azonban ez állittatik: „A Nagy-Kállói Reformata Ekklésia egy a legrégebb magyarországi ekklesiák közül“¹⁾.

Összevetvén már a felhozott adatokat és körülményeket, s figyelembe vevén, miszerint a szabadelvű és türelmes Miksa király alatt (1574.) Kálló végvárrá minősített s ugyanezen időbeli (1575. körül) „főkapitánya Reuber János, a reformációnak híve,“ „ki — mint kassai kapitány — több kassai ifjút, a vittembergi egyetemen, a maga költségén taníttatott“²⁾: elfogadhatónak látszik azon feltevésünk, hogy a kállói ref. egyház a XVI-ik században (1552—1580.) alakulhatott; ezt annyival több joggal állithatjuk, mivel a várnépek, mint Kálló lakossága is, többnemű szabadalmakat élveztek, mint a következő századból alább látni fogjuk.

* * *

A görög katolikus egyház multjára nézve a következőket adhatjuk, a jelenlegi görög katolikus lelkész úr³⁾ közlései szerint:

A görög katolikus egyház levéltárában nincs ugyan okirat, a melyből világosan kitünnék, hogy az itteni görög katolikus egyházközség a reformáció ideje előtt már létezett volna, de valószínűvé teszi azt e következő tényállás:

a) *Taraszszoics László* 1633-ik évben munkácsi püspökké választván, főpásztori hivatalát (I. Rákóczy György fejedelemnek kegyét és pártfogását hiteli különbség miatt, elveszítvén), csakis öt évig viselheté békével, az 1642-ik évben pedig hivatalától örökre megfosztatott s mint detronisált főpap, Ferdinánd király kegyéből nyert 200 frtnyi

¹⁾ A ref. egyház épületeinek összeírását tartalmazó melléklet, az I. sz. egyh. jegyzőkönyv mellett.

²⁾ Debrecen tört. Szücs I. I. köt. 238. l. és Kassa tört. Tutko József. 110—111. lap.

³⁾ Lengyel Endre.

segély-pénzt s lakását N.-Kállóba tette át, hol 1648. augusztus havában elhalt. E körülményből következteti nevezett lelkész úr

b) hogy N.-Kállón a tizenhetedik század negyedik s ötödik tizedében már jól rendezett görög katolikus hitközség létezhetett, melyet a nevezett főpásztor az általa erélylyel folytatott canonica vizitációból bizonyosan ösmerhetett s épen ennélfogva választhatá lakhelyül Nagy-Kállót, a hivatalától megfosztott főpap, hogy itt akkor már hite szerint való cultust találhatott, melynek áldásaiban vélt enyhülést és vigasztalást találhatni.

Az 1661-ik évből fennmaradt legrégebb okiratában nevezett egyháznak, a görög katolikus hitközség „*Rác ecclésia*“ néven fordul elő ¹⁾. E körülményből ismét azt következteti görög katolikus lelkész-társam, hogy e városban a rácok, mint szláv népfaj, már a 16-ik században, sőt előbb is, itt és N.-Kálló vidékén is lakhattak s birhattak itt egyházzal is.

A legrégebb okmány a nagy-kállói görög katolikus egyház létezésére nézve, az I. Leopold király által 1670-ben kiadott kegyelmi levél.

Jelenben van a görög katolikus egyháznak két darab régisége. Egyik egy ezüst tányérka, olvashatlan rác felirattal. 1661-ik évből. A másik egy áldozó-kehelyre való selyemből készült takaró, díszes és gazdag kiállítással, ezen felirattal: „A város pénzén vette Rác a kállói egyháznak 1677-ik évben, az Atyának a Fiunak és Szentléleknek nevében.“ A felirat rác nyelven van.

Ez a kifejezés: „*a város pénzén,*“ ismét a vallási türelemről tanúskodik a XVII-ik századból; mert ugyanakkor már N.-Kálló város a reformátusokat is segítette s pártfogolta; sőt később a reform. egyház ügyeit kizárólag a nagy-kállói városi tanács intézte, a mint alább látni fogjuk.

* * *

A XVI-ik századból Szabolcsmegye reformációjára nézve, érdekesnek tartjuk még felemlíteni, hogy a XVI-ik század utolsó feléből, néhány reform. egyházra nézve vannak igen világos adataink. Jelesül: „1584. március 23-án Julians (Gyulai) Mátyás, Somogyi Péter nevű *nyir-bátori* református nemes embertől, kapott akadémiai útra száz aranyat“ ²⁾. „1587. július 17. Bogáti Márton baranyai fi, *gávai* lelkész, minden egyházi tiszttől megfosztatott, mert máglyával vagy magi-

¹⁾ Való, hogy Nagy-Kálló város azon utcáit, melyeknek déli végén a görög katolikus templom áll: nagy- és kis-rác utcának nevezik. G. P.

²⁾ Egyházkerületi levéltár. Régi jegyzőkönyv. 595. l. (Révész Imre közlése szerint).

kus mesterséggel, a föld gyomrában elrejtett pénzeket keresett; azonban három hónapig letétetve lévén, bűnbánatot tartott, érette lelkészek s nemesek közbenjártak, s így jövőre nézve, kellő fogadás mellett, bocsánatot nyert“ ¹⁾). A következő század legelejéről szinte érdekes, még egy szomorú eset és egy egyház-politikai, illetve inkább vallás-erkölcsi adat: „1605. június 6. Bagdi M. Péter, *létai* pap, letétetett emberölés miatt; Debreceni Máté *encsencsi* pap pedig azért, mert egy férfit, kinek neje a fogságból visszakerült, megeskettett“ ²⁾).

Az itt idézett adatok, a fentebbiekkel együtt azt igazolják, hogy a XVI-ik században, Szabolcsmegye mindenik részén (Kis-Várda, Pálca, Bátor, Léta, Encsencs, Kereszthút, Gáva) el volt terjedve s teljesen meggyökerezett az új hitvallás, a reformáció. Ezt bizonyítja azon adat is, melyszerint a szabolcsi ref. egyházak belhivatalnokainak díjlevelei az egyházmegyei levéltárban 1649-ben vannak összeállítva, mégpedig *ex archivo* 1595. De ezen 1595-ki első könyv nincs meg; azonban a jegyzet amellett bizonyít, hogy 1595. előtt Szabolcsban már számos ref. egyház volt ³⁾).

* * *

Felvevén a nagy-kállói ref. egyház történetének imént elejtett fonalát s átvezetve azt a XVII-ik századba: itt már biztosabb, szilárdabb talajon, világosabb nyomokon haladhatunk.

Közönségesen tudva van a történelemből, hogy a reformáció terjedése ellen, valamint Németországban, úgy hazánkban is mindent elkövetett a kormány, országgyűlés és a római katolikus főpapság. Mindjárt a mozgalom kezdetén, az 1523. évi országgyűlés megalkotta az 54. törvénycikket, melyszerint: „Minden lutheránust s ezek követőit és pártfogóit, mint nyilvános eretnekeket s a boldogságos szűz ellenégeit ő felsége, mint katolikus fejedelem, fej- és jószágvesztéssel büntesse“ ⁴⁾).

Pár évvel utóbb, az „1525-ik évi május 13-án, a Rákoson összegyűlt nemesség fenyegetések közt követelte a királytól, hogy mindazon német lutheránusokat, kik udvarában s a királyné körül (ki tudvalehetőleg pártolta az új hit vallóit; sőt szívesen hallgatta udvari papja, Henckel Jánosnak, Luther tanai követőjének, az új vallás értelmében tartott beszédeit) tartózkodnak, kergesse el; ennek következtében hoza-

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Ugyanott: 610. l.

³⁾ Egyházmegyei levéltár. 1. sz. protocol.

⁴⁾ A magyarországi prot. egyházra vonatkozó összes országos törvények. Beöthy Zsigm. Budapest. 1876. 1. l.

tott ugyanott a 4-ik törvénycikk, mely így hangzik: „Minden lutheránus az országból kiirtassék; és akárhol felfedeztetnének, nemesak az egyházi, de világi személyek által is szabadon elfogassanak és megégettessenek“ ¹⁾.

A mohácsi vész után ugyan (1526. aug. 29.) még az egyházi s vallási kérdéseknél is nagyobb bajok foglalkoztaták az országot; a pártoskodás kezdetét vette s egyszerre két királya is volt az országnak: Zápolya János és I. Ferdinánd, az özvegy Mária királynő fivére. Ezek „mind a ketten a magok részére óhajtván megnyerni a papságot, mely mindig hatalmas tényező volt a fejedelmek politikájában, kemény parancsokat adtak ki a lutheránusok ellen; de törvényhozásilag mindaddig, míg trónjuk biztosítottnak nem látszott, nem mertek intézkedni“ ²⁾.

Idővel azonban ez is bekövetkezett. Az 1548. évi 11. törvénycikk így hangzik: „Az ország karai és rendei elhatározták, hogy az anabaptisták és sakramentariusok, kik még az országban vannak, a királyi Felség intése szerint, mindenkinek birtokairól távol űzessenek, s azokat, vagy közülök bárkit, az ország határain belől többé felvenni nem szabad“ ³⁾. Majd Erdélyországnak az anyaországgal való egyesíthetésének kilátásáért mind a rendek, mind a „királyi Felség“ engednek. És, mint Szentiványi Márton jezsuita maga megismeri, 1560-ban csak *három* katolikus mágnás volt az egész országban; a legfőbb hivatalokat kivétel nélkül mind evangélikusok bírták ⁴⁾.

A XVI-ik század végefelé minden megváltozott ismét. Rudolf országglása alatt (1576—1604.) megújul az ellen-reformáció. A jezsuiták újra behozatnak az országba. Majd a XVII-ik század elején, az 1603. évi november 11-én kelt királyi rendelet azt parancsolja, hogy az evangélikusok által Kassán, mintegy 50 év óta birt templom az Egerből Kassára menekült katolikus káptalan részére adassék át ⁵⁾; ugyanezen időben Erdélyben Básta betiltja a prot. vallást. A protestánsok mind itt, mind amott elkeserednek, mert üldöztetnek.

Ily viszonyok közt találta a protestánsokat a XVII-ik század hajnala. Mi természetesebb, minthogy a hatás visszahatást szült. A protestánsok, vallásuk és hazájuk szabadságát veszélyeztetve, sőt megsemmisítve látván; a mellett igazaikat és erejüket ismervén, miután az

¹⁾ Ugyanott. 1. l.

²⁾ Magyarorsz. gyűl. vall. tárgyalásai. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 23—24. l.

³⁾ Ugyanott. 39. l.

⁴⁾ A magyar prot. egyházra vonatkozó országos törvények. Beöthy Zsigmond. Budapest. 1876. 7. l.

⁵⁾ Ugyanott. 7. l.

óvástételek sikerre nem vezettek, fegyvert fogtak jogaik védelmére. „A forradalom okai tehát régen megvoltak — mond Zsilinszki M. többször idézett jeles művében —, most Bocskay által csak a kitörés alkalma lett előidézve, mely nélkül szintén, ha talán valamivel későbben is, mindenesetre kitört volna a háború“ ¹⁾. És Bocskay csakugyan megindult — többek felhívása következtében — Biharmegyében levő birtokairól (Sólyomkő, Kereki sat.). 1604. október 29-én már Kállót elfoglalta. „A protestánsok, kik eddig is csak azért tűrtek, mert nem volt megbízható vezérek, az elégfületlenekkel ezerenként tódultak Bocskay zászlója alá“ ²⁾. A hajdúk mind szintén Bocskayhoz állottak, Belgiojzó gróf császári vezér kecségtetéseit, a gazdag zsold felőli ajánlatokat sat. megvetve.

Kálló tehát a Bocskay fejedelem birtokába jutott s 1609-ig maradt a fejedelemséghez kapcsolva. A XVII-ik század elején a kállói ref. egyház népes s elég jóhírű lehetett; mit sejteni, következtetni enged azon körülmény, hogy oly nagyhírű papjai valának, mint Milotai Nyilas István, később püspök s Bethlen Gábor fejedelem udvari lelkésze és Margitai Péter, később debreceni, majd szathmári lelkész és szinte püspök. Az egyházkerületi levéltár ugyanis igazolja, hogy: „1605. június 5-én, a károlyi zsinatban ordináltatott Milotai Nyilas István Kállóba“ ³⁾. Ugyanezen károlyi zsinatban, a többek közt azon kérelem intéztetett Bocskay István fejedelemhez, hogy: ő fensége legyen őre a vallásnak, a pápista papokat pedig tiltsa ki mind Kállóból, mind másunnan, Tiszáninnen, Tiszántúl és Erdélyből ⁴⁾. Ime a visszahatás szomorú jele.

Ez időszerint tehát, bár a ref. egyház már elég erős lehetett Kállóban, mégis megvolt a római katolikus egyház is; és mégis maradt — habár népességre nézve a reform. egyházhoz képest kisebbségben — a legvirharosabb vallási zaklatások idejében, a mindkét főbb felekezetre (protestánsok és katolikusokra) nézve, de az I. Lipót korában különösen az üldözött protestánsokra nézve megpróbáltatást képező s ennek létét fenyegető XVII-ik században és azontúl is. Ezt igazolja az egri névtárból (1863.) Veszár István, nyiregyházai főesperes-plebánustól nyert adat, melyszerint 1713-ban, midőn a nagykiterjedésű egri egyházmegyében csakis 46 plebánia állt fenn ⁵⁾, s „az egész Szabolcsban csak

¹⁾ Zsilinszki M.: Magy. orsz. gy. vallástárgyalásai. Budapest. 1880. 259. l.

²⁾ Ugyanott. 260. l.

³⁾ Egyház. régi jegyzőkönyv. 610. l. Révész Imre közlése a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárából.

⁴⁾ Ugyanott. 610. l.

⁵⁾ Főt. Veszár István sajátkezű levele.

két lelkészség,“ ezeknek egyike a kis-várdai, másika a nagy-kállói vala ¹⁾. Mindezen adatok igazolják, hogy Kállón a felekezetek közt a vallási türelem azon nehéz időkben (XVI—XVII. század) sokkal nagyobb mértékben volt meg, mint a XVIII-ik század utolsó felében, mint majd alább látni fogjuk.

Elfoglalván tehát Kállót Boeckay István, a reform. vallás szabadsága és megerősödhetése biztosítva lett. Sőt több történt. Ugyanis Boeckay István fejedelem 1605., a Korponán összegyűlt rendek közmegegyezésével, azon év december 1-ső napjáról kelt adománylevelével, a véghelyeken szolgálatokat tevő *hajdúkat*, egyenként és együtt, amennyiben azelőtt megnesemesítve nem lettek volna, megnesemesítette, s hogy a hazának nagyobb szolgálatokat tehessenek, *Kálló* egész város, Nánás, Dorogh, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Péres, Sima és Vid helységbeli rész-jószágok birtokával s az ezekben levő minden királyi joggal, mindkét nemet illetőleg, rendszeres katonai szolgálatok teljesítésének feltétele alatt, megajándékozta ²⁾. 1609-ben Kálló Böszörménynyel cseréltetett ugyan meg és hajdú szabadalmait elveszté a lakosság, de nemesi előjogainak élvezetében továbbra is meghagyatott. Ily viszonyok bizonyára kedveztek az új, üldözött vallás megerősödésének Kállóban. De ezen kiváltságos helyzetnél fogva kedvezett Kállónak az 1606-ki bécsi béke, melynek a vallásról szóló pontja akként fogalmaztatott, hogy ő felsége a király, az ország rendeit, úgy az urakat és *nemeseket*, mint a szabad királyi és *mezővidrosokat*, melyek a korona alá tartoznak, úgyszintén a végvidéken lakó magyar *katonákat* is hitőkben sem maga bántani nem fogja, sem mások által háborgattatni nem engedi. . . . A rendeknek tehát szabad vallásgyakorlat engedtetik mindenütt az országban, úgy azonban, hogy abból a római katolikus vallásra semmiféle rövidség ne hárámoljék. A kath. papok és templomok bántatlanul maradjanak s a lefolyt zavarok alatt elfoglaltak mindkét részről kölcsönösen visszaadassanak ³⁾. Ezen békekötés alapján hozott a törvény, mely az 1608.: I. törvényeikkben ekkép foglaltatik: „A zászlósoknak, országnagyoknak, nemeseknek, valamint a szabad kir. városoknak és az ország összes karai és rendeinek, a magok és a királyi ügyész javaiban szabad vallásgyakorlat engedtetik; úgyszintén az ország végvidékein, a magyar katonáknak, saját hitők és vallásuk, valamint az azt önként és szabadon elfogadó mezővárosok s falvaknak mindenütt

¹⁾ Kis-Várda város tört. Györgyeni Ign. Buda. 1872. 19. l. Idézve az adatokat az Egri névtár 1863. I. LI.-ról.

²⁾ Városi levéltár.

³⁾ A magyar orsz. gyűl. vall. tárgyalásai. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 300 l.

szabadon hagyatik, és annak szabad használata s gyakorlatában senki azok közül akadályt ne szenvedjen; s nehogy a karok és rendek közt gyűlölködés vagy viszály támadjon: mindegyik hitfelekezetnek saját előljárói s felügyelői (superintendentes) legyenek“ ¹⁾.

E törvények tehát biztosíták Kállón az új vallás megszilárdulását s a nagyírú Milotai Nyilas István épen ekkor lakott és paposkodott itt 1609-ig; mikor Debrecenbe hivatott tanárul ²⁾.

A kállói ref. egyház beléletéről ezen időből egyebet feljegyezve nem találunk.

A következő évben (1610.) ismét Pázmán Péter indította meg a mozgalmat a reform. egyház terjedésének meggátlása végett és hatalmas ékesszólása és iratai által sokat is ártott a protestantizmusnak; számos főurat és főúri családot visszatérítvén a római katolikus egyház kebelébe. Irataira élesen, erős hangon, kiméretlenül — ilyen volt Pázmán támadása is — felelt Alvinczi Péter, előbb kassai lelkész, utóbb Bethlen Gábor udvari papja; egy tudományos készütséggű theologus, kitűnő egyházi szónok s buzgó lelkész, mint Szilágyi Sándor történet-tudósunk őt jellemzi. A tiszántúli részekre, így Kállóhá s vidékére azonban alig terjedt ki Pázmán térítési működésének hatása; itt ugyanis az „orthodoxa religio“ megtartá túlsúlyát s az Alvinczi könyveit kapkodták ³⁾.

De volt Kállónak és e vidéknek más baja. Mint végvár ki volt téve minden felkelés alkalmával — mi azon időben majdnem mindennapi vala — a zaklatásoknak. Azt írja ugyanis Pethőfalvi Pethő István, kir. táblai assessor, családi feljegyzéseiben, hogy: „mikor 1611. esztendőben, Báthory Gábor erdélyi fejedelemségekor, az *hajdúk* az urak és nemesek ellen feltámadának, *Kállót* megszállák, akkor az darahi házamtúl feleségemmel, gyermekeimmel *Szakhárra* futottam“ ⁴⁾. Hogy e felkelés nem valami jelentéktelen lehetett, azt feltűnteti: „a felső-magyarországi rendek közgyűlésének a szabolicsvármegyei felkelt hajdúkhöz (Kassáról 1610. aug. 4.) intézett intó levele,“ melyben írják egyebek közt, hogy: „... mig kegyelmetek egyetért velünk... mi is minden oltalommal, segítséggel, jóakarattal leszünk kegyelmetekhez; . . . sőt királyunk ő felsége, palatinusunk ő nagysága minden szabadságtokat megerősíti,“ sat. ⁵⁾. A törökök által is több ízben nyug-

¹⁾ A magyar Prot. Egyh. vonatkozó összes orsz. törvények. Beöthy Zs. Budapest. 1876. 10. l.

²⁾ Túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 91. l.

³⁾ Magy. Prot. Egyháztört. Monográfiák: „Bethlen Gábor és a kassai pap. Irta Szilágyi Sándor. Budapest. 1880. 2—3. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1880. I. füz. 178. l.

⁵⁾ Ugyanott. II. füz. 326. l.

talánított Kálló város és végvára ¹⁾; de ezen zaklatások csak politikai háttér gyanánt szerepelvén e műben, azok részletes leírását, e helyütt mellőznünk kellett.

Az egyház ez időbeli életéből szinte csak egy másik nagy hírű lelkész neve maradt fel: Margitai Péteré; ki (1622.) kállói ²⁾, debreceni, huszti, szathmári ³⁾, kis-várdai ⁴⁾ lelkész és végre szuperintendens lett. (Lásd alább: Lelkészek nevei között). Ugyanezen időből maradt fenn a városi períratok közt egy végrendelet másolata, melyszerint Mérges István, kállói kapitány, ki török fogságban is volt Váradon, hagyott 100, idest száz frtokat a Kállai Reformata Ecclesiára, „a harangon — úgymond — rajta van a nevem“ ⁵⁾.

A XVII-ik század második tizedében sok zaklatás, háborgatásoknak lévén kitéve a magyarországi protestánsok, főleg a jezsuiták részéről; bár az 1618-ki országgyűlésen többségben voltak, mindamellett nem tudták kivinni, hogy az istentiszteleti háborgatások megszüntetése végett, a törvény határozottan, világosan szerkesztessék s a vallásháborgatók megbüntettessenek; ennél fogva a szorongatott protestánsok Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet voltak kénytelenek felhívni a vallásszabadság védelmére. Fellépését siker koronázta s megkötötték a nikolsburgi béke 1621-ben, melyben a protestánsok vallásszabadsága ujjal biztosított. De azokban az időkben nem sok nyugalmat szereztek a békekötések, mert Pázmán és a jezsuiták állhatatosan izgattak „az eretnekeknek“ nevezett protestánsok ellen. Templomaikat elszedték (mintegy 300-at); vallásukat, istentiszteletüket ⁶⁾ gúnyolták; a főbbeket címeikkel, hivatalok és jószágok nyeresével édesgették a katolikus egyház kebelébe. Hiába útasította ki az országgyűlés a jezsuitákat és Pázmánt, a főizgatót az országból, mindez mitsem használt. A vallásháborgatás folyvást tartott; mi a protestánsok részéről ismét és ismét kihivta a harcot vallásuk szabadságának védelmére. Így tartott ez nemcsak Bethlen Gábor idejében (1629. előtt), hanem a következő másfél évtizedben is, I. Rákóczy György fejedelemsége alatt, a linci (1645.) békéig.

Kálló a XVII-ik századon át folyvást szenvedett a vallásszabadságért viselt hadakozások miatt. Szenvedett Bethlen és I. Rákóczy György alatt is, főleg azon körülménynél fogva, hogy „végvárúl“ alkal-

¹⁾ Városi períratok.

²⁾ Tóth Fer. Túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 101. l.

³⁾ Kiss Kálmán: szathmári ref. egyházm. tört. 1878. Keeskemét. 752. l.

⁴⁾ Egyházm. levéltár. I. sz. a.

⁵⁾ Városi períratok.

⁶⁾ A magy. orsz. gyűl. vallásügyi tárgy. Zsilinszki M. Budapest. 1880. 331. l.

maztatott és tekintetett, most Magyarország részéről az erdélyi fejedelemség ellen, majd megfordítva az erdélyi fejedelemség részéről Magyarország ellen. Hogy milyen helyzetet teremtett sokszor a hadviselés, csak egy példát említek fel a sok közül. 1644. augusztus 6-án, azt írja ugyanis Kemény János, fővezér, I. Rákóczy György fejedelemnek: „pénzt sollicitáló ember, *kállóiak*, hajdúság, székelység, elég vagyon; tagadhatlan dolog, sok vagyon, *kinek egy patkóra való nincs*, mi lesz belőle, Isten tudja“ ¹⁾.

Különös mégis, hogy Kálló ezen zaklatott viszonyok között is szemelláthatólag gyarapodott. Ipara tetemesen fejlett és virágzott. A céhek többnyire a XVII-ik század első felében nyerték kiváltságait s articulusaik szerint adózni tartoztak minden a céhbe belépő egyes „mester“ után, a nagy-kállói ref. ekklezsiának, a belépti díj (6 és 12 frt.) egyharmadával (2 és 4 frt.). A szabó céh privilegiuma ugyanis költ 1616-ik esztendőben, Nemes Debrecen város akkori főbirája neve alatt. Ennek „2. és 51-ik articulusa szerint illeti az Ecclesiát a béálláspénznek harmadrésze; egy béállás hat váltó frtra tétetik; harmada 2 váltó frt.“ az ekklezsiát illeti. A lakatgyártó-csiszár-kovács céh privilegiuma, melynek szabályai 1625. július 4-én a debreceni hasonnevi céhtől kölcsönöztek s az ezt tartalmazó céh-könyvben 1622-ből már eredeti határozatok vannak bejegyezve ²⁾, kelt 1637. III. Ferdinánd aláírásával. Ennek első articulusa szerint „a céhmesterek immár *ennekutánna* az Ecclesia jövedelmére is, az ő tehetségek szerint, igazán gondot viselnek, és idejek eltelvén, hitők szerint arrul, az Birónak számot adnak. Az Ecclesia jövedelmi peniglen ezek: Valamely mesterré leendőők eő közzülök (akar ő közöttök) Mesterré lesznek, és beadgyák, az eő Mesterségek mellé való pénzt, az mely teszen az egész Mesterséghez tizenkét forintot, ennek az harmadrésze leszen az Ecclesiához való ³⁾ sat. A csizmadia céh privilegiuma kelt 1648-ban, III. Ferdinánd aláírásával. Itt a 2-ik articulus szól a béállás-pénzről s az 12 frtra van téve; harmada, minden egyes mester után 4 frt., az Ecclesiáé ⁴⁾. És ezen szabályok s adatok mind azt igazolják, hogy a nagy-kállói ref. egyházat a céhek a XVII-ik század első felétől kezdve egészen a most folyó század közepéjükig (mint majd alább is látni fogjuk) szépen segítették.

¹⁾ Történ. Tár. 1880. II. füz. 288. l. Kemény János és Bornemisza Pál levelezése. Közli: Szilágyi Sándor.

²⁾ A céh szabályait tartalmazó könyvben.

³⁾ Ugyanott. Céh-szabály: 1-ső articulus.

⁴⁾ Ref. egyházi jegyzőkönyv. III. darab. 20. l.

Majd „az 1645. évi linci békekötés alkalmával I. Rákóczy György fejedelemnek adatván Felső-Magyarországon Tokaj és Regéc vára, az ezekhez tartozó városokkal és falukkal, ezenkívül hét vármegye, u. m. Abaúj, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa, Szathmár és Szabolcsmegyék, a szathmári és kállói várakkal, ő is, itt is mindenütt segítette, mint kegyes és hitbuzgó református földesúr a reformált egyházakat és iskolákat“¹⁾.

Hogy Kállónak jóakaró fejedelme vala I. Rákóczy György: azt igazolhatja az is, hogy a városnak (1644. február 24.) ő általa adott kiváltságlevél egyik pontja ekként hangzik: „Harmadszor: Mind az Praesidiariusok, Nemes- és Míves rendek, *szabad Hajdú emberek régi szabadságban* megtartassanak minden rendbeli Tisztviselőktől“ sat²⁾. A hajdú-szabadalmak közt bennfoglaltatott a vallásszabadság is.

A XVII-ik század közepétáján (1640—1680.) a kállói céhek nemcsak a társulatba lépő mesterek után fizettek az eklézsiának egyharmad belépti díjat, hanem úrasztali készleteket is készítettek bőségesen; a mi egyrészt a céhek népes és vagyonos voltát, másrészt a ref. egyház azon időbeli nagy népességét is nyilván mutatja. A szabó céh például 1645-ben készítettett egy ezüsből való, aranyozott poharat. 1648-ból van egy ezüst lapos tányér. 1657-ből egy ezüst, aranyos tányér; szélén egy lópatkó, benne egy kulcs (N.-Kálló város címere). Egy vastag patyolat-kendő 1662-ből. Három nagy kanna, melyek közül kettőt csináltatott a kállói lakatgyártó-csiszár-kovács céh 1664-ben. (Ezekről bővebben: az egyházi vagyon című rovat alatt).

Bármily küzdelmes volt tehát Boeckay, Bethlen, I. és II. Rákóczy György alatt Kálló és vele a kállói reform. egyház helyzete: mégis mind a város, mind az egyház gyarapodott, izmosodott, nőtt, mint a palma a reáarakott teher alatt. Bezzeg más idők s viszonyok következtek II. Rákóczy György halála után, özvegye Báthory Zsófia és másrészt I. Lipót alatt. Báthory Zsófia saját uradalmaiban a templomokat, paplakokat elszedte, a papokat elkergette; a pataki iskola jószágait elvevén: a tanárokat és a tanulókat menekülni kényszerítette. Másrészt az I. Lipót által kormányozott ország részben ugyanezt teszik a katolikus főpapok (Bársony Gy., Szelepcsényi, Kolonics) a protestánsokkal; t. i. templomaikat elszedik, papjaikat fogságra, 41-et gályarabságra ítélnék s elküldik vasban Nápolyba. A titkos összeesküvések útján keresik az üldözött honfiak és protestánsok a menekülést; de ezek felfedeztetnek. Zrinyi, Nádasdi, Frangepán lefejeztetnek. Erdélyben a

¹⁾ Prot. Egyh. Isk. Lap. 1881. 51. sz. 1692. l.

²⁾ Városi levéltár: eredetiben a szabadságlevél.

zavar, fejtelenség nőttön nő. II. Rákóczy György a kolosvári csatában hősi halállal elesvén: a szultán Barcsay Ákost nevezi ki Erdély fejedelmévé. Barcsayt meg Kemény János előbb fogságba vetteti, majd megöleti s maga az erdélyi fejedelmi széket elfoglalja. A szultán a Leopolddal tartó Kemény ellenében ismét I. Apaffy Mihályt nevezi ki Erdély fejedelmének. *Kállónak* e viszontagságokból, mint végvárnak, bőven kijut osztályrésze. A török 1660-ban Váradot bevévén, a 2000-nyi őrségből csak 200 marad fegyverfogható, ezeket a törökök Debrecenbe kísérték. Nehány száz huszár megtámadta a kísérő török csapatot, a basát le is vágta, de azután *Kállóba* menekült ¹⁾. Majd Seydi pasa Kabát, Szoboszlót földig leégettetvén, Debrecent megsarcoltatván, *Kállónak* szándékozik tartani. A hajdúk közül még szerencsés volt, a ki eddig házanépével együtt Ecsedre, *Kállóba* menekülhetett. A török had Debrecen alól csakugyan a Nyírségre vonúl, prédál, pusztít, rabol. Az emberek a munkát abbahagyják; a gabona aratatlan marad s csak a török elvonulása után aratnak, midőn a bujdosásból előkerülnek az emberek, s két karácson közt is lehetett takarást látni ²⁾.

Báthory Zsófia, II. Rákóczy György özvegye, ennek halála után Szathmárt, Tokajt, *Kállót*, Ecsedet, Ónodot, I. Leopold császárnak átengedi ³⁾. *Kállóból* (1661. május 7.) azt írják Bécsbe, hogy a törökök Szabolcsmegyét hódoltatják ⁴⁾. Pár év múlva a szerencsétlen vasvári béke (1664.) után Szabolcsmegye s a hajdúság, a béke egy pontjának értelmében, a magyar királysághoz csatoltatik. Ezen a részen pedig Spankau, Kobb, Karaffa, Strassaldo kegyetlenkednek; sanyargatják a nemzetet, úgy, hogy a lázongások mindennapivá lesznek. Kezdetüket veszik a *kuruc* és *labanc* név alatt ösmeretes harcok. A kurucok vezérévé lesz Tököly Imre, késmárki gróf. „A kuruc háború első kitörése 1672. év augusztus 28-án történt, Kende Gábor, Petróczy István, Szuhay Mátyás, Szepessi Pál által, kik a hajdúkat a felkelésre rábirták s ezek kurucoknak mondattak, a császáriak labancoknak. A kurucok a protestánsok ellenei s erőszakos térítőin igyekeztek boszút állani. Kobb pedig a labancok vezére, a kurucokat nyársba, karóba vonatta, kerékbe törette. Eleinte a kurucok szerencsével harcoltak, azonban Barkóczy István, kállói várparancsnok, rábirta a hajdúkat, hogy a

¹⁾ Tört. Tár. 1880. IV. füz. 748. l.

²⁾ Debrecen tört. Szűcs I. II. k. 371. és 395. l.

³⁾ Ugyanott. II. k. 434. l.

⁴⁾ Tört. Tár. 1880. II. füz. 751. l. Regesták a külföldi levéltárakból. Közli :

kurucok ügyének pártolásával hagyjanak fel s térjenek a császár hűségére“¹⁾.

Pár év múlva azonban, a kurucok ismét megújították a harcot. Megjegyzendő, hogy az ország nyugoti részén, lázadásban való részvétel ürügye alatt, ekkor idézte Pozsonyba Szelepcsényi primás a magyarországi összes protestáns papokat (1674.), 250 körülbelől meg is jelent s az államügyész halálbüntetést kért rájuk. De azért a legtöbb állhatatosan megmaradt hite, vallása s meggyőződése mellett. Ezek aztán előbb halálra, utóbb kegyelemből örökös várfogságra ítéltettek és a kapuvári, komáromi, pozsonyi, lipótvári sat. tömlőcök lakói lőnek, hol sanyarú munka mellett éhséget, szomjúságot, durva bántalmazást, sőt még botoztatást is kelle szenvedniök. Ezek közül kísértetett 41 gályarabságra (Sélyei, Harsányi sat.). Ezek voltak indokai — a politikai s fentebb már jelzett kegyetlenkedéseken kívül — a kurucok ismételt felkelésének. Idézzük e harcokból csak a Kálló sorsára tartozó adatokat. 1681. szeptember havában Apaffy a kállói várat vívatta s a labbancoktól be is vette. 1681. novemberben azonban a németek már visszaveszik. 1682. augusztus 16—20. közt Kálló várát ismét Apaffy foglalja el a kurucok részére. 1683-ban Kállóban megint a magyar király hadai szállásolnak²⁾. Mig végre I. Apaffy Mihály, Erdély fejedelme meghal; II. Apaffy Mihály lemond; Erdély meghódol Leopoldnak (1690); Tököly Imre pedig Nikomediában telepedik meg. Ezen keretben a kállói várnak és kapitányainak többször igen dicstelen szerep jutott. A kállói ref. egyháznak pedig keserű pohár az egész szabolcsmegyei ref. papsággal és egyházaikkal együtt. Beregvármegye ugyanis több vármegyékkel is közölt levelében panaszolja, hogy Báthory Zsófia fejedelemasszony — bizonyos vallási kérdés kimenetelét be nem várva — recurrált ő felségéhez s extrahált egy protectionalet, Felső-Magyarország generálisa, gróf Csáky Ferenc úrhoz, melyben ő felsége parancsolja, hogy a fejedelemasszonyt protegálja, mely parancsolatot révén a generális úr, ottan *kállói* és tokaji várbeli kapitányoknak parancsot adott, hogy a mit Báthory Zsófia fejedelemasszony emberei fognak parancsolni, ezt tegyék sub gravi animadversione, kik is magukat a vett parancshoz alkalmazván³⁾ sat.

Hogy aztán mit parancsolt Báthory Zsófia fejedelemasszony a kállói várkapitánynak, azt biztosan nem tudjuk; de a fejedelemasszony jelleméből, s más helyeken (Patak sat.) tanúsított magatartásából követ-

¹⁾ Debrecen történ. Szűcs István. II. köt. 441. l.

²⁾ Debrecen története. II. k. 453., 454., 456., 466. l.

³⁾ Munkács városa és várának leírása. Balajthy Józs. Debrecen. 1836. 127. l.

keztethetjük, hogy a parancsok közt ott volt a protestánsok zaklatása, üldözése s háborgatása is. Sejtteni engedik ezt az efféle feljegyzések: „Körmendi Péter püspök, a *kállói* vár kapitányát megkéretette, hogy a zarándi esperesnek elragadozott javait adassa vissza“ ¹⁾).

A XVII. század közepén (1649—1650.) Váczi János kállói ref. lelkész levén az egyházmegye esperese: innen (Kállóból) indítottak a körlevelek a nagykiterjedésű szabolcsi egyházmegye egyes vidékeire, négy irányban. Ugyancsak ezen időben irattak össze (1649.) az egész egyházmegyéből a lelkészek s tanítók díjlevelei, részben ex Archivo Anno 1596. ²⁾). Sajnos épen reánk nézve, hogy a kállói egyháznak csak a neve van meg az egyházak nevei közt; az a lap pedig, melyen a chártának kellene írva lenni: üres. Valószínű, hogy a helyben lakó lelkész-esperes iratta a többit; a magáéra (Kállóra) nézve pedig gondolta, hogy: hisz azt úgy is tudja, minek írná be“ !! De azt nem gondolta meg, hogy milyen esorbát ejtett a kállói egyház történelmén e kis elnézéssel.

Ezen körülmények mind a kállói ref. egyház, mind a szabolcsi egyházak békés fejlődésére engednek következtetni 1650. körül. De ha I. Lipót, Báthory Zsófia és a Tököly-féle kuruc mozgalmak idején Kálló szenvedett: nem sokkal voltak jobb állapotban azon időben az egyházmegyebeli többi egyházak és az egész szabolcsi ref. egyházmegye sem. Ennek igazolására a sok közül idézünk egy egyházmegyei határozatból kelt feliratot, mely intézve volt Barkóczy István szabolcsi főispánhoz, az 1674. évi augusztus 3-án Kemeesén tartott gyűlésből, s a szokásos megszólítás után ekként következik:

„Hogy az Nagy Kegyelmi In, Ngodat szerencsésen mind filyai-ban boldogítsa, édes Romlott hazánk szükséges szolgálattyára, szívből kívánnuk!“

„Naghos Kimes úr! Nálunknál is fellyeb érezheti Nagod, Éjjeli Nappali Hom (?) szakasztó Nyughatatlanságába, ez siral-mas ügyét Réghi nagy Nevü édes Magyar Nemzetünk, magha testében termett és emlőin neveltetett saját Fiaitúl utolsó püsz-tülésra való tellyes hanyotlódását. Az Föld Tiszteletesseinek, minden tekintet kívül Catholicus és Evangelicussinak szabados fogdostatását; hallatlan pédáltatását és ezekhez járúlható siral-mas törödését; Könyvező orczával titkos helyeken való bújdosá-sát, és az minden erő nélkül maradott föld Népének, nem utólsó édes Gyámolyitúl való meghfosztódását. Mely eléghé kibeszélhe-

¹⁾ Túl a tiszai püspökök élete. Tóth Fer. Győr. 1812. 145. l.

²⁾ Egyházmegyei levéltár. I. sz.

tetlen ghonosznak nyöghve, púszta hallgatással való elszenyvedé-
sétt, mind az Természet, s mind a jó okosság, nem kevésigh
kárhoztatná bennünk. Annyival is inkább lehetetlen hallgatnunk,
mivel Klmes Parancsolattya is ért el Méltóságos Spankaú Gene-
rál úrk ő Ngk, az Tekintetes Nemes Vármegyének minden Ren-
dére ezen fennforgó ghonosznak orvoslása felől. Melyre nézve is
leghinkább Árvahodott Ecclesiánk is, ez felső Méltóságk klmes
Parancsolattyához accommodálván magát, s mind pedig halálhozó
fájdalomvall érezvén édes Földünknek atyáskodó Nagygyainak
minden órán szemünkláttára nevedő ilyen siralmas sorsát.

Mellyekre nézve, ha az Ngod kglmes tetszése és ez dologa
felől való szükséghes Assecuratiója járúlna, tehát Esedező leve-
lével édes Ecclánk azon Alsó Magyarokat requirálnája. Várván
Istentől ebbéli járásúnknak böldegh kimenetelét.

Minémü formába tettük pedig le erről küldendő irásunkat,
im nem csak in Páribus, hanem authentice in ipso vero origi-
nali Ngod Méltóságos Tekinteti eleibe Censura alá küldöttük
sok tekintetekre nézve. Ngod azért személyünkhöz ekkorig hatha-
tósan mutatott, tőlünk hálaadást érdemlő atyai kglmes indúlat-
tyához méltóztassék erről való kglmes tetszését jelenteni; és ezen
szándékunknak processusa felől bennünket assecurálni. Tudván,
hogy másképpen nem lézen bátorságos, sem Tanátsos, akármely
dolgúnkat inditanunk. Várván Ngod erről való kegyelmességét,
ajánljuk az mi Istenünknek kglmes óltalma alá az Ngod édes
Hazánk óltalmában fáradhatatlankodó Életét. Ex congregatione
Semi-partiali ad diem 3 aug. Kemecsi habita. A. 1674.“ 1).

Ezen panaszos levél azonban még csak általánosságban adja elő
a sérelmeket. Van az egyházmegyének egy másik felirata, melyben már
a méltatlanul gyanúsított s rabságra vetett Nyakas Péter református
egyén szabadon bocsátása iránt esedeznek 2).

1) Egyházmegyei levéltár. Kemecsei gyűlés. 1674. augusztus 3.

2) Ki nem mondhattuk több nyavalyánk közt leghközelebb ez felsőb napok-
ban minémü lelkünk keserűségével kezdők hallani, Ngtok s Klmetek nehézségét,
Rab atyánkfia Nzetes Nyakas Péter ur ő klme aránt; mintha is ő klme Istene és
vére ellen való Dolgokban magha ghondolatlanul mártotta volna ujjait: meghiud-
ván ő Kle ellen némely Informatorok Relatiojábull lött Conceptus mely miatt is
életének könyvezhető kárhóztatására mondatik, hogy sorsa jutott légyen. Ugy vagyon
hiszszük Nagtokat Kket oly discretus, és az Igazság szerint Lelkiismerettel való Ité-
lőknek lenni, mint is kiknek megelőzze Elméjökk Igazságát az Irgalmasságh. Melyre
hogy annyival hajlandó lenne az Ngtok s Kkek Lelke, Ezen fellyeb nevezett Nem-
zetes édes Patronusunknak Artatlansagha felől nem tartóztathata megh bennünket

A kis-várdai gyűlésen (1674. év szeptember 4.) már a kéki és besztereci ref. templomok kirablása, egyes emberek megkárosítása miatt jajdúl fel siralmasan Ibrányból — úgy látszik, az elfogott Nyakas Péter, szabolcsmegyei másod alispán ¹⁾).

semmi tekintet, hogy tiszta lelkiismerettel Együgiü Ecelánk bizonságot ne tenne, ugy mint is kinek majd minden napon folyó cselekedetének nézellői, szavainak hallói levén nem lehet egyebet Lelkünkisméreti szerint róla mondanunk, hanem hogy Dilexent Gentem Nram, et quod aedificaverit nobis Ecclam. Ha mi pedig ez Ellen valónak ismertetnék ō klmének, Beszédében, vagy Cselekedetében (kit mind az által, Experientia quotidiana approbante, nem remélünk). Az a Ngtok s Kmek bölcs Lelkétüll ne egyébnak ítéltessek az eltávoztathatatlan szükségnhl és kemény Parancsolatnál. Mire nézve alázatos esedezésünkkel akarok Ngtok, Klmetek tekinteti előtt a mi Tudásunk szerint való Igazságát és ártatlanságát ezen Nemzetes Rab atyánkfianak delegálnunk és hozzá mutatatandó, egyező vérséghe szerint való szabadulására alázatosan kérünk; hitelt adván Ngtok s Klmetek ez mi együgiü Lelkünknek is. Több levén sokkalt a szabadságra való ok, mintsem Raboskodására; vagy a mi nagyob Életének fogiatására. Sőt ha . . . a mi Tudásunk kívül, az rajta levő kemény Parancsolat miatt, mint köteles szolgája Nemes Vármegyéjének, találta volna is Ngtokat s Klmeteket, vagy csak is in tantó maghához meghizetleníteni; emberi gyarlóságát nem tekintvén, melyet is ha szorosan amaz mennyei Felséghez tekintene, akárki is magha maradása felől, mitt remélhetne? Annakokáért az Jézus Christus szerelmében kérjük Ngtokat s Kket szánna megh, vagy csak egyedül az mi minden Emberi erő nélkül maradt Árvaságinkat s Ecclankat. Hitelt adván Ngtok s Klmetek annak, hogy Jónásk sem hozhata szivére nagjub busulást Feje felett árnyékot tartó Borostyánnának meghszáraztása, mint a mennyire való meggyenghülést sőt bizonyosan teljes elfordulást Nemzette, ez Tek. Nemes Szabolcs vármegyei lelki atyafiakk, az ō klmének vagy csak hosszú ideig való Raboskodása s fellyeb pedig Halála! Ha annakokáért, böcsületes az Ngtok Ketek Lelke előtt a mi Lelkünk s Életünk, kérjük mégis az Christus nevében legyen böcsületes ez mi helyes Tanubizonyoságh tételünk is, esedezésünkkel egyetemben, nevezett édes Patronusunk hamaros szabadulása, és a közjóban fáradhatatlankodó Életének, Ngtok s Klmetek kegyelmességhe által leendő, maradása véghet. Melyre is a mi Urunknak Istenünknek Lelke, hajeza megh az Nsgtok s Klmetek szivét. Hagyván Kglmes óltalmában azon mi Urunknak Inünk a Ngtok, Ketek Életét! Ex eadem congregatione, Anno: ut supra *).

¹⁾ Ngtokk s Klmkk meghnyomorodott Rabsághomból is alázatos és hűséges szolgálatomat ajánlom; Istentől minden dolgaiban szerencsés boldogh előmenfelt kívánok Ngtokk s klmeknek meghadatni.

Mind ilyen Nyomoruságomban is, nagy Lelki örvendezéssel örvendeztem azo, (n) hogy Ngtok klmetek Lelkét arra vezérelné, hogy az Rettenes, Éghben kiáltó s Isten eleibe felható vétkeket meghakarván orvosolni az Vitézlő Rendnek eleibe Edictumokat rendelt. Bizony dologh, ha valaha, most volna ideje Oda vagion az Frigyláda! Elaludt az szegény Mózes! Serkenyen fel Józsue, öltözte fel az Istennek sisakját; és vessen sorsot az alattavaló Nép közt, a holl taláztatik az Babilioniai köntöss, adjon dicsősséghez az Istennek és az Edictumot erősitse megh az Isten

*) Eghházmegyei levéltár. I. sz. kemecsei gyűlés, 1674. augusztus 3.

A kérés, esedezés, folyamodás mindenfelől özönlik, most a Tractushoz, majd Barkóczy István, szabolesi főispánhoz 1).

hatalmának félelmével; mert így térne meg az Isten kegyelme is, mint réghenten az Népekhez! Ime csak mostan úgy mint ult: augusztai minemű rettenetes vétet cselekedtenek, kicsodák legyenek én nem tudom. De kitanulhatja Ngtok, s kmetek sorsot vetvén az Népek között. Kirül tudom az szeghény gyámoltalan, ügy-fogiótt kösség is voltaképen fogja Nagtokat kket informálni; Réá mentenek az Beszteredzi és kéki Templomra és mind az kösségnek valami javaczkajei s mind ottan környülvaló Bujdosó Nemes Embereknek javokban prédát vettetének, és magham is a mitt az szeghény Leányoval adtam kiházásításának idejében, mindeneket elprédáltanak, a mi Nagiubb az Isten Tisztességére rendeltetett Eszközöket is hasonlóképpen minden Isteni félelem kívül elvittenek. Ilyen több elég volt más helyeken is. Az Istennek dicsősséghez szent színe látására kérem Ngtokat s kmeteket, Immár egyszer legyen latattya, s foganattya, ezen szegény kárvallott Emberek panaszt kegyes füleiben bevén, Tiszti és hivattallya szerént orvosollya meg, hogy az Ink kegyelme térjen Fejünkre, és negyven esztendeigh ne kellessék széllyel bujdosnunk az Pusztákat, mint az Izráelitáknak. etc. etc. (Ex Ibrány, die 1. Szeptbris. 1674.)*.

1) Spectabiles ac Magnifici Dni, Dni Nóbis Colendissi! Hogy a mi Urunk Ink a Ngtok, kmetek Életét az ő dicsősségére meg szentellye és tartsa, kívák!

Minemű szív bággyasztó, s csak szintén mostanában esett. De a sok száz ilyek között elviselhetetlen dologh felől kellették, Iterato (szegény Földünk megkárosítottainak számát nem tudható sokasághátull kényszerítettvén az Jézus Chtus nevében). Ngtokat s Keteket, Nyomorutt Ecciesiánk busitani elhisszük hozzánk való kegyes attyai Affictiojához képest keseredett lélekkel foglya érteni.

Lehetetlen ugyan mennyiségét csak ez egyuttal esett kárnak is Regestralnunk: Mineműsége felől pedig ezen cselekedetnek azt mondhattuk, hogy ha még az Hatalmas nemzet hallaná is, vére pesdülését magát meg nem óhatná az is. Tudniillik, hogy valaki szünhetetlenül egymást érő káromlásokkal, az magha Istene házára tartózkodás nélkül, szemérmatlenséggel rohannyon! Merő, az Isten lábainál letött szükséges Ruházatoktull az öreghebbektül fogva az czecezszopókig, nagy kegyetlen felrombollássával az eszközöknek, mirdeneket megfosszon! Az életnek módgyához szükségesképen tartozó mind Igha Barmai nélkül hagion! És a mi rettenetesb, sok Ecciesiakat az minket boldogítható guk Ink dicsőségéhez rendelt szent Edényéktüll visszakéretetetlenüll megfosszson! Akármely tiszta lelkiismeretü Tisztel. Idejü Egyházi személt, propria et violentosa autoritate hét izben is egy Nyomon azon Egy dologh felől is, meg Esküssön; másfelől még is azokk is javokba sákmánt hányon! etc. etc.

Keseredetsége miatt Lelkünk ez hallatlan zavarral az magha saját vérei közt folyó cselekedetett lehetetlen leirnunk számlálhatatlanságha miatt az Egigh felható Jajszóknak, Ruhátlankodóknak, Nyavhatlankodóknak, Éhellhalásra s Kóldulásra jutottakk, kéket és fájdalmas vereségheft felesen hordozókk! etc.

Meghorvoslódása pedig, ez sokaktull koporsójokigh elfelejthetetlen Ghonosznak, Kitüll? Mikor? és mint légyen? meg haladgya s felül mullya a mi Együgyü de már talán meghgyógyulhatatlanull meg háborodott Elménket.

Ez napfénynél világosb dolgokat azért kényszerítették a Ngtok s ktek nagy discretioju és Affectusu Lelki eleibe terjeszteni, amaz Nagy hatalmas Urnak neve

*) Egyházmegyei levéltár. I. sz.

Ismét Barkóczy István főispán s kállói főkapitányhoz ír a tractus, a kis-várdai gyűlésből. Itt is, mint az előbbieken a helyzet elviselhetetlen voltát rajzolják ¹⁾.

Miután a vármegyénél s főispánnál hiába zörgetnek, a zaklatás, háborúskodás tovább tart, felírnak Nográdi Mátyás püspökhöz, mégpedig most már másodszer s kéri bajaik orvosoltatását ²⁾.

Mindezen adatok azt bizonyítják, hogy a szabolcsmegyebeli egyházak és egyes protestáns hitsorsosok nagyon sokat szenvedtek a kuruc-

alatt, kinek is árvaodott népének oltalmára és felséghez Neve dicsőségére nevezi magát Ngtok s kmetek elő állattatottnak. Köteles hálaadó szolgálai maradván ez kegyelemért Ink s Ngtoknak, ha orvoslása lejedene mind az jelenvaló, s mind az következhető ighen fájdalmas Ghonosznak. Melyre is ezek hiteles hallása után ell hiszszük kész indulattal fordul Lelke Ngtokk s ketekk. Ajánlva mi is a meghmaradásnak hatalmas urának markába Ngtokat, kett. Data Várda ut supra! etc. *).

¹⁾ Az sem Isteni sem Emberi félelmet tartani nem akaró nép minemű kegyesség ellen való cselekedetekre szokott légyen fakadni, megmutatyák azok az siralmas dolghok, mellyek édes nagy nevű Hazánkban saját kebelünkben nevelt fiaink általl naponként kezdenek esni. Támasztana Isten olly hatható eszközt, mely által az Isten népének ilyen elszenyvedhetetlen Ghonosza orvosoltatnék meg! Láthattya Ngos klmes ur ez világh szeme, hogy nincs semmi Rendnek külömböztetése. Ez ilyen dologh még az Pogány Nemzetben is hallatlan, hogy valaki az magha Istenére; annak szent házára és annak Házának szent Edényére támadgyon! etc. Lehetetlen Ngos Klmes ur pusztá hallgatással elmulnunk ez nagy Ghonosz mellől, holott is másforma Securitásunk emlegettetik vala minapi követ Attyánkfiain általl az oda alá való Méltóságos Rendtüll. Ha azért Nghod Klmes tetszése járulna, tehát az Isten házához és az ő népéhez való kötelességünkre nézve még egyszer ez egyuttal, nagiuibb vigyázásra akarnók ő Ngokat és kemöket inditanunk! Másképpen az Ngod Klmes Commissioja nélkül netalán félő magunkra ennél is nagiuibb veszedelmet ne hozunk. Várván Ngod klmességét az nagy Isten oltalmába ajánljuk az Ngod kívánatos Életét **).

Ibidem et tunc (Várda. 1674. szept. 4.).

²⁾ Tiszteletes Ur! Második Rendbéli ez Irásunk, Kedett Magunk véréttüll, ellviselhetetlen szorongattatásunk felől való Tudósításunkról, Noha ez Ghonosz változás alá vettetett sorsunkat Kedhez egymást érő levelünkben is eléghé nem deklaralhatnak. Félelemmel tellyes szállásunk, noha veszedelmes hallgatásunk is. Istenért esedezünk ur klmedk atyai kegyes és hozzánk köteles afftietiójához képest, kérjük érezze meg a velőhigh behatott fájdalmunkat! Kit ha nem Regestralhatunk is, mindazáltal meghérthett, Böcz követ Atyánkfiainak csak szavokból is. Az ebben való Assistentiat cum suis modis, mi csak az Kgd Ines discretiojára hadgyuk egyedüll. Várván maradásunk ked által mutató jó hasznát. Kévánván, hogy a nagy K. Isten terjeszse kgdre sok szent véghekre, mind lelki Testi áldásait ***).

Ibidem et tunc (Várda. 1677. szept. 4.).

*) Egyházmegyei levéltár. I. sz. kis-várdai gyűlés.

**) Ugyanott.

***) Ugyanott.

labban háború idején. A kállói egyház viszontagságairól, a város zaklatásaitól eltekintve, külön adataink nincsenek. Valószínű, hogy „mint artikulált“ hely inkább védve és mentve volt a kállói ref. egyház a fosztogatás sat. bántalmaktól. Az 1681. évi soproni országgyűlés XXVI. törvényeikre szerint Kálló is azon bizonyos kijelölt helyek közt szerepelt, melyeken a nyilvános istentisztelet tarthatása megengedett¹⁾.

Kállónak, mint végvárnak, utolsó szereplése volt a II. Rákóczy Ferenc által kezdeményezett szabadságharcban. Annak is inkább a kezdetén, 1703-ban. II. Rákóczy Ferenc ugyanis Bereghmegye felől jöven be Szabolcsmegyébe, előbb Kis-Várdának tartott, ennek mocsároktól körülvett várába zárkózván el a szabolcsi nemesség. Innen fordult Kállónak s ennek vára ellen rohamot intézett, azonban sikertelenül. Végre azt határozta Rákóczy (a város és vár körül homokbuckák közt táborozván), hogy a bástyákhoz közellevő istállókat gyújtatja fel, mi meg is történt. E körülménynél fogva a lakosság kényszerítette a vár parancsnokát, hogy a várat adja fel. Meglett sa parancsnok — Eckstein János — 40 emberével Rákóczyhoz csatlakozott. Eckstein később Rákóczynak egész odaadással híve s jeles vezére, 1709-ben Veszprém várának parancsnoka lett, melyet hősiess védelem után, a vár falai rommá lövetvén az ellenség által, feladnia kellett, mikor Ecksteint Heiszter, császári tábornok lefejeztette. Rákóczy pedig bevevén a kállói várat 1703. július 30-án, melyben — mint maga ír — négy kis ágyut és néhány mázsza lőport talált s ez lett egyelőre összes tüzérségi készlete. ezentúl Kálló a harc végéig az ő kezén maradt. Vára azonban elpusztult, elenyészett. A szatlmári béke után pedig Kálló állandóan Magyarországhoz tartozott.

A kállói ref. egyház beléletéből ezen időszakból (1670—1710.) egyebet alig tudunk, minthogy egy pár lelkészének nevét ismerjük, kik közül egyik épen a szabolcsi egyházmegye esperese vala²⁾.

Az egyház temploma, iskolája s egyéb egyházi épületei, hol valának a városban ezen egész időszakban (1526—1710.) s minő és mennyi épületei voltak, ezeket biztosan nem állíthatjuk. A városnak, a XVII-ik századból, tehát azon időből, midőn itt még végvár vala és Kálló kerített város volt, maradt fenn egy térképe; ezen a ref. templom a város közepén, a mostan meglevő ref. templom helyén van feltüntetve³⁾.

¹⁾ Lampe-Ember. 1728. 497. l.

²⁾ II. Rákóczy Ferenc fejedelem emlékiratai. 1703—1711. Pest. 1872. Thaly K. 42—44. l.

³⁾ Szabolcsmegyei múzeumban Nagy-Kállón van e kép.

Hogy iskolája, mégpedig úgynevezett „városi,“ vagy mint azon időben az elemnél felsőbb intézeteket nevezték, „latin“ iskolája volt: azt abból is kell következtetnünk, hogy a reformált egyház megalakulásakor azonnal mindenütt állított iskolákat és azokba tanítókat. Mint egy egyházi jegyzőkönyv is írja: „a férjfiui iskola fundáltatott azon egyidőben az ekklezsiával“ sat. ¹⁾ Hogy ez felsőbb iskola volt, igazolja ez az észrevétel: „az Kállai Scholamester és két fogoly diákok végett Laskodra való consultatoria lett currensnek fogadott ember által való küldésére az condemn. eccl. 28. den.“ ²⁾

Igy telt el a kállói ref. egyházra nézve az alakulási küzdelmek időszak, melyből a mai napig egyedül az úrasztali készletek maradtak fenn.

B) *A megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka.*
(1710—1800.)

A szathmári béke (1711. máj. 1.) megkötötven, ennek a vallásügyre vonatkozó pontja szerint a király *a törvények értelmében bevett* vallásokat védeni ígérkezett. A római kath. papság azonban, hogy e törvényt is a protestánsok ellen fordítsa, azt kívánta, hogy a protestáns vallás ne *bevett* (religio recepta), hanem csak: a *béke* kedvéért *meg-türt* vallásnak nyilváníttassék. És csakugyan háborgatták is őket. 140 templomot ismét elvettek a protestánsoktól. Ezek panaszkodtak, hogy még a zsidók is több kiméletben részesülnek, mint ők. Végre megjelent (1731. ápril 6.) egy királyi leirat, az u. n. „Carolina Resolutio.“ E szerint a kijelölt helyeken (articulált) a szabad vallásgyakorlat megengedett; a földesúri jogok fentartottak; a protestáns lelképásztorok számát a király határozza meg; de ezek is csak a *kijelölt* helyeken végezhetnek egyházi szolgálatokat, egyebütt a plebánus szolgálatával tartoznak a protestánsok élni. Szuperintendensek csak a király engedelméből választhatók; keresztelés dolgában a protestáns lelkészek a katolikus papság felvigyázása alá rendeltettek; vegyes házasságokat érvényesen csak a római katolikus lelkész köthet sat. Végre egy másik leirat (1734. október 20.) az ágostai és helv. hitvallásu egyháznak a szervezkedést megengedte. Ennek következtében a helv. hitv. a *bodrog-keresztúri gyűlésen* (1734. nov.) szervezkedtek is. Alakítottak négy egyházkerületet (tiszántúli 13, tiszáninneni 8, dunamelléki 8, és dunántúli 9 egyházmegyével); valamint elhatározták azt is, hogy a szuperintendensek mellé főgondnokok, az esperesek mellé segédgond-

¹⁾ Egyházm. jegyzőkönyv. 1-ső db.

²⁾ Egyházm. levéltár. I. sz. jegyzőkönyv. 1678. évi számadások közt.

nokok, a lelkészek mellé az egyes ekklézsiákban egyházi gondnokok választassanak. Ezek meg is történtek.

A Mária Terézia hosszú uralkodása alatt a protestánsok ismét szakadatlanul háborgattak. Panaszt is emeltek sokszor a trón előtt: de igen kevés sikerrel. A felsőbb iskolák állítása megtiltatott; a külföldi egyetemek látogatása megnehezítettet; a protestáns templomok elvétele még most sem szűnt meg. Az építkezéseket a római katolikus papság számtalan helyeken, mint meglátjuk N.-Kállón is, megakadályozta; a gyűlések tartása többször betiltatott. Ezen méltatlanságoknak csak II. József *türelmi rendelete* (Tolerantiale Edictum) vetett véget (1781. okt. 25.). Ebben a protestánsoknak teljes vallásszabadság engedtetett; kimondatott, hogy templomokat építeni szabad, de csak torony s harang nélkül, de nem utcára; a protestánsok katolikus istenitiszteleten résztvenni nem köteleztettek; a reversalis érvénytelennek nyilvánított; a prot. papok a katolikus püspökök hatósága alól kivételnek; gyűléstartás megengedett; a vegyes házasságból való gyermekekre: ha az apa katolikus, minden gyermek katolikus; ha az apa református, fia református, de lánya a katolikus nő és anyja vallását kövesse sat. II. Leopold alatt hozatott az 1790—1791-ki XXVI-ik törvényeikk, mely a teljes vallásszabadságot törvénybe ígtatja. Templomok, tornyok, iskolák építését megengedi; tanárokat, tanítókat, gondnokokat szabadon választhatnak; a protestáns papok a betegetek és a rabokat szabadon látogathatják; a protestánsok minden hivatalra választhatók, ha a kívánt kellékeknek megfelelnek; templomaik elfoglalása tiltatik sat.

II. Leopold fia és utóda I. Ferenc, az 1790¹/₄. évi XXVI. törvényeikkel megerősítette ugyan s nem engedte meg, hogy a protestánsok „eretnekeknek“ neveztesse; azonban a helytartótanáctól származott több a protestánsokra nézve sérelmes rendelet, p. a vegyes házasságokra nézve; sőt némely helyeken az ev. egyház üldözése is megtörtént; megengedett azonban a reformáció háromezázados ünnepélyének a megtartása.

Ily viszonyok között e korszakban (1710—1800.), a nagy-kállói ref. egyháznak azon szerencséje vala, mint már jeleztük is, hogy artikulált, azaz olyan kijelölt hely volt, hol a soproni országgyűlés (1681.) határozata értelmében, a vallás szabad gyakorlása s templom építése megengedett.

Ezen törvényben biztosított előjogokkal élt is a nagy-kállói ref. egyház, kiváltképen a XVIII-ik században. Anyakönyvei már 1713—1735-ből vannak; csak 1735—1752-ig nincs ismét; de 1754-től már

megvannak maig hiány nélkül. Jegyzőkönyvet csak 1754-től találunk; eddig a nagy-kállói ref. egyház ügyeit a túlnyomó részben reformátusokból álló városi tanács intézte. Ez vezette az építkezéseket; meghívta s *marasztotta* a lelkészt és tanítókat sat. Ezen egyházi jegyzőkönyv feljegyzése szerint ¹⁾, a most is meglévő reform. templom alapja letétetett 1710-ben. E tényt az idézett jegyzőkönyv ekként adja elő: „a nagy-kállói reform. templom fundáltatott (minekutánna az előtte való elromladozott volna) ezen mostan folyó századnak elein, ugmint Krisztus születése után számlált 1710-ik esztendőben, mint annak e dolog emlékezetére irott Deák versek bizonyítják:

„Anno Milleno, bis Trecen, bis Quadrageno

„Bis Tria, bis Duodena, dies dum vertitur orbis.

„Dira Fames, Pestis, Bellum tria dura flagella

„Grassabant Regno, Kallo Templum extruit ortu“ ²⁾.

Alapítója volt a templomnak közönségesen a kállói szent ekklézsia, minden, a kit az ő szíve indita és a kinek szabad akaratja vala 2. Móz. 35. 20—21. v. Előljárók ezek voltak nevezetesen: Törös István (város hadnagya), Babolesi István, Medgyesy Mihály, Újvárosy Mihály, Oszláni István, Debreczeni József, sat. Író Deák: Klára András.“ „Fundáltatott pedig és megépítettett Isten segedelme által, az ő Felsege szent neve tiszteletére, azon Privilegiumok (szabadalmak) mellett, a melyeket közönségesen a Felseges Római császár s egyszersmind Magyarország királya, ezen nemes ország törvények könyvében Articuliariter meghatározatott. *Mind pedig különös tekinteti mellett Kállónak.*“

„Azon templomnak a zsendelyezése megújítottatott 1738—1739. (és helyesebben 1740.) esztendőben, az ekklézsia közönséges költségéből, Nztes Vzlő Nagy Ferenc úr Hadnagysága s mellette levő tanácsa serénységek által.“ Ekkor tehát még Kállón külön kurátora az ekklézsiának nem volt; bár a bodrog-keresztúri gyűlés a gondnokválasztást megengedte.

A templom építésére nézve a városi jegyzőkönyvben ezen időből ily feljegyzés olvasható: „1740. május 9. Áts Mihálylyal való conventioja az városnak, a Torony felől való oldalát az templomnak megszindelyezvén, lészen 40 idest (azaz) negyven magyar firt., egy hordó ser és négy köből kétszeres élet kenyérnek“ ³⁾.

„Azon templomnak *ablakait* (miután az elsők eltöredeztek), Isten

¹⁾ Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.

²⁾ Kálló alapjából új templomot épített 1710-ben, midőn éhség, döghalál s háború, e három iszonyú csapás pusztított az országban.

³⁾ Városi régi jegyzőkönyv. 1740. jul. 19.

dicsőségéhez való buzgóságából megújította s kívül megróztatta azon szent Ekklezsia 1741. esztendőben.“

„1743. és 1744. esztendőben Nztes Szoboszlai Pap János úr Hadnagyságában (előbbi időkbén rektor, később jegyző volt ugyanitt, mint alább látni fogjuk) épültek a *menyezet és a székek*, Néhai b. e. Végh Mihály uram özvegyének, kis-várdai Szabó Éva asszonynak azon szent végekre tett és ugyan halálával megerősített Testamentomának végbevitelle által.“

Áldás e kegyes emlékezetén! De legyünk igazságosak. Sokat adhatott e szent célra Végh Mihályné; hanem nem egyedül az ő adományából történt az építkezés. Ugyanis a városi jegyzőkönyvben olvasuk: „1743. febr. 6. Ns. Potyondi Pálné asszonyom ő kglme, Istenhez való buzgóságából, mai napon isten dicsőségére adott 8 formalis aranyokat, melyek Ns. Gál János ő kglme kezébe adattak, hogy Szent-Mihályon levő felföldi emberektől vásároljon *templom padlásához* kívántató bizonyos számú deszkákat“ ¹⁾.

Ugyanott van feljegyezve ez is: „Nztes Vzlő Nagy Ferenc úr ő kglme 138 magyar frtokat conferált isten dicsőségére, ebből 36 frt. a torony vakolásáért, 51 frt. a templom padlásoltatásáért, bizonyos fenyő-deszkák vételére adatott; 51 frt. ismét festék és más materialokra“ ²⁾.

A templom`menyezetének készitési munkáját most is a városi tanács vezette, mi kitetszik abból, hogy az alkudott az építő asztalosmesterrel. Erről ily feljegyzést találunk: „A templom padlásoltatása eránt megalkuván Ns. Tanáts Novák György nevű asztalossal; conventioja e szerint lészen: 1. Minden tábláért egy-egy márvás; 2. Tíz-tíz táblától egy-egy véka búza; 3. Ugyancsak tíz-tíz táblától 6—6 font hús; 4. Tíz-tíz tábláért 6—6 poltura pálinka és ugyancsak 6 itce ser“ ³⁾.

Hogy az építkezési pénzt a város hadnagya és tanácsának felügyelete alatt kezelte az építkezések vezetésével megbízott egyházttag még 1743-ban is, megbizonyítja ezt a következő utalvány-féle jegyzet: „Committáltatik N. Veze András ő kglmének, hogy körülötte levő Eccle pénzéből Templom padlását felszegezni kívántató bizonyos számú ezer lécszegeknek megvételére *agyon* hat vonás frtokat, acceptáltatik. Datum Kalloviás 3. Jun. 1743. Per. Jur. Notar“ ⁴⁾.

Ez az itt nevezett Veze András az építkezéseknél nagy szolgál-

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1743. febr. 6.

²⁾ Ugyanott. 1743. febr. 9.

³⁾ Ugyanott. 1742. okt. 18.

⁴⁾ Városi levéltár.

latokat tehetett a nagy-kállói ref. egyháznak ; mert jutalmúl, épen ezért, egy darab földet kapott a várostól, az úgynevezett „szállások“ között. Igazolja ezt a városi jegyzőkönyv, melyszerint: „Nemes Tanács szabados dispositiojában lévő *egy darab szállás* adatott contractualiter Veze András ő kglmének és két ágon levő örököseinek (tekintvén ebben ő kglmének az ekklézsia körül való szíves és sok rendbéli fáradozásait is), tíz vonás firton, melynek szomszédjai“ sat. ¹⁾ „Szállások“ alatt értendő N.-Kálló határának azon külső, hasonfele része, mely a várostól napnyugot felé Nyiregyháza és Új-Fehértó közé nyúlik be s terül el, melyről már az 1. és 2. lapon is emlékeztünk. E határrészen a városnak mintegy 200 holdnyi, a ref. egyháznak „Kárándi szállás“ címen szintén meglehetősen mennyiségű földbirtoka vala. Ezenfelül megszakadás esetén, minden darab föld a városra szállott vissza, melyet aztán ingyért, egy vagy más téren magukat érdemesített városi tisztviselők és polgároknak, vagy pedig csekély vételárért oda adományozott, mint erről az azon időben vezetett városi jegyzőkönyvek tanuskodnak.

Érzem, hogy az efféle megjegyzések s kitérések az egyház történetéhez alig tartoznak ; azonban a dolog megértése s az egyház akkori állapota és a városhoz való viszonyának megismerése végett megemlítendőek valának.

Térjünk vissza most a templom építése történetének befejezéséhez. „1750. esztendőben — írja tovább az idézett egyházi jegyzőkönyv — a templom ajtófelei és az ajtók előtt levő három tornácok, az előbbieknek romladozásuk után, megújítottak, Nztes Vzlő *Csontos István úr ő kglme ekklézsiai főkúrátorsága alatt*, fennemlített b. e. Végh Mihályné asszony által az Ekklézsiára hagyott Jóságára árából.“ Ezzel az 1710-ben megkezdett templomépítés munkája be lett fejezve a XVIII-ik század első felében ; mégpedig már nem a város hadnagya vagy tanácsa, hanem az ekklézsiai főkúrator vezetése alatt. Ebből látni való, hogy N.-Kállón 1750-ben már gondnokok s a várostól elkülönített, önállóan működő egyházi tanács volt, a mint alább látni fogjuk.

* * *

Visszatérve most még kevésbé, a század (XVIII-ik) elejére : az anyakönyvi adatokból, jelesül a szülöttek számából, mely 80—90—100 körül váltakozott, azt következtethetjük, miszerint a nagy-kállói ev. ref. egyház lélekszáma a XVIII-ik század első felében mintegy kétezer körül lehetett s így az akkori időhöz képest elég népes volt. Az anyaköny-

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1743. márc. 15.

vek különben igen hiányosan vezetettek. P. o. a házassági anyakönyvbe ilyen bejegyzések olvashatók: „Feri vajda leányát vette egy vályogvető,“ vagy a születési (keresztelési) anyakönyvnél: kereszteltetett: „Leányból nem isten rendelése szerint asszonynyá lött asszony leánya: Kata“ . . . vagy a halottas anyakönyvben: meghalt: „egy pásztor ember; *rit idő* vocatus“ steff. Azt neveznék aztán már okos embernek, a ki ezen bejegyzések alapján egy családi értesítőt ki tudna állítani! . . . De erre nem is nagy szükség vala azon időben. A nemes ember feltalálta családi származását a „leveles ládákban“ és a leleszi, jászói sat. hiteles levéltárakban; a paraszt ember pedig akkor még oly jelentéktelen volt, hogy ha meghalt és csak énekszóval temettetett, az ilyen halottat az anyakönyvbe be sem írták, csak azokat, kik predikációval temettetek, mint ezt egyházunk anyakönyvei igazolják. Ime, a szegény ember még csak emberszámba sem vétetett! Hol vagyunk ehhez képest ma?! . . .

Ugyanezen anyakönyvekben, de még ekkor inkább a városi tanács jegyzőkönyveiben, szó van a vétkesek, bűnösök feloldozásáról (absolutio) egy vagy más bűn: templomkerülés, káromkodás sat. alól, vagy a reájok kimondott ítéletről. Ezekről azonban bővebben alább: a vallás-erkölcsi rovatban.

Azt, hogy a város egy volt a XVIII-ik század elején a ref. ekklezsiával, abból következtethetjük, hogy 1725-ben a ref. lelkészi és rektori díjlevelek a városi jegyzőkönyvben vannak beírva s ezek alapján hívják meg Békési Andrást lelkészül, Halász Józsefet rektorul; mint ezt alább (a díjlevelek rovata alatt) látni fogjuk ¹⁾.

A város és ref. egyház között volt szoros viszonyt jeleztük már fentebb is; ki fog ez tenni a toronyépítés leírásából is.

Volt már érintve, hogy a XVII-ik században, a vallásügyben hozott törvények, sőt a XVIII-ik század végefelé kiadott József-féle *tűrelmi rendelet* is, megtiltották a tornyok építését, habár a templom építését megengedték is. Kálló ugyan azon kijelelt (articulált) városok, illetve ref. egyházak közé tartozott, hol a templomépítés és a szabad vallásgyakorlat (már amint akkor e szót értelmezték!) megengedettetett: mégis a toronyépítést nem nézte az államhatalom jó szemmel. E mellett bizonyít a toronyépítés történetének előadásánál azon kifejezés: „amennyire (a milyen magasra) engedtetett;“ és azon szájhagyomány, hogy: a kállói ref. torony, midőn egy bizonyos magasságig felépítettett, *Bécsbe látszott*; azaz, ott is tudomást vettek róla. De legvilágosabban az a tény, hogy: a torony a templomtól külön hét méternyi távolságra épít-

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1725. jan. 1.

tetett s úgy áll attól külön ma is. Magassága azonban változott; felebb emeltetett 1807—9-ben, mint majd a maga helyén előadjuk.

A torony építését még a városi tanács kezdeményezte (1729.) s annak vezetése alatt fejeztetett a vállalat be is. Ugyanis: „a nemes város felsőbb elmult esztendőktől fogva, teljes eltökéllett szándékkal azon vagyton, hogy Isten dicsőségére tornyot építene, minthogy egy bizonyos számból álló *edgy* néhány ezer téglákat vettetett is“¹⁾. Az építéshez tehát készültek már 1729. előtt s ettől kezdve éveken át, míg aztán 1732-ben fel is építették. Miről az egyház jegyzőkönyvében ily feljegyzés olvasható: „A torony fundáltatott s építetett, *ameny nyire engedtetett*, 1732-ik esztendőben, a szent ekklezsia tagjainak, nagyoknak és kicsinyeknek, az Isten dicsőségére jó szívből adott ajándéka által, akkori kegyes lelkipásztor, Tiszteletes Tudós *Békési András* uram ő kegyelme tévén le első fundamentom követ, akkori Érdemes Hadnagy N. Vzlő *Csontos György* uram ő kglme eskütt társaival, úgymint: Oszláni István, Toldi Miklós, Váli Pap János, Szappanos Mihály, Potyondi Pál, Kondor Márton uraimékkal és többekkel.“ (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.) „Azon toronyban a közönséges istenitiszteletre jelt adó három harangoknak két kisebbike több, mintsem száz esztendősök. A legnagyobb pedig 1745. esztendőben lett elromlása után, újabban megöntetett N. Végh Mihály uram özvegyének az ekklezsia szükségére hagyott jószága árából, 1747. esztendőben, Sz.-Iván hava 3-ik napját megelőző éjszakán Nováky György pápista ember által.“

Az itt felhozott évszámokból látni való, hogy e feljegyzés nem egykorú a torony építésével (1732.); mert arról is szól, hogy egy harang 1747-ben újra öntetett; tehát e feljegyzés ezután, s csakugyan 1754-ben tétetett. A való ez előadásban annyi, hogy a torony fundamentomát, szegletkövét, letették 1732-ben. E mellett bizonyít a városi jegyzőkönyv, mely ekként olvasható: „Nemes Tanáts *alkutt* meg *Párczer* nevű debreceni kőművessel, toronyépítés iránt 340 Rh. frtban és minden legénynek, mindennapra egy font húst és elégséges kenyeret administrálván. Ugyanekkor toronyépítésre *Orbán András* ő kglme conferált húsz Rh. frtokat; *Orbán Ferenc* úr is egy tehenet hasonlóképen a torony építésre conferált“²⁾. Ily szép s a mai öltöbéli embereknek még a képzeletét is meghaladó ajánlatok mellett aztán nem csoda, hogy oly colossalis építmény alapját vetették meg, mint a ma is szilárdul álló torony, melyet minden idegen ma is megbámúl. Az építés azonban 1732-ben nem fejeztetett be; mert 1733. évből ugyan-

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1729. aug. 6.

²⁾ Városi jegyzőkönyv. 1732. máj. 14.

csak a városi jegyzőkönyvben ily feljegyzést olvashatunk: „Szabó Ferenc, Borbély András és Fúrda István szegődtek meg *téglavetni a toronyhoz*, kiknek is ezer tégláktól hat márfások resolválatnak, úgy hogy a sárcsinálóknak is abból tartozzanak fizetni, midőn pedig a téglát berakják, az Nemes Tanács tizedenként rendel arra való apróságot; midőn a téglát égetni fogják, adódik minden napra egy-egy font hús város közönséges *mészárszékéből*, anticipato adódván ő kglmeknek 20 idest húsz vonás frt.“¹⁾ Ebből már világos, hogy az toronyépítés 1733-ban is folytatott s valószínű, hogy ekkor, tehát a második évben be is fejeztetett. De ez adat egyebet is bizonyít még; azt nevezetesen, hogy 1733-ban a városnak saját *mészárszéke*, húsvágatási és méretési joga is volt; sőt volt vásár-vámja is, melyből a ref. ekklézsia részére minden vásárkor adatott valami, a mint ezt egy ily jegyzőkönyv bizonyítja: „Bőjt-vásári collectalt pénz 159 magyar frt. és 55 pénz, melyből vásárbíró, jegyző, városi cselédeknek kiadatván annymennyi fáradságdíj: a többi maradt az ekklézsia részére Hadnagy Szappanos Mihály úr kezénél“²⁾.

Ezen időszakban (1710—1750.) a nagy-kállói ev. ref. egyház majdnem évről-évre építkezett, különösen 1730—1750. között. A mi arra mutat, hogy az akkor élt nemzedék vallását, egyházát, templomát szerette s ezek külső-belső építése s gyakorlása által a felvilágosodást, józan míveltséget, a szellemi és vallás-erkölcsi tökéletesedést előmozdítani igyekezett. Az áldozatkészségről pedig tanuskodnak fentjelzett adatok.

Ime, alig végezték be a torony, templomtető sat. munkáját, már 1742-ben ismét építkeznek. Irva találjuk t. i. a város jegyzőkönyvében, hogy: „a mai napon (1742. jun. 25.) Nemes Tanács megalkuván Németh Mihály és Ditkó Simon nevű ácsokkal parochialis-ház (papi lak) csinálása végett, fizetések lészen: „1. Húsz vonás frt.; 2. egy köből búza; 3. Harminc font hús; 4. Harminc itce ser; 5. két itce pálinka“³⁾. Az egyház jegyzőkönyvében is úgy találjuk, hogy: „A parochialis ház, vagy a predikátor mostani háza építettett az Ekklézsia költségéből N. Szoboszlai Pap János úr Hadnagyságában, T. Zágonyi Sámuel úr predikátorságában 1742. eszt.“⁴⁾. Fel vannak itt sorolva az úrasztali edények is; ezekről azonban külön, önálló rovatban szólunk alább.

A fentjelzett s 1742-ben épített papi lak, a most is épségben

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1733. ápr. 18.

²⁾ Ugyanott. 1736. febr. 12.

³⁾ Városi jegyzőkönyv. 1742. jan. 25.

⁴⁾ Egyházi jegyzőkönyv. 1. db.

levő úgynevezett „tanulóház“ előtt volt, a most udvarnak használt téren s 1712-ben rontatott le.

A buzgalom most sem lankad. Már meg iskolát építenek, újat. „*A férjfiúi iskola* — írja az egyházi jegyzőkönyv — fundáltatott azon egyidőben az ekkleziával. De az előbbi épületek a régiség miatt megavulván; az oskolamester háza újabban épült 1749. esztendőben. *A Deák ifjak* két házok s két ellenökbe levő classisok egy fedél alatt 1720. A deák ifjak és tanulók oskolai törvények által igazgattattak.“ Ezekből látnivaló, hogy a nagy-kállói ref. egyház mellett népes iskola volt a reformációtól fogva. Ezt igazolják a többféle épületek, melyeket nem azért építtettek, hogy üresen álljanak; hanem mert szükség volt reájok. A tanítók elnevezéseit is fel kell világosítani a ma élő nemzedék előtt, s ebből ismét a kállói iskola virágzó állapota s úgyszólván gimnáziumi jellege, rangja fog kitünni. *Oskolamester* alatt igazgatótanítót értettek. *Deák ifjak* voltak azon nagyobb tanulók, a kiket a rektor-igazgató-tanító felsőbb: latin, görög, mathesis sat., szóval gimnáziumi tantárgyakra tanított annyira, hogy innen a „Deák ifjak“ egyenesen subscribálni, a főiskolai törvényeknek aláírván, szaktudományokat: jogi, theologiai sat. elsajátítani mentek Debrecenbe és néha Patakra. Ezen nagyobb tanulók, deákok közül, 2—3 vagy néha több is segített tanítani az úgynevezett elemi tantárgyakat a rektornak, s ezen kisebb tanítók „Deák ifjaknak“ hivattak és az iskola mellett, az egyház épületében lakást s kosztot (coquia) élveztek és némi fizetést is kaptak az egyháztól. Ezek lakó-szobáit kell érteni a „deák ifjak házok“ kifejezés alatt.

Van még e jegyzőkönyvben szó az iskolai vagyon, tanítói fizetésekről s egyéb iskolai dolgokról is; azonban az iskolaügynek nemcsak azért, mert a reform. hitfelekezet a reformációtól kezdve nagy súlyt fektetett az iskolára, a nevelés-tanításra s ez által nagy szolgálatokat tett a nemzeti nevelés s közművelődés ügyének, hanem különösen azért, mert N.-Kállón több mint két századon keresztül gimnáziumi jellegű vagy latin iskola, vagy középiskolának is nevezett intézet volt, külön, önálló fejezetet szántunk „Iskolaügy“ főcím alatt.

A leányiskola eleitől fogva bizonyos helyhez nem volt köttetve; hanem hol egy, hol más helyben taníttattak a leányok, a szent ekklezsia előljáróitól a tanításra alkalmasnak ítéltetett, *hol férjfi, hol asszony*-ember által.“ N.-Kállón tehát a tanítónői intézmény nem új dolog; mert meg volt már a XVIII-ik században is, s egy nőtanító neve fenn is maradt, mint szinte az iskolaügy rovata alatt látni fogjuk.

Ime, ezek történetek a XVIII-ik század első felében a nagy-kállói

ref. egyházban, a városi tanács befolyása, sőt egyenes intézkedései következtében. Ezután már az egyházi tanács, a lelkész és főgondnok vezetése alatt, veszi kezébe az egyház ügyeinek intézését.

A bodrog-keresztúri gyűlés ugyan még 1734-ben elhatározta, hogy az ekkleziákban gondnokok választassanak; dehát ez is, mint minden új intézmény s eszme, csak lassanként ment át a gyakorlatba, a való életbe s nehezen gyökerezett meg Kállón is; hanem végre 1751-ben mégis megtett s ekkor a kállói ev. ref. egyház szervezkedett; gondnokokat, presbytereket választott és egyházi szabályzatot alkotott, miről az azon időben kezdett egyházi jegyzőkönyv ekként értesít:

„A Nagy-Kállai Reformata Ekklesiának békeséges és idvességes javára felállított dolgok; melyek is Isten lelkének vezérléséből felállítottak az 1751-ik esztendőben, Mindszent havának 16-ik napján. Tiszteletes T. Solymosi P. Gábor uram ezen sz. Ekklesiának öt esztendők elfolyások alatt Lelkipásztora, az Anyaszentegyházban dicsőséges Tanítást tévén a szent Presbyterium felállítottásának javallása végett, a szent Ap. Cs. VI.: 3—5. v. szerint, holott a szent Apostolok beszédek ekképpen vannak: *„Válaszszatok, atyámfiak, ti közületek hét férjfiakat, kiknek jó bizonyságok legyen, kik szentlélekkel teljesek legyenek és bölcseséggel, kikre bizzuk ezt a dolgot“* sat. Elvégezvén a tanítást, *közébbe* kiállott és a gyülekezet előtt e következő dolgokat hallatos szókkal elolvasta:

„Hogy ez a mi Keresztyén Reformáta vallásban levő gyülekezetünk is, a mi Fő Tanító Mesterünknek, az Úr Jézus Krisztusnak igaz tudományában, és az ő Szent Parantsolati szerint való tiszta, szent és kegyes életben, ennekutána annál is inkább erősítették és megtartásék sat.: a végre az Isten szt. lelkének vezérlése által mindnyájan közönségesen abban megegyeztünk, hogy a sz. Pál apostol parancsolatja szerint (Tit. 1.: 5.) és az új Testamentomnak elein lévő ker. gyülekezeteknek dicséretes példájok szerint, ebben a mi gyülekezetünkben is, a mi Lelki Tanítónk mellé az ekklesiái igazgatásra választatnának és rendeltetnének, ugyanezen mi gyülekezetünknek tagjai közül tudós, bölcs és istenfélő kegyes emberek bizonyos számmal: a kiknek is az ő tisztjek abban áll, hogy ők mindaddig, míg ennek a gyülekezetnek tagjai lesznek, a Lelki Tanítóval együtt, ezt a gyülekezetet az Istennek beszédje, és azzal megegyező ekklesiái Törvények szerént. bölcsen és hűségesen igazgassák, a rendeletlenül járókat közönségesen intsék sat.; az igaz istenitiszteletre, annak Helyére, az istenitiszteletben forgolódo személyekre, a fiui és leányi oskolákra, és egyéb az ekklesiára tartozó dolgokra szorgalmatosan gondot viseljenek, és ez ilyen

dolgok felől való tanátskozásra, végezésre, ő közülök kiki (hacsak nagy szükséges dolga által attól el nem vonattatik), a Lelki Tanítótól és az ekklesiái Cúrátoroktól arra rendeltetendő időben jelen lenni és a mely az ekklesiái gyűlésre tartozó *rendeletlenségeket* tud, azokat jóidején, megjelenteni tartozik. 2. Megegyeztünk abban is, hogy az ekklesiái Igazgatók közül *választassanak* és *rendeltessenek* két ekklesiái Cúrátorok, a kik is nevezetesen gondot viselni tartozzanak az Ekklesiának minden közönséges javaira, a *Lelki Tanítóknak*, úgy a *fiúi és leányi* iskolákban *tanítóknak* az ő fizetéseknek idejében való megadattatására és az ekklesiái épületekben való fogyatkozásokra. Ezek aránt az ekklesiái igazgatók aránt pedig a gyülekezet több tagjainak, az Istennek beszéde szerint, az ő tisztjek ez: hogy ők ezeket, mint atyjaiakat szeressék, az Ekklesiának több tagjai felett becsüljék, és következképen ezeknek az úrban való fiúi és leányi engedelmességgel engedelmeskedjenek, mint ezeket ő nékiek, mind az ő Lelki Tanítójokra nézve; mind pedig a több ekklesiái előljárókra nézve világosan parancsolja sz. Pál I. Thessal. 5: 12—13, I. Tim. 5: 17, Sid. 13: 17. A honnét is, a kik az Ekklesiának tagjai közül ezt az ő tisztjeket vakmerőképen elmulasztják, és az ő ekklesiái igazgatóiknak az ő közönséges intésekre is bűnökből megtérni nem akarnak, azok az ő ekklesiái igazgatóik által, a Krisztusnak és a .szent Apostoloknak parancsolatjok szerint az Ekklesiából kirekesztessenek. A kik pedig nevezetesen a külső ekklesiái építésre, a tanítók fizetéseknek megadására, és egyéb efféle ekklesiái dolgokra nézve az ekklesiái cúrátoroknak engedni nem akarnak, azok, ugyanazon cúrátorok által, az ekklesiától rendeltetett külső méltó büntetéssel minden személyválogatás nélkül megbüntettessenek, hogy mindenek ékesen és jó renddel légyenek a gyülekezetben, mint Pál apostol parancsolja a hiveknek I. Kor. 14: 40. Az honnét is az ekklesiái Canokban is az ilyen külső büntetésről vagyon rendelés.

Ez az Ekklesiától való külső megbüntettetés pedig a külső Magistratusnak méltóságával és jussával semmit nem ellenkezik, mert az Ekklesia csak a maga társaságának tagjait, és nem a külső közönséges hibákért, hanem csak az ekklesiái dolgokat néző hibákért bünteti meg, a külső közönséges életre nézve való hibákban lévőknek, külsőképpen való megbüntettetésekét pedig a külső Magistratusra bizza. A mely külső és keresztyén magistratus is az ilyen ekklesiái rendelkezéseket oltalmazni és az ő erejekben megtartatni, az Isten beszéde szerint szorossan köteleztetik.“

„Ezen Isten előtt igen nagy méltóságú és kedves hivatalra pedig, úgymint az ekklesiái igazgatásra választattak és rendeltetnek ezek az

Istenfélő kegyes emberek : Oszláni István, Tóldi Miklós, Nagy Ferenc, Csonotos István, Szoboszlai Pap János, Kondor István, Gál János, Hegedűs György, Toka András, Kis Ferenc, Deák Sámuel, Veze András, Seres György, Kabai István. Ezek közül pedig az Ekklesiának eszten-deig való Curátorinak választattak és rendeltetnek : *Csonotos István, Hegedűs György.* Ezek valának hát a nagy-kállói ev. ref. egyház első presbyteriumának tagjai, illetve az egyház legelső gondnokai, mint Csonotos nevére nézve fentebb is már említettük e tényt. (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz.)

Ugyanazon egyházi jegyzőkönyvbe van beírva 1765. év bőjtelő havának eleiről „a Tiszt. Superintendentia Ekklaei rendelése,“ melyben előadatván a lelkipásztorok teendői, különösen a templomi hirdetésekre nézve, azután szól a „rendelés“ a kúrátorról, ki „a város vagy helység bíróján kívül“ választassék ; „becsületes, hiteles, istenfélő, az Ekklesiát szerető ember legyen.“ Továbbá : minden ekklezsiában ekklezsia-ládája legyen ; mindenféle alamizsnának különös laistroma, és iskatulyája legyen a ládában. Az ekklezsia ládája nem a város- vagy községházánál, hanem a parochián, a predikátornál, a láda kultsa pedig a kúrátornál álljon. A kúrátor aztán minden esztendőnek a végén számot adjon. Végül : „ez a rendelés irattassék be minden ekklezsiák matrikulájába, hogy ezután állandó törvényül legyen a Predikátornak és kúrátornak.“

Látónivaló ezen superintendentialis rendeletből is, hogy annak-előtte való időkben, századokban, a reformáció óta valószínűleg, a papi kormányzás (hierarchia) elkerülése végett, a ref. egyházak ügyeit a városi, illetve községi előjárók intézték s egyes községekben majdnem kizárólag egy-egy felekezetű emberek laktak ; Szabolcsmegye községeiben, főleg a XVII-ik században, a lakosok leginkább reformátusok voltak, mint ezt a fentidézett egri névtárból vett adat is megerősíti. Innen eredhetett aztán a példaszó is : „miesoda vallásu vagy ? a mi a falu!“ . . . mond a felelet. Az ekklezsiák pedig a város vagy község kötelékeiből, mint az idézett rendelet is tanúsítja s Kállón, mint példán is mindjárt látni fogjuk, csak nehezen s lassan tudtak kibontakozni. Éppen e kibontakozást sürgeti jelzett „rendelés,“ midőn a bírótól különálló, független kúrátor választását ; külön ekklezsia-láda készíttetését s annak a papi lakon való elhelyezését sürgeti.

Bár mindezek ekként rendeltettek ; mégis az ingadozás csak tartott. N.-Kállón p. az első ízbeli ekklezsiai gyűlések, hol egyik, hol másik presbyter házánál, hol meg az „oskolamester házánál“ tartattak s csak később állapodtak meg a gyűléstartás helyére nézve, hogy : annak a helye a papi lakás.

Midőn aztán kezdtek megállapodni az egyházigazgatásra nézve a nagy-kállói ev. ref. egyház hívei: ugyanakkor a Solymosi G. lelkész által felolvasott s fentebb egész terjedelmében közölt iránytadó beszéd és a superintendentialis *rendelet* alapján a nagy-kállói ev. ref. egyház megalkotta saját tagjai és előljárói részére a helyi szabályzatot, mely szóról-szóra ekként van beírva az I. sz. jegyzőkönyvbe:

„Az úr Isten, minden dolgokban böltsességét, hatalmát és szentségét az emberek előtt nyilvánvalóvá tenni akarván, bizonyos jó Törvények által akarja őket igazgatni; mely törvényeknek kiszolgáltatásokat eleitől fogva bizonyos személyekre bízni méltóztatott.“

Hogy azért a nagy-kállói reformata szent ekklezsiának külső dolgai is jó renddel folyhassanak, az Anyaszentegyházban szolgáló személyeknek sok rendbéli szükségéik alkalmas időben segítettessenek, minekutána *a városnak külső állapota megváltozott* ¹⁾, az igazgatók is változtak. Helyes és illendő dolognak ítéltetett azért:

1. Hogy kúrátorai légyenek az Ekklezsiának, az egyik Feő, a másik kisebb.

2. Bizonyos jó Törvények szereztessenek, melyek szerint a kúrátorok, az Ekklezsiában lévő öregekből álló Consistoriummal, egyező akarattal, a szent Ekklezsiának minden tagjait igazgathassák. Ilyenek lesznek:

I. Hogy mind a kúrátorok, mind az Ekklezsiának több előljárói, az úr Krisztus világos parancsolatjához alkalmaztassák önnön magokat, a mely vagyon Máté V: 16. v. Úgy fényljk a ti világosságtok az emberek előtt; hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat. Hová tartozni fog:

II. Hogy önnön magok, mint tükörök, ne légyenek mocskosok, azaz: ne legyenek Istent káromlók, részegesek, koresmákat gyakorlók, verekedők sat.

III. Hogy a templomkerülőket és más akármí vétékbe léledzőket, mint a sz. Ekklezsia hűségére — ha szívvel nem is, de — kötelességgel esküdt tagok 1. megintsék, 2. megdorgálják, sőt ha szavokat nem fogadják 3-szor a Krisztus Jézus világos parancsolatja szerint, mely vagyon Máté 18: 15—16. az Ekklesiának bémondják, provocalják s megbüntettessék.

IV. Lelkipásztorához s kúrátorhoz illendő engedelmességgel légyen az úrban, a mely azt teszi, hogy Lelke Pásztorát idvességés Tanításában figyelmetesen hallgassa, imádságiban segélje, jó életét kövesse

¹⁾ Nagy-Kálló város ezen időben bocsáttatott vissza a Kállay-család földesúri hatalma alá s kezdődött a „szállások“ miatti per.

(más kézzel írva: intését, feddését jó néven végye). Kurátorit a belső dolgokban megbírálja, azoknak parancsolatjokra hallgasson, a mit azokban meg nem értene, megkérdeje vagy önnön magoktól különösen, vagy közönségesen az Ekklesiának előljáróitól a Consistoriumban. Mert ha különben azokat mások előtt gyalázná, rágalmazná vagy más akármilyen módon mortificálná, az ő tőlök érdemlett büntetésbe fognak esni.

V. Az Ekklesiát önnön magát illető perselypénz az Ekklesia kisebb Kuratora vagyis külső Javainak *Gondviselőjére* bizattatik. (Más kézzel: de úgy, hogy az ekkla ládájában, a Paróchián álljon, a *koltsa* a ládának a kurátornál legyen).

VI. Minden azon igyekezzék, hogy a Predikátor és oskolamester fizetését minden zenebona s háboruságszerzés nélkül annak idejében megfizesse, mert ha különben fogna cselekedni, megbüntettetik excessusához képest.

VII. Az ekklesiái gyűlés, valamikor szükséges, ne halogatódjon.

VIII. Hogy az oskolamester tanubizonyságtévő levele, a *Deák ifjaknak ezen* oskolából más oskolába menő szándékjok promotiójokra, ne legyen elégséges erejű; hanem az Ekklesiának, és annak Tiszt. Lelkipásztorának Consensusok és subscriptiójok is hozzá járuljon. Nemkülönben: azoknak receptiójok és incorporatiójok is ezen oskolába, azon Előljáróknak hírekkel és akaratjokkal legyen.

IX. A consistoriumi gyűlés, az ekklesiái nagy és terhes dolgokban, minéműek: a Házások egymás között vizsgálódások eligazítások dolgasat. mindenkoron Tiszt. Predikátor uram jelenlétével s akaratjával legyen. (Más kézzel: egyébkor is mindenkor, mivel a Predikátor az ekklesiái Tanátsnak Feje).

X. A gyülekezetből kitiltatott, s poenentiára magát eltökéllett személyek, személyválasztás nélkül ne köznapon, hanem mindenkor vasárnapon, a közönséges gyülekezet hallattára, és ne is (a botránkozató praetensiójához képest) egy avagy két órán való felállással, hanem a papi szent Kánonok praescriptiójok szerint szabadittassanak fel. (Más kézírás: javallja a köznapon való poenentiát (ekklésia követést); mert a vasárnapival sok lelket elidegenítünk, kik köznapon szívesen poenitálnak s ez által megnyerjük őket sat.).

Ezen az alapon kormányozta magát a XVIII. század utolsó felében a nagy-kállói ev. ref. ekklesia.

Jegyzőkönyvi határozatai 1754-től rendesen vezetettek. Itt találjuk, hogy: „Bogátra, az ekklának ott levő erdőbeli jussa felől leendő értekezletre T. Ormós György úrral ő kglmével, kimenjenek a város notáriusa és Foka András s Veze András eő kglmök;“ tehát Bogáton

erdeje lehetett az ekklának. Hogy igen kedvező anyagi helyzetben lehetett a nagy-kállói ekklézsia azon időben, az is mutatja, hogy lábas jószágot is tartott. „A sz. ekklésiának lévén négy bikái — mond az 1754. márc. 4-iki egyh. jegyzőkönyv — 50 Rh., azaz 60 magyar frtra ítéltettek.“ . . . De másnemű marhái: tehenei, tinói is voltak; mert: „1754. szt. György havának 8-ik napján committaltatott Kabai István eő gglk a szt. Ekklának dög által elhullott három darab marháinak, nevezetesen egy bikának, egy tehénnek, s egy tinónak 6 magyar frt. s 26 denárból álló bőrök árok“ . . . Hol tartotta e jószágokat?! . . . Említettük már, hogy az úgynevezett „*Kállói szállások*“ közt a ref. ekklézsianak is volt „*Karándi szállás*“ név alatt külön földbirtoka. Aztán meg hagyományoztak rá mindig. Épült, építkezett, gyarapodott s jólétnek is örvendett ám akkor a nagy-kállói ref. egyház. Nemcsak; hanem ha a város segítette őt ezelőtt: most búsásan visszasegítette, visszaadta a kölesönt az ekklézsia nagy kamattal.

Ugyanis: bár e század eddig eltelt tizedeiben mindig építkeztek, 1758-ban már ismét építkezéshez való előkészületekről olvasunk. Gál János t. i. 100 vonás frtot hagy az ekklézsianak templomépítésre; de ez a város szükségére fordítottatott más 400 frttal együtt. (Egyh. jegyzőkönyv. 1758.). Erre nézve a lelkész ily megjegyzést tesz: „Igaz ugyan, hogy Gál János a 100 frtot megadta, de bezzeg nem a templom fedele zsindelezésére fordítottatott, hanem a város külső szükségére, az ekklézsianak több költségei is hasonlóképen a város szükségére fordítottak, mintegy 400 váltó frtok. Lám — úgymond — nem ad az orosz (görög kath.) ekklézsia a város szükségére egy pénzt is, de sokat költöttek el a mi ekklézsiankét a város szükségére; vegyék meg a városon, az oroszok is tartozván, mint város tagjai conferalni bele“¹⁾. Ez az adat mutatja: mily indulattal s jóakarattal volt a ref. ekklézsia s mennyi áldozatot hozott a város érdekének előmozdítása végett! És tette egymagára ez az egy, a ref. hitfelekezet és ennek tagjai. Erre enged következtetni a fentirt bejegyzés.

Segítette tehát a ref. egyház a várost. Módjában volt. De jutott, maradt is. Mert az építkezés 1760-ban csakugyan megkezdett. Mikor is a kúrator, Heller György nevű kömivessel szerződött a templom belső vakolása s meszelésére nézve, 20 azaz húsz vonás frt., 60 itce ser és 3 itce pálinkába.

Jelentéktelennek látszik ugyan, de miután a történetet az élet tanítómesterének tartjuk s kell is, hogy az legyen: nem lesz talán érdektelen a figyelmet felhívni amaz építkezési szerződés feltételei közt

¹⁾ Egyh. jegyzőkönyv. I. sz. 1758. nov. 19.

arra, hogy a pálinkából itt is, az eddig előfordult szerződésekből is, igen-igen kevés mennyiség fordul elő. Jó lesz ezt megjegyezni azokért, kik nem akarják tudni, hogy a mai nemzedék satnyulásának, koresosodásának mik az okai. Nem akarják hinni, hogy a mértékletlen pálinkaivás az életet rövidíti, az erkölcsöket lazítja, az ivadékot elkoresosítja! Nem akarják tudni: miért volt, hogy a régiek oly hosszú életkort éltek?! . . . Ime, itt van egy ok. Bár dolgoztak; de az idegbénító s ernyesztő pálinka-italtól óvakodtak. Ma azt hiszik némelyek, hogy pálinka nélkül dolgozni, sőt élni sem lehet.

Ugyanezen időtájt az ekklezsiának némi összeütközése vala lelkészével, Herczegszőlősi István esperessel, mely azonban Vétsei János szuperintendens levele következtében kiegyenlítettett, mint ezt a „lelkészek nevei“ című rovat alatt látni fogjuk.

A város örökös perlekedésben lévén a szállások miatt régi idő (1749.) óta, ismét a ref. ekklezsiához fordult pénzért. 1762-ben a nemes ref. ekklezsia adott is a városnak perlekedési költségekre 205 frt. 48 denárt. Ugyanis: a T. N. Kállay familia — mint a vár. és egyh. jegyzőkönyv írja — a város népétől robotos szolgálatot praetendálván, az ellen a nép a vármegyéhez folyamodott; onnan appellált a pesti kir. táblára. Mely dolog orvoslása végett bizonyos privilegialis levél párjáért Erdélybe a N.-Fehérvári Káptalanhoz küldetett N. Gál János és Toka András; költöttek 30 frt. és 60 denárt; Jászóra 6 frt.; postára urbárium Pestre küldésekor 3 frt.; Fels. királyasszony szükségére 20 frt. 16 dénár; prokatornak 62 frt. 80 dénár; királyi pecsétért 30 frt. 60 dénár adatott; küldötteknek fáradságdíj 12 frt. 1763-ban Herczegszőlősi István lelkész meghal s beköszön (ápr. 24.) T. Szerencsi István ifju predikátor. Ugyanezen évi (1763.) pünköst ünnepén a legnagyobb harang füle leesett, leszakadt s a harang egész nyáron hallgatott. Megújította s fúrás által a helyére állította Nyiregyházán lakó László Kovács; fizetődven érte 23 frt., a Gál-féle 100 frtból, melyet a város megadott. Ez évben egyéb említésre méltó dolog nem is történt. Az egyház ügyei a rendes mederben, lassan, esendesen folytak. Épületei rendben.

A következő évben (1764. dec. 2.) azonban az jegyeztetik meg, hogy dacára minden rendelkezéseknek, eddig is még a gyűlések a városházánál tartattak s csak ritkán és kivételesen a tanítói lakon, néha a papi lakon és mindenütt a szabály ellenére — *lelkész nélkül!* Ime, ily lassan és nehezen szokott bele az egyházi előjáróság a dolgok új rendjébe. 1765-ben azonban már a szabályok szerint s a lelkész elnökölte alatt, a papi lakon tartják a gyűléseket.

1766-ban az merül fel, hogy új matriculát (anyakönyvet) kell készíttetni; mert az sok dolgokra nézve nagyon szükséges!

Az iskolaügyet — mint már jeleztük is — szándékosan mellőz-
zük e rovat alatt, mivel annak menete s fejlődéséről érdemlegesen csak
egy önálló fejezetben szólhatunk; azonban annyit itt, hol a presbyte-
rium hatásköre s működéséről szó van, okvetlen meg kell jegyeznünk,
hogy az iskolára az egyháztanácsnak ez időben nagy gondja volt.
Panaszoltaték ugyanis 1766. ápr. 27-én, miszerint az oskolába kevés
gyermek jár. A presbyterium azt rendeli, hogy az egyházfiak mellé
még két más ember adassék, kik a város lakosait feljárják s a kik
gyermeküket fel nem küldik, az ekklézsia gyűlésébe idéztessenek. (Egyh.
jegyzőkönyv).

Majd elhatározza az egyháztanács (1766. ápr. 27.), hogy ezután
az ekklesiastikusokat, egyházi hivatalnokokat (pap, tanítók) a kúrató-
rok fizessék, mind a pénzből, mind a búzából, amint mindezt a vene-
rab. Superintendent. meghatározta, s ezzel elejét vette az ekklézsia az
egyházi tisztviselők s a hivek közt, legtöbbsnyire, épen a fizetésnek
közvetlenül a lelkész és tanító által való beszédéséből napjainkban is
kifejlődni szokott kellemetlenségeknek, surlódásoknak, melyek rendsz-
erint megbénítják úgy a lelkészek, mint tanítók buzgalmát, lelkesedését,
csökkentik befolyását s akadályozzák az egyház ügyeinek előbbvitelét,
s ezzel hátráltatják a gyülekezet valláserkölsi, szellemi, értelmi fejlő-
dését, a haladást s tökéletesedést, melyek céljaiúl tűzvék ki minden
erkölsi testületnek, kiválóan a prot. egyháznak. Ugyanez a rendszer,
a fizetéseknek a gondnok által való kiszolgáltatása van meg a nagy-
kállói ev. ref. egyházban ma is.

Szintén ezen a gyűlésen szó van a *parochia* szállásáról is, mely-
nek mesgyéjét némelyek elszántották. Elhatározzák tehát, hogy az
elszántott földről a predikátornak dézmát fizessenek. Ez a szállás azon-
ban megkülönböztetendő a „Káráncsi“ szállástól, mely utóbbinak a
jövedelme kiválóan az ekklézsia közönséges szükségeinek fedezésére
fordított.

Eddig még a presbyterek felesketve nem lévén, elhatározzák
(1766. jul. 20.), hogy ezentúl eskü alatt szolgáljanak; továbbá, hogy
ezen assessorok (egyházi tanácsbírák) 24-en legyenek s a templomban
a nép előtt eskettessenek fel. Ugyane helyen közölve van az eskü-
minta is.

Miután a templom tetőzetén a zsindey elnyűtt, elhatározzák
(1766. dec. 8.), hogy a templom újból zsindeyeltessék. A gyülekezet
felhivatik, hogy kiki, a mit e szent célra elszánt, vigye a lelkészhez,

*

a ki az adományt beírja, a kúrator pedig az ekklezsia ládájába elhelyezi. Látván az egyháztagek az ekklezsia szükségait, adakoztak is, mégpedig tömegesen, a mint ezt az *adományozások* rovatában bővebben előadjuk. Névszerint itt is megemlíthetjük, hogy Posonyi György testált egy tehenet és egy rúgott borjut; Kiss Ferenc 30 vfrtot; Nyavalyádi Takáts István egy harmadfüre menő üszöt; Deák Ferenc is egy harmadfüre menő üszöt sat. Ime, így építkeztek a reformátusok, saját zsebökből; a nélküi, hogy valaha az államhatalom bárcsak egy iskolához építéséhez járult volna egyetlenegy fillérrel is! Azon iskolák építéséhez, melyekben kezdettől fogva, mindenik protest. felekezet kebelében ugyan, de mégis a reformátusoknál különösen, a magyar haza szeretete és a nemzeti érzület fejlesztése, az értelmi felvilágosodás eszközöltetett. De ha még nem segítette őket, az csak hagyján! Azonban a hatalom a protestánsokat „eretnekek“ címen üldözte és üldözni, sanyargatni, hazát, nemzetet, emberiséget boldogító szent céljaik kivitelében akadályozni engedte!

Most is (1766.), midőn már hozzá készültek a templom tetejének fedéséhez; midőn Biró Mihály debreceni ácsesal alkuszna; sőt szekeket küldenek Debrecenbe százezer zszindelyért és ácsokért; midőn Halászból a lécet is elhozzatják; majd húszezer zszindelyszegyet (ezrit 15 garásával) és lécszegyet (ezrenként 7 $\frac{1}{2}$ máriásonként) vásárolnak és Ács Gergely debreceni ácsmester a munkát 110 német frtért, étel, ital nélkül felvállalja; tehát akkor, midőn minden meg volt az építkezéshez: ime, Rozgonyi Pál, itteni római katolikus lelkész feljelenti az építkezni akaró ref. ekklezsziát a vármegyére s az egyházat az építkezéstől eltiltatja. Kotsis István reform. lelkész azonban, a letiltó rendelet ellen s egyidejűleg a hivatalos kötelességeiben való akadályoztatás ellen, szinte a megyéhez folyamodik s kéri a munkát megakadályozó római katolikus egyház papjának megbüntetését. A büntetésből ugyan semmsem lett; de az építkezést a vármegye megengedte 1767. szept. 18-án ¹⁾.

Emlékezhetik rá az olvasó, hogy fentebb általánosságban mondtuk, miként szenvedtek és zaklattattak a protestánsok Mária Terézia uralkodása alatt az uralkodó s bennünket még akkor testvér ker. felekezetnek elismerni egyáltalában nem akaró római katolikus papság. sőt az államhatalom részéről is. Ime, itt van ez állításra, a nagy-kállói ev. ref. egyház történetéből egy szomorú példa.

Na, de a veszedelem ezúttal elvonult s a templomzszindelyezés

¹⁾ Szabolcsmegye levéltára XXIV. protocoll. és ref. egyh. jegyzőkönyv. II. sz. 1767. szept.

munkája (1768.) bevégeztetett; amint arról Kotsis J. azon időbeli ref. lelkész ekként teszen részletesen, az egyház jegyzőkönyvben bizonysgot: „a templom, porticus és torony fedése bevégeztetett, melyért fizettek készpénzt 118 német frtot, enni nem adtak, a mester a maga kenyerén dolgozott. Utoljára, jóakarából, némely kegyes emberek adtak egy kevés életet is neki, mely ment mintegy 17 vékára. Így azért 1768. június 21-re, Isten kegyelméből és segedelméből elvégeződék a templomnak, porticusnak és legutoljára a toronynak zszindelyezése. Mikor hozzá akartunk fogatni — írja a lelkész — semmi fundusunk nem volt készen, mégis azután a kegyes hiveknek istenes alamizsnálkodása és némely ekklezsiát szerető jó lelkü embereknek pium legatuma által szépen reá segíte az Isten, hogy mindenért megfizethettünk. Segitse — írja tovább — az úr Isten a következendöket, annak idején, mikor kívántatik, az Isten házának hasonló építésére, és *adjon akkor külsöképen boldogabb időt, mint most vagyon ezen szent ekklezsiának*; minket pedig tartson meg ő szent felsége békeségben és a szenteknek adatott hitben. Ámen.“ Ma pedig százegynehány év mulva kívánhatjuk, hogy Isten adjon ez egyháznak s más egyházaknak is olyan buzgó és önzetlen lelkészt, mint Kotsis István volt, ki mikor malomvásárlás s építkezésekről számolt, kitünt, hogy a maga pénzéből 153 frt. és 64 denárt fektetett be, melyre nézve azt határozzák (1769. július 16.), hogy: „majd kikeresi a malom lassan-lassan.“ Ezen időben, a lelkész közbenjárása által, vett ugyanis az egyház egy malmot, melyhez fanemüeket szállított az ekklezsia Szamosszegről 22 szekeren.

Ugyanezen erélyes lelkész idején (1767. jan. 26.) az ekklezsiához tartozó laistromok és egyéb irományok a Notarius uramtól elhozatnak a parochiára, ekklesia ládájába, s ezzel az egyháznak a várostól való teljes függetlensége befejezett ténynyé vált.

Majd ugyanezen évben a parochialis ház tetejének fedéséhez vesznek 300 kéve nádat, azonkívül, amit az egyházfiak gyűjtenek a hivektől (1767.); sőt ebben az évben sürgetik már egy leányiskolai telek és épület vásárlását is. A templom felépítve, környéke fából való anyaggal, deszka s ágasokkal bekerítve. Leányiskola vásárlásán igyekeznek; a fiu-iskolában pedig a nagyobb tanulókra nézve törvényt hoznak, azaz, „a deákok számára eskü-mintát írnak, hogy a *deákok* addig lakjanak (t. i. tanuljanak) itt, míg a collegiumra el nem készülnek; mert történt, hogy „mihelyt felcifrázták magukat, azonnal, ki házasságról, ki *patvari*déről gondoskodott“ . . .

Valóban, Kotsis István egy önzetlen, hivatásának magaslatára emelkedett, áldozatkész, fáradhatlan buzgalmu s körültekintő és tevé-

keny lelkész volt, kire igazán volt alkalmazható, hogy: „a milyen a pap, olyan az eklezsiája.“ De az egyház tagjaiban sem hiányzott az engedelmség és jóakarat s áldozatkészség. Mert a fentebb említett adományokon kívül irva van az is ez időből, hogy: „Súskó András is egy harmadfűre menő bika-borjut ad az eklezsiának.“ De vannak több adományok is 1767-ből feljegyezve; nevezetesen, hogy: „az ólas és dohányos kertet, melyen ól és kút vagyon, hagyta az eklezsiának, néhai Végh Mihály és felesége Kisvárdai Szabó Éva. Második dohányos kertet — a Deák-hegy alatt — testálta az eklezsiának Szappanos Mihályné; a harmadikat is, a fehértói útnál; a negyediket is, mely kender és tőknek való; az ötödiket pedig Nagy Jánosné hagyta.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.).

Sőt ennél is több történt. Nemcsak a nagy-kállói ref. egyházat boldogították annak buzgó tagjai, hanem 1767-től kezdve 1820-ig, a debreceni és néha-néha a sárospataki főiskolának is küldtek tetemes mennyiségű adományokat. Debrecenbe p. évenként 15, 18, 20 köböl búzát, gabonát és főzeléket is vegyesen. Ily nagy önmegadóztatással tartá fenn a ref. egyház magát, és alapította, segítette közép- és főiskoláit is, mint a magyar nemzeti mivelődés gyúpontjait.

Az esperesnek is tiszteletdíj járt az egyháztól. 1768. januárban p. végeztetik, hogy: „a Tiszt. Esperes úrnak, a szokott honorarium, 3 márvás, megadassék.“

De folytassuk az egyház történetének előadását, az egyház gyarapodását, építkezéseit.

1768-ban (febr. 1.) a notarius házát megvásárolják az egyház előljárói leányiskola helyiségnek. A feltételekről keveset tudunk. A vételárba befektették „az eklezsia két negyedfűre menő tinó-bikáinak az árát, 25 vonás frtot.“ Ugyanezen évben Babotsay András Debrecenből az eklezsiának egy aranynyal szépen kivarrott keszkenőt küld. (Lásd adományozás rovata alatt).

1770. (márc. 5.) a középső harang tengelye elromolván, azt csináltatják. Ugyanekkor a toronyra záros ajtót készíttetnek.

A következő 4—5 év alatt valami különös említésre méltó dolog nem igen történt. 1771. jan. 7-én új rektorért mennek Debrecenbe, ajándékba vivén Tiszt. Professor úr számára egy tábla szappant. Ez időtől fogva, sőt már ezelőtt is, bizonytalan, megjelölhetlen idők óta, Debrecenből s csak néha Patakról, három évről három évre változó rektorokat hoznak, kik a nagyobb tanulókat, a „*Deákokat*“ tanítják a classicusokra sat. (ma: gimnáziumi tantárgyakra); a deákok közül

a jelesebbek pedig tanítják az alsóbb iskolás fiukat az elemi tárgyra. Kosztolást, díjazásukat alább.

Majd 1775-ben ismét egy építkezési sorozatot kezdenek meg. Ez évben (máj. 7.) elvégeztetett, hogy a leányoskola mentől hamarabb felépíttessék. Tormás György kurátor Ladmacra küldetik meszet vásárolni. Vettetnek téglát is; Debreceni József téglavetőnek 7 máriást fizetvén az ekklézsia ezer-ezer tégláért. A leányoskola fel is építtetett.

A következő évben (1776. ápril 28.) hozzá fognak, a mihez pár év óta már készülgetnek, a torony építéséhez. Szerződésre lépnek Zemplénmegye, Sátoralja-Ujhelyen lakó Ress Tamással, „hogy a torony kőfalán felül négy ölnyi magasságra csinálja a fa-falt, ahhoz való kötésekkkel együtt, minden hozzá kívántató ács-munkáját, úgymint: kötéseket, harangszékeket, grádicsokat, tetejét, vitorláit, az oldalát gyalult deszkákkal, a zindelyezést, lécelést és minden egyéb ahhoz kívántató munkáit becsülettel, a rajzolás szerint elvégzi. Mi pedig (az ekklézsia tagjai t. i.) minden munkájáért fizetünk ő kegyelmének az alku szerint 300 azaz háromszáz német frtot, úgy pedig, hogy most anticipato adtunk 20 frtot sat. „E mellett ígérte a szent Ekklésia, hogy mikor a fákat felhúzzák és mikor lécelnek, zindelyeznek, mindenkor elegendő embereket fog az ácsok mellé adni.“ N.-Kállón sat.

A toronyhoz való fákat Tiszta-Berekről szállítja az ekklézsia. És a munka csakugyan becsülettel be is végeztetik; miről „*pro memoria*“ cím alatt ily feljegyzés olvasható a II. sz. egyházi jegyzőkönyvben: „Ress Tamás, ujhelyi ácsmester és legényei, a torony teteje csinálásához fogtak 1776. ápril 10-én, a gombot feltették máj. 20-án, egészen elvégezték június 22-én. Készült a nagy-kállói ekklézsia közönséges költségén. Predikátor: Fazekas István; város hadnagy: Tóbiás András; kúrátorok: Nyiri Ferenc, Kotsis Mihály.“ Ezen adatokat tartalmazó irat, egy kis üvegen, a torony gombjába tétetett.

Szintén 1776. június 1-én az egyházi előljáróságot: „a deákok instantiájok által kérték, hogy a házok reperatiojáról gondolkozzék jó idejében az Ekklá; és hogy az ő promotiojok megkisebbittése (mely ez által lett, hogy azelőtt halotti alkalmatossággal, sok izbe harangoztak, és minden harangozástól, ha praedicatioval volt a temetés, 10 garast adtak nekik; már pedig ezután csak háromszor harangoznak és 15 garast vesznek csak némelykor) bonificaltassék, megjobbittassék. Az végeződött, hogy a Curator uramék a Házokat jó idejében reparáltassák; és ha magokat ezután is jól viselik, csalhatatlanul reményljék az Ekklá jóakarátát.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.). A Deákok alatt itt is azon felsőbb tanulókat kell érteni, kiket a rektor tanított a gimnáz-

ziális tantárgyakra; de a kik az alsóbb iskolába járó gyermekeket, a rektor felügyelete, igazgatása alatt, tanították az abé-abra, írás, olvasás, számolásra úgy, mint az azon korban az elemi iskolákban szokás vala.

Építették-e Házukat: nincsen róla adat. Fizetésökről részletesen a „díjlevelek“ rovatában lesz szó.

De azt ismét írva találjuk, hogy 1777. (febr. 24.) már az végeztetett, hogy a predikátor múzeuma (egy különálló épület; ma is megvan „tanuloház“ név alatt) építéséhez jókor hozzá kell fogni. Azonban csak június 1-én tették le az alapkövét; hanem ekkor egyszerre az ácsesal is alkudtak a teteje csinálására nézve 20 vfrtban. Julius 13-án azonban már elfogyott a pénz s kölcsön kért az egyház Geneszy úrtól, Balkányból; de a ki a kért kölcsönt nem adta meg. Honnan vett aztán az egyház pénzt: nem találunk reá adatot; de az építkezés befejeztetett. Még ez évben „a Cantor pulpitusát a templomban, kék-selyem materiával bevonatta s aranyos csipkével körös-körül megprémeztette Tek. N. Vitézlő Lónyay.“ . . .

Az 1777. évi máj. 11-én egy igen szomorú vallásháborítási eset fordult elő ismét, az uralkodó s Mária Terézia alatt annyira hatalmaskodó római kath. egyház lelkésze részéről. Az esemény ekként van a jegyzőkönyvben leírva: „A Tisztelendő V. A. Diakonus úr káplánja T. Pater Horti Imre úr, az orosz pappal együtt, vasárnap délelti cultus alatt az fiu-iskolába menvén: ijjesztvén a gyermekeket s motskolva az otthon maradott deákat (a kisebb iskolás gyermekek tanítóját), kilenc kis-kátét elszedett a gyermekektől és azokat elvitte. Ezen dolgot Instantiánk által (azon héten levén itt a Generalis gyűlés) főispán úr ő Excellentiájának bepanaszoltuk; és éppen az egri N. Prépost ő Nagysága jelenlétében olvasván Instantiánkat, úgy értettük, hogy visszaadattások iránt parancsolt; de nem küldötte őket senki vissza; hanem julius közepén érték küldöttünk s hét közülök visszaadattott, kettő odamaradt.“

Ilyen viszonyok közt tengődött, nem mint *bevett*, hanem *megtört* vallás a Mária Terézia uralkodása idején; azaz, nem is türetett, hanem üldöztetett, zaklattatott. Az Istennek legyen hála érte, hogy e szomorú napok elmúltak; s habár a hiányos törvények miatt merülnek is fel panaszok a protestánsok részéről ma is, de az büntetlenül alig történhetnék ma meg, hogy iskoláinkba, titkon, oroszva, bármely más felekezet papja berontson s vallásos könyveinket elkobozza, elrabolja!

1778. május 31-én a predikátor, az egyháztanács ülésében azt nyilvánítja, hogy a harangok lába rozsz; emiatt még ember-halál is

történhetik. De annak nyomára nem akadtunk, hogy tettek-e valami intézkedést e baj elhárítására.

Az 1779-ik év tavaszán új lelkész jön s mindjárt annak az évnek a nyarán (jun. 20.) a tanulóház alatt levő pincegátort és a felette lévő házacskát építteti; a pincegátorért az ekklézsia fizetett 13 Rfrtot; a házacska tetejéért maga a predikátor (Id. Fazekas György) 9 Rfrtot.

Egy ekklézsiában, csak olyan helyen is, mint N.-Kálló, ha azt akarják ügyeinek intézői, hogy „mindenek ékesen és jó renddel legyenek“ (I. Korinth. XIV: 40.), a munkától, az építkezéstől megszűnni, megállapodni nem lehet, nem szabad soha! A megállapodás már maradvást jelent. Tenni való akad mindig és sohasem lehet mondani, hogy: nincs semmi kívánni való. Most a templom, majd az iskolák s belhivatalnoki lakóházak körül, most az anyagi, majd a szellemi, vallás-erkölcsi téren; de tenni való mindig van. Az idő halad. Építményeket rombol, szétmorzsol, megemészt. A korszakok egymásután következnek s új meg új igényeket támasztanak. A mivelődés terjed s a ki a felvilágosodás és új idő hullámcsapásai elől a mult idők rommaradványaira ül fel s oda, mint egy zátonyra menekül és a haladó kor követelményei előtt bedugja füleit: múmiává lesz s „elfeledkeznek róla, mint a halotról.“ Így van ez egyesekkel, testületek, társulatokkal, a szellemi, erkölcsi s az anyagi téren. A ki nem halad, elmarad. A ki marad, nem felelhet meg rendeltetésének, sem egyes ember, sem erkölcsi testület. Ha tehát hivatást akarnak betölteni és nem tengődve egy napról, más napra élődni: mozogni, munkálni, haladni és fejlődniök kell, hogy átalakítsák, fejleszszék, előre vigyék környezetöket is. E hivatásnak kell megfelelni különösen a protestáns intézményeknek: vallás-, egyház-, iskoláknak.

Hogy a nagy-kállói ev. ref. egyház előljárói, az egész XVIII-ik század eddigi folyamán, e felfogást igyekeztek érvényre emelni: arról az eddig mondottak meggyőzhettek mindenkit. Hogy a század utolsó két tizedében is erre törekedtek: az alább mondandókból ki fog tűnni az is.

Mindjárt „1780. március 30. már az végeződött, hogy a templom közepe kideszkáztassék; a közadakozásra a hivek Húsvét első napján s a következő két vasárnapon felhivattak. Begyűlt a padimentomozásra 84 frt. 02 dénár. A munkához hozzá fogtak az asztalosok, Fihar István és Szilágyi István május 22-én, elvégezték június 30-án. Fizetett érte nekik az ekklézsia 24 magyar frtot; és mivel debreceniek voltak, szállást adott. A fennmaradt néhány szál deszkából a tanulóházba készíttetett egy almárium és egy hármasszta; fizettetett

érte 12 frt.“ A munka tartama alatt az adakozás egymást éri; sőt még 1781-ben is.

Ezen időszakban egy igen nagy horderejű esemény foglalkoztatta a magyarországi protestánsokat: a *tűrelmi parancs* (tolerantiale edictum kiadása (1781.). Érdekelte s örvendetesen érintette ez sok tekintetben a nagy-kállói reformált egyházat és ennek azon időszerű vezetőit is.

1782. márc. 5-én ugyanis: emlékezetnek okáért fel van jegyezve, hogy a II. József császár- király által kiadott tűrelmi parancs, Szentmihály szabolcsmegyei helységben kihirdettetvén ¹⁾, N.-Kállón az ekklezsia ládájába tétetett az. E napságtól fogva a ref. lelkész is bemehetett a fogházba a reform. vallásu rabokhoz. Be is ment és március 31-én úrvacsorát osztott; ápril 12-én pedig egy halálra ítélt rabbal imádkozott és ezt készítette a halálra a vármegye tömlőcéből.

A reform. egyház iránt ismét felébredt az emberekben, a jóakarat s a ref. hivekben az áldozatkészség szelleme. Az adakozások egymást érik. 1782-ben (mint ápril 12-éről fel van jegyezve) kolozsvári főbíró, néhai Pataki István özvegye, b. e. Babótsay Erzsébet asszony, ki N.-Kállón született, mind az Erdély-részi, mind a magyarországi collegiumoknak hagyományozott ezer-ezer frtot, a nagy-kállói ekklezsiának az úrasztalára egy aranyos poharat. Szintén azon év május 7-én Séllei István rektor, a bogáti gyűlésen megvizsgáltatott s mivel a nép számos, a pohárosztásra felhatalmaztatott.

A legközelebb mult években, Mária Terézia uralkodása alatt, elnyomott és üldözött, építkezéseiben, tanításban háborgatott és akadályozott nagy-kállói ref. egyház, a tűrelmi parancsra támaszkodva, igyekezett védelmi állást foglalni el az itteni római kath. hitfelekezettel szemben. 1782. május 26-án megválasztatván a presbyterek (Nyiri Ferenc, Id. Szabó Pál, Kabai István, Hadnagy Szabó Ferenc, Id. Kiss János, Kiss András-István, Fényes Nagy István, Veze András, Gyáni István, Oláh András, Borsi György, Jenei Mihály, Orbán Kiss Ferenc, Orbán Kiss János, Ráskai András, Deák Lakatos György, ifj. Pelyvás Mihály), elvégeztetett az is, hogy: „a felséges kir. és császári kegyelmes Resolutionnak ötödik punctumához tartván magát az ekklezsia, . . . többé meg ne engedjük, hogy harangjainkkal a Pápisták úrnapi processiójokra harangoztassanak, melyet 20 vagy több esztendőök óta nemcsak kívánt, hanem erőszakkal is cselekedtetett a földesuraság és a

¹⁾ Megjegyzendő, hogy ezen időtájt és még később is sokáig, a vármegye is vándorgyűléseket tartott; melyek hol egyik, hol másik részén tartattak a vármegyének. Most Szentmihály, Nádudvar, majd Apagy, Tass, Karász sat. G. P.

melyet kényszer-kellett a békeségért mindaddig cselekedett az ekk-lézsia . . . A venerabilis superintendens is ebben megegyezett 1782. április 23-án Debrecenben, és megizente, a hol szokásban volt, hogy többé ne cselekedjék.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz.).

Bizony szomorú idők valának azok, melyekben egy felekezett, az uralkodó római kath. egyház, parancsolt a reform. egyháznak és rendelkezett harangjaival is. A régiebb időkben (1711. előtt), N.-Kállón legalább, ez nem történhetett; mert Kálló, mint város articulált hely volt s többnyire, mint a partiumhoz tartozó végvár, az erdélyi fejedelemséghez tartozott, hol az alkotmányos jogok, a szabad vallásgyakorlat sat. inkább tiszteletben tartattak s meghonosodtak!

De most?! egy század multával még az előbbieknél is szomorúbb események következtek. Ez van nevezetesen a jegyzőkönyvbe szóról-szóra bevezetve: „1782. máj. 30. E napon esett úrnapja. Ekkor reggeli istenitisztelet után a parochialis házban egybegyűlvén mindnyájan a consistorialis személyek oly véggel, hogy Kabai István uramnak az 1779. és 1780-ik esztendőbeli Curatorságában való számadása revideáltassék, mikor épen folyt volna a számadás, elsőben a Tttes földesuraság fiscalissa, Szűcs György úr, az akkori kurátorát az ekk-lézsianak Tormás Mihály uramat magához kihivatván a gyűlésünkől, erősen parancsolta a *földesuraság* (Kállayak) *nevével*, hogy a processióra, a mikor hirt fog adatni, a mint eddig szokásban volt, harangjainkat megvonassa. Erre kurátor uram mondotta, hogy azt többé nem cselekeszi az ekk-lézsia; elvégezte közönséges megegyezésből, hogy a királyi parancsolathoz alkalmaztatván magát, semmiképen nem harangoztat. Ezen discursusát referalván említett Tormás Mihály kurator úr a consistorialis személyeknek, csak hallgatásban együtt lévén folytattuk a számadást. Azonban jó két tiszttartó: Pelsőczy András református és Zákány nevezetű orosz a Fiscalis levelével közünkbe, melyben ezt irta a Tanácsnak és a Hadnagynak (NB. azért küldötte az ekk-lézsia gyűlésbe ezt a levelet, mert nagyobb része a tanácsnak benn van, és akkor is itt volt a Consistoriumban), emlékezetnek okáért ide feljegyeztetik ez a levél: „Jóakaró Hadnagy uram és egész tanács! A régi bévett szokás szerint a T. *Földesuraság* megtisztelésére, vagy hogy inneplése annál nagyobb solemnitással menjen véghez, *parancsollatik* a tanácsnak, a kikre vagyon minden városi baj, dolog, az illetén is bizattatva, hogy mivel már annak a T. Kállay familia régen ususába vagyon, hogy a harangok meghúztassanak illetén alkalmatosságokkal: most is azt meg ne tiltsák, sőt a mikor hír adattatik, meghúztassák. Ez ninesen a mi vallásunk ellen semmi legkisebbet is, mi ezzel az Isten vagy lelkiünk esmérési

ellen nem vétünk; hanem egyedül fog a tanács hibázni a földesuraság ellen; *kiknek az Isten s a király után, meg kell adni azt, a mi őket illeti.* Nem kell ezzel a földesuraságot újabb-újabb haragra ingerelni; meg kell azt is gondolni, hogy kiknek jószágából (?) veszi a város és a tanács maga élelmét, azért, hogy azután magokat semmiben ne menthessék, ezen Commissióm által parancsolom a *földesuraság akaratjából*, hogy ebbeli földesurakhoz tartozó köteleességeket el ne mulasztják; ha valami véletlen dolog fogja a tanácsot követni, azt magának tulajdonítsa. Ezen commissiót pedig megtartsa a tanács, hogy mikor vissza fog kéretetni, akkor visszaadattassék. Különben sem cselekedvén, maradok Hadnagy uramnak és a Tanácsnak jóakarójok *Szücs György* Fiscalis mp. N.-Kálló d. 30. Máj. 1782.“

„Ezen levelet — írja tovább a lelkész, Id. Fazekas György — elolvassván magam a gyűlésben, mindnyájan egy szájjal azt feleltük: ez nem a Tanács, hanem az Ekklésia dolga; a Tanácsban vagynak Pápisták, Reformátusok nagyobb számmal, és oroszok is, és így a Tanács nem parancsolhat a reformata Ekklésiának harangjaiból; az Ekklésia pedig tökéletesen elvégezte, hogy többé nem harangoztat. A Tisztartók hánykódtak előttünk és utoljára azt kívánták, hogy írjunk vissza erre a levélre. De mi megmondottuk, hogy mi semmit nem írunk; de nem is harangoztatunk. Ezek a tisztartók elmenvén előlünk, hozzá fogtak a Pápisták a maguk és az oroszok harangjaikkal a Processióhoz. Mi pedig nyole vagy tíz személyeket küldöttünk a jelenlevő Consistorialis személyek közül, többnyire nemeseket, a templom porticussába, hogy ha valami módon erőszakot akarnának tenni, azok protestáljanak a királyi Resolutiora. Senki sem jött felé is templomunknak és tornyunknak és így elvégezték processiojukat a mi harangozásunk nélkül. A földesuraság közzül egy sem volt jelen, szokásuk ellen, akkor a processión. Elvégeződvén a processió, kérte fiskális úr a levelét, de az ekklészia nem adta, hanem emlékezetnek okáért megtartja oly véggel, hogy lássa a posteritás, hogy a kinek az ekklészia mellett kellene szólni és azt mindenekben secundálni, mint a ki ebben az ekklésziában neveltetett, az itt való oskolában tanult, és togatus deák is volt, és így innen van csak az is, hogy most a földesuraság fiskálisa lehet, most is itt jár a templomba, az leginkább sollicitálta, mégpedig a földesuraság hire nélkül az ekklésziát arra, a mit eddig kéntelen kellett, nem lévén oly szabadsága vallásának gyakorlására, mint már most engedtetett Felsőges Királyunktól, cselekedett, és a melytől hitinek és vallásának tudománya szerint irtózik.“

Mily szomorú változás ez ekklészia és város életében! Egykor

pallosjoga levén, a város kapitányai, illetve hadnagyai a tanácsnak élén ítélték élet és halál felett, és ime, most a földesuraság fiskálisa parancsoló hangon beszél az egész tanácsesal!

„1783. június 19. ismét üzent urnapján a földesuraság, hogy a harangokat huzassák meg. Azonban a türelmi parancs 5. §-ra hivatkozva, ennek ellene mondtak. Többé nem is sürgették a harangoztatásra a reformátusokat. Hanem a földesuraság megparancsolta a tiszttartónak, hogy a predikátor életjét dézmálja meg, csak úgy, mint más taxásét. Ez meg is lett; mert a tiszttartó hordáskor ráüzent a papra, hogy a dézmát bevigye; bevitte a mit kért.“

Ugyancsak 1783. október 3-án temettetett a városban levő vármegye tömlőceből az első református rab, addig a római katolikusok temették a reformátusokat is.

Szintén 1783. november 1-jéről következő jegyzést találunk: „a férfi iskola elkészült négy szobával, egy a deákoké, három classisok a tanulóké. Épült az *ekklézsia tagjainak önként való adakozásából*, ki ágast, ki fát adott, ki napszámmal, ki szekérrel szolgált. Az ács munkát végezte Ács Mihály, János fiával majdnem ingyen, Szabó Pál gondnok idejében.“ Az itt említett iskolaépület a mai napig is meglevő fiiskolai telken arccal napnyugotnak a telek keleti részén feküdt; szemben volt vele, az utcára háttal, arccal keletnek, a rektori lak.

Az év végén (1783. dec. 27.), a Praedikátor és leánytanító becsülettel marasztatnak, mint az már minden évben szokás. Volt már szó róla, hogy eleinte a városi tanács kebeléből, később az egyháztanácsból elment egy küldöttség a lelkész és tanítóhoz, tudtokra adván, hogy: „megmarasztatnak.“ Ezt aztán természetesen lakoma, áldomás követte most is, mint ezelőtt is, mindig. Ezen elavult intézmény a most folyó század első felében semmisült meg; de addig fentartotta magát nemcsak falukon és kisebb városokban, hanem még Debrecenben is.

A következő évben (1784. máj. 2.) gyűlés lévén a parochialis házban, elvégeztetett, hogy mivel a harangok fentartására semmi alapja nincs az ekklézsianak, tehát a harangozásért fizetni szokott pénz egyharmada az ekklézsiaié legyen; mert eddig csak a harangozóknak fizettek. Három haranggal való harangozás 3 máriás, ennek egyharmada az ekklézsiaié = 1 máriás; a két kisebb harang díjja 8 garas, egy harmada = 16 dénár; egy harang díjja 4 garas, egyharmada = 8 dénár.

Egy szomorú jelenséggel is találkozunk itt. Ugyanis: az ekklézsia tagjai közül sokan nem akarnak semmi szolgálatot tenni; e miatt kurá-

tort s egyháziakat sem lehet kapni; tehát elvégeztetett, hogy az engedetlenek 1 Rlfrtra büntetessenek.

Ezen erélyes intézkedés és azon körülmény, hogy elvégeztetett, miként mind a fiuk, mind a leányok, a templomban külön-külön tanítassanak s addig *meg ne eskettessenek*, míg tanulásra, iskolába nem járnak, azt igazolja, hogy az azon időbeli egyháztanács hivatásának tudatára emelkedett.

1785. márc. 10. az examenkor tartatni szokott költséges vendégeskedés megszünttetett. Ha az előbbi évben az egyháztagok ellen volt panasz, most a kurátorok rest, hűtelen magokviselete ellen emeltetett panasz, s figyelmeztetnek, hogy letett esküjük szerint, hivatalukban serényen forgolódjanak. (A hanyag kurátor: Szabó Pál; a büszke egyháziak: Vonza György és Tormás István).

Az év végén (1785.) megejtett számadásból kitűnt, hogy évközben az eklézsia az „*ólaskertbe*“ kútat csináltatott; a lelkész adott hozzá fát a „*Szirondról.*“ (igy is nevezték a lelkészi hivatal javadalmazásához tartozó földet, melyen 1870-ig élőfák, egy kis erdőféle, tenyésztek); gémet adott a tisztartó Kalmár János, ágast Szücs György fiscalis; az eklézsia fizetett a csinálásért Nagy István eklézsiái molnárnak 10 márxást. Az évben készült az ól is, a jászlakkal együtt. (Az *ólaskert* ugyan meg van ma is a lelkész használatában; de sem ól, sem kút nincsen benne, egyéb egy kis házon kívül. Az ötvenes években pusztult el a többi épület végképen).

Az 1786-ik év annyiban volt nagyon fontos nemcsak a kállói ref. egyház; hanem az egész szabolesi Tractusra nézve, hogy ez évben visitálta a tractust „Tisztelendő Paksi Szathmári István superintendus úr, Junius 8-án.“

Ezen időtől (1785.) már összefüggő adataink nincsenek; nem lévén az egyháznak jegyzőkönyve 1785—1800-ig. Különben ekkor már meglehetősen rendben vala a kállói ev. ref. egyházban minden. Volt lelkészi, tanítói lak, iskolaház, leányiskola. A vallási zaklatások is megszűntek. Egy pár fontos adatot mégis fel tudunk említeni. Nevezetesen a halottas anyakönyv alapján azt, hogy „egy új temetőben, mely vagyon az kerteken túl. Napnyugot felé, innét a tekenős hegyen, kezdettek temetkezni 1787. Március 16.“ A nagy szőlőskert mellett lévő temető ez; mely ma már művelés alatt van. Addig a városban, belebb, az úgynevezett „*Forró malma*“ körül vala a temető. Másik adat a templom falazatának felemeléséről szól, szárazon és szóról-szóra ekként:

„Emlékezetnek okáért. Az 1792-ik esztendőben ezen N.-Kálló váro-

sában lakozó Helvetica Confessiót tartó gyülekezet templomának fala köröskörül egy öllel felyebb rakattatott; az egész teteje tizenegyszáz, nro. 1100 Rhenes frtokért a tokai Hídmester által ujonnan építettett, a két végén levő réz gombok, melyek debreceni rézműves Jéger István által nro 70 Rhenes frtokért vas rúdjaival megaranyozott csillagokkal és vitorlákkel készítetttek, Mindszent havának 11-ik napján fel is tétettek ezen szent Ekklesiának becsületes Elöljáróinak idejekben; úgymint: Tiszt. Tud. Fazekas György úr predikátorságában, Báskai András kurátorságában, F. Nagy István bíróságában, Tóbiás András, Torma György, Kabai István, Áts István, Imre János, Szabó Pál, Györgyi Szabó Ferenc, Kiss Orbán János, Kiss Orbán Ferenc, Veze András, Gyáni István, Oláh András, Borsi György, Jenei Mihály, L. Deák György, Pelyvász Mihály, Györgyi Fazekas István, Toka Mihály, F. Nagy György presbyterialis személyek idejekben, Kiss Ferenc és Cs. Borsi Mihály egyházfíságokban; a Tek. Kállay Familia és Szücs György úr földesuraságokban, a szent Ekklesia tagjainak adakozásából. N.-Kálló október 11. 1792. Irta a város hites notariususa: *Gál János.*“ (E Gál később egy nagy alapítványt tett az Ekklesiánál, mit látni fogjuk).

Pár év mulva a templom körül kőkerítés készítettett, melyről szinte csak a szerződést találtam meg, mely ekként szól: „Alább irott (Deák György, a nagy-kállói ref. Ekklá kurátora) recognoscalom, hogy mai napon felmérvén a Templomnak ezen esztendőben Kirk Mátyás eő kegyelme által rakatott kőkerítését, az egész kerületi, mely azért, mivel az ajtók felett készített frontok csak a rendszerint való alkura meghagyattak, kívül mérettetett, találtatott 88 ölnök, a magasságának fele két, fele pedig másfél öleknök, mely egysummába teszen 154 □ öleket, melyeknek árát (egy □ öl egy Rh. frt. és 30 kr.), mely megyen 231 Rh. frtokra, hogy fogyatkozás nélkül, fentnevezett Kirk Mátyás eő kegyelmének megfizetem, magamat a Nemes Ekklesia részéről kötelezem. N.-Kálló. Okt. 16. 1794. Deák György“ sat. A végfizetés történt e kötvényre 1797-ben. És ez a kőkerítés meg volt 1867-ig; ekkor elavulva, megrongáltatva lévén, széthányatott.

Ezenkívül egyéb a nagy-kállói ev. ref. egyház történetére vonatkozó adatot a XVIII-ik századból nem találunk. Az eddigiekből azonban elég világosan kitűnt az, hogy a most tárgyalt korszak (1710—1800.) valóban a megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka volt a nagy-kállói ev. ref. egyház életében és történetében.

C) Teljes virágzás kora. (1800—1852.)

A fejlődés folyamán ugyan igen nehéz a megállapodási pontokat kijelölni, a korszakok kezdő napját, óráját, sőt esztendejét is megállapítani; de azért nem lehetetlen. Az idők szelleme, az állami intézmények, az intézők egyénisége, ügybuzgalma és becsvágya mind befolyással vannak erre. Így volt a kállói ev. ref. egyház életében s történetében is.

A XIX-ik század elején már az üldözés vakdűhe, legalább egy kissé, lohadt. Az egyház ügyeinek élén: ifj. Fazekas György, egy tudományosan képzett, tapasztalatokban gazdag s tevékeny lelkész, utóbb esperes; továbbá Szűcs György, Gál János s több hozzájuk hasonló buzgalmu és áldozatkész, értelmes férfiak állanak. Az egyháznak malma, „Karándi szállása,“ s alapítványi pénzeiből (Gál-Ráskai) tetemes jövedelme. Mindjárt 1821-ben hagyományozás útján jut egy értékes beltelek s azon lévő ház és féltelek külső földiletmény birtokába; bár ugyanekkor kárt is vall, elveszítvén a *szállásper* bevégezésekor a „Karándi szállás“ földet (1816.). Szellemi, nevelés-oktatásügye legjobb rendben. Volt kis gimnáziuma, jó elemi fiiskolái, két leányiskolája, amint ezeket részletesen is látni fogjuk.

Az állam részéről a protok. határozott védelemre nem számíthattak még most sem (1800—1843.); sőt a helytartótanács sértő rendeleteket bocsátott ki, p. a vegyes házassokat csak kath. lelkészek eskethetik s a vegyes házasságból született gyermekeket a szülők a kath. vallásban köteleztetnek nevelni sat.; az 1807-ben kiadott kath. iskolai szervezetet pedig elfogadni a protestánsok is köteleztettek, az 1790—1. évi 26. törvénycikk világos intézkedései ellenére; ezen rendelet azonban — a protestánsok ellenszegülése miatt — hatályon kívül helyeztetett. A reversalisokkal is sok visszaélés követtetett el s a sérelmeket még az 1832—6. szabadelvű országgyűlés sem volt képes megszüntetni teljesen; és a prot. panaszait orvosolni nem tudta; bár magok a kath. világiak is pártjára állottak a protestantismusnak, vagy mint Horváth Mihály magát kifejezé: „egy katolikus követ, Beöthy Ödön, avatta fel magát a lelkiismeret szabadságának bajnokává.“ (Horváth M.: Huszonöt év Magy. orsz. tört. I. k. 313. l.). Azonban a felvilágosult kor szelleme nagyban segítségére volt a protestantismusnak; és ha zaklattattak, háborgattattak is, de az üldözés, a gályarabság, eperjesi vértörvényszék és a többi eféle intézmények kora lejárt. A testvériség, az igazi keresztyénség szelleme, a lelkiismereti s vallási szabadság kezdett mindinkább diadalra jutni. S csakugyan az 1843—4. évi ország-

gyűlés a vegyes házások esketésére a prot. lelkészeket is felhatalmazza ; az áttérések ügyét rendezi s megengedi, hogy ha az illető lelkész a bejelentési bizonyítványt megtagadná, azt a tanúk jogérvényesen kiálthassák. Végre az 1848. évi országgyűlés szabadelvű intézkedése következtében, a törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve tökéletes egyenlőség s viszonyosság állapított meg ; kimondatott az is, hogy a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek (1848. : 20. t. c. 2—3. §.); mindezek azonban mai napig is csak papiron maradtak.

* * *

Az 1800-ik év máj. 22-én a kállói egyházban a jegyzőkönyvek rendes vezetésére Gál János elválasztatik. Ugyanakkor a három praeceptor a csekély fizetés és a rossz közt miatt panaszkodik, mely tárgyban véleményadás végett küldöttség neveztetik. Az egyházi tisztviselőket a kurátor fizetendi, kinek kezeihez az egyháziak adják be a szedett terményt és pénzt. A közmunka miként való teljesítésére nézve kurátortól vélemény kéretik. A praedikátornak a gazdák árpa helyett gabonát fizetnek ; valamint a bizonytalan és hátrányos szekér fa helyett ölenként, 20 szekér fa helyett 15 öl, rektornak 10 szekér fa helyett 6 öl kemény fa adatik. Megőretni az egyház csak azon gabonát köteles, mit az egyházi hivektől kapnak a belső személyek.

Praeceptorok *fizetése* 20—20 frt. s 8 köből gabona. Élelmök : a gazdáktól (coquia). Jó gazda : egész, kis gazda fél-fél nap főz öt emberre (3 praeceptor és 2 szolgál részére). Praeceptorok *öltözete* : setétkék posztó ruha ; fekete persaprém, gombkötővel, szőrmenten rövid, fekete zsinóros nadrág, hasonló posztó lajbli, fekete obeeces csizma, kevésé magas tetejű kalap.

A templomszékek renováltatása a kurátor figyelmébe ajánltatik. Valamint az is, hogy az ekklézsia életjének a torony alatt helyet építtessen.

Az év végén (1800. dec. 26.) a belső személyek (lelkész és leánytanító) *marasztatnak*. Miután azonban a lelkész (Id. Fazekas György) gyengélkedik, fia ifj. Fazekas György hivatott meg úgy, hogy apja halála után rendes lelkészül már előre is elismertetik ; az apa azonban, sok érdemeiért, hivatalát haláláig megtartja.

Ifj. Fazekas György elfogadja ugyan — köszönettel — a meghívást ; de már a jövő (1801.) év febr. 22-én megbánja tettét s kéri az ekklézsiát, hogy miután *Székelyhidra* actualis papnak hivatott meg, bocsássa el. De erre az ekklézsia nem hajlandó ; sőt javított díjlevélre

újából marasztalja örökös papjául; azaz, a papmarasztásról végképen lemondanak érte, csak maradjon. És ez nagy szó vala abban az időben! Fazekas felfogja a nagy áldozatok s előnyök horderejét és megmarad. (Díjlevelet lásd az illető rovat alatt).

Illetlennek találtnván a rektorra nézve, hogy sallariumában: só, bor, sertés találtnak, a sallarium (fizetés-levél) kisebbités nélkül kiigazittatik. (Lásd: díjlevelek közt). Ugyancsak a rektornak fizetnek a legátusok tartásáért 15 Rh. frtot; a nyári supplicansok egy-egy ebédjéért 12 krt.

A *tanulólházban* a téglapadimentom kikopván, a deszkával való padimentomozás elhatároztatik.

Egyidejűleg panaszba tétetik az is, hogy a céhek nem adják be az ekklesiának, a mivel tartoznak, az egyes céhmesterek tehát e tartozás lerovására szólittatnak fel; jelesül: Ns. ör. Fodor István, mint a lakatos-csiszár-kovács céh céhmestere; Ns. Borsi György, mint a esizmadia céh céhmestere; a szücs- és varga-céhtől a kurátor utasittatik privilegiumaikat bekérni. A nyiregyházai, nánási, bátori mesterek mind a kállói céhhez tartoznak.

A templom mennyezetit (1801.) idevaló becsületes asztalos-mester Patai István elkészítette. A közvetlen rá következő évben (1802.) elhatározza az egyháztanács, hogy a templomban lévő székek helyett új székek készittessenek oly módon, hogy a középen egy öles, a falnál körül fél-fél öles út maradjon. A szószéket készittette Tunyoghi Szücs György úr, a maga pénzéből; került 120 vfrtba.

Méltó feljegyezni emlékezetnek okáért, mint a nagy-kállói ref. egyház áldozatkészségének világos jelét, hogy a debreceni leégett ekklesiá javára gyűjtés rendeztetvén, a Ns. Collegium építésére, kurátor jelentése szerint, begyűlt 122 Rfrt. 58 $\frac{1}{2}$ kr.

A most következő években (1803 – 1805.) már készülnek a torony-építés nagy munkájához. Nevezetesen elsőben is (1803.) fát vásárolnak s téglát égettetnek. Ugyanezen évben Áldozócsötörtökön (máj. 15.) az *egyházközönsége* a templomban marasztatván, a torony építése felől tanácskozik. E feljegyzésben az a figyelemre méltó, hogy már nem egyedül az egyháztanács, hanem az egyház közönsége közösen tanácskozik; mi azt mutatja, hogy itt már ekkor, ha szabályozva nem volt is működési köre, de megvolt a *közgyűlés* s a közterhek kivetésénél ezt kérdezték meg; mi igen is alkotmányos eljárás s a protestáns egyházalkotmány szervezetéhez és keretébe méltó. Majd (1804. ápr. 3.) csakugyan közgyűlésileg elhatározzák a torony építését és felemelését; valamint azt is, hogy a cintermek csinosittassanak s azok közül a har-

madik vagyis a nyugoti, élettartás végett, magtári helyiségül átalakították. A porticusok, ajtók és a templom padimentomának mielőbbi elkészítésére a vállalkozók utasítottak. A toronyépítési költségek kezelésére külön gazda választatik, Gy. Fazekas István személyében.

Azonban csak nehezen fognak hozzá az építéshez. Még 1805. (aug. 25.) is csak azt hirdeti a lelkész, hogy ki mit ígért e célra, vigye fel az egyház építtető gazdjához, az előljárók a téglavetőkkal való alkudozásra felhatalmaztatván. De nem csoda; mert van egyéb tenni való is. Ugyanis ez évben (1805.) a leányiskola udvarán kamarát, kútat, kiskertet rendeznek. A lelkésznek nem lévén alkalmas a lakó-háza, gondnok utasítottatik, hogy az alá téglalapot rakasson. Szintén ekkor jelentvén, miszerint húsz nánási csizmadia beállott ugyan a kállói céhbe; de az illetéket be nem adták: ennek beadására felhivatnak; ellenkező esetben törvényes úton is elbánik velök az eklézsia.

E pénzszükségnek oka a már ekkor (1805.) beállott drágaságban keresendő; mely miatt az egyháztagek a preceptoroknak nem akarnak főzni. A rektor pedig azt panaszolja (okt. 13.), hogy a drágaság miatt minden jövedelme felemésződik s külső országi útjára semmisen marad; ennél fogva fizetésének javítását kéri.

Fel van itt jegyezve azon esemény is, hogy 1805. dec. 22-én egy a vármegye tömlőcében raboskodó zsidó a ker. vallásra tért és a kereszttségben *Fános* nevet vett fel.

Miután a templomban lévő székek elkészültek; de a beülésnél sok zavar és rendetlenség fordult elő: a székrendezés (1806. ápr. 4.) megejtetik, oly módon, hogy: a prédikátorral átellenben üljenek a consistorialis személyek és a tanácsbeliek; Napfeljött felől: az első székekben az öregebb mesteremberek és más öreg emberek; a harmadik szék a mester-legényeké legyen. A többi székekbe úgy üljenek a férfiak, amint jönnek a templomba befele; a templomban elsőségre nem hallgatván. A nők felől: az első szék üresen legyen az idegenek s uri nők számára. A leány, ha férjhez megy, járjon a napa székébe. A hét első székért, minden asszony, férjével gondoltatva együtt, fizet 10 Rh. frtot; a következő 8 székekért 5 frtot, a többiekért 2—2 frtot, a magános leányok s legények 1—1 frtot. A leányok széke a tizedik széknél kezdődik.

Ösmeretes ugyan a mult (XVIII.) század végéről, a reform. egyház történetéből, közönségesen, a Tiszántúli kerületben oly nagy és sokáig tartó mozgalmat keltett Sinai-féle püspökválasztási esemény; de hogy mily messze is kihatott az, arra nézve a nagy-kállói ref. egyház jegyzőkönyveiben is van felírva egy példa 1806. július 27-ről. Ekkor

ugyanis felolvastatott Gencsy Lajos szolgabíró levele, melyben voxot, szavazatot kér a superintendens választásához. Ezen dolog, mint szokatlan és soha nem tapasztaltatott szokás, különösnek tetszett az előljárók előtt. (Pedig csak utolsó hullámcsapásaként tekinthető az említett Sinai és Hunyady Ferenc ellen-püspökök választásakor lezajlott választási mozgalmaknak). A Predikátor jelenté, hogy ez eljárásnak a Kánonban semmi fundamentoma nincs; és ezt elsőben a T. Sinai Miklós választása után kezdték gyakorolni. De mivel most ez a felsőbbség rendelkezéséből vagy, szavaznak. Azonban, hogy ezentúl rendellenességek elő ne forduljanak, ugyanez évben (1806.), Benedek Mihály püspök választása alkalmából, „a Superintendencia meghatározza azt is, hogy ennekutána a püspökválasztásra mimódon kellene voksolni, tudniillik: minden Ekllesiában a predikátor, az azon Ekllesiában lakó földesurak és előljárók, mind együtt adjanak egy voksot“¹⁾.

A kállói ev. ref. egyház különben ez évben is (1806.) készülgetett, egyéb ügyeinek intézése közben, a torony építéséhez; nevezetesen Tokajból fát, deszkát, Apagyról a téglaegetéshez fát vásárolnak s hordanak. De a nagy munkát csak 1807-ben kezdték meg igazán s derekasan, midőn 70 tagból álló építetű bizottságot választottak; ezek közül ismét a predikátoron s kurátoron kívül négy igazgató és két építetű egyházi választatott. Az igazgatók: Szűcs György, Gál János, Gy. Fazekas István, Szondi Mihály. Pénzkezelő: Szakáts György.

Azután kivettetik a ref. lakosságra toronyépítetű költségek címén: 15 ezer frt. A lakosság hat osztályba soroztatván, az I. oszt. 80 Rh. frt., II.: 60 Rh. frt., III. oszt.: 40 frt., IV.: 25 frt. V.: 10 frt., VI. oszt.: 5 frtot fizetett.

Az építkezéshez szereket: csigákat, köteleket sat. az egyház maga vásárolt. Fáért Ásványba is, kőért Patakra is eljártak.

A jelzett kivetési összegeken felül a torony építésére fordittatott az eklleziá malmának a jövedelme; továbbá az eklleziá „Kárándi szállásának“ és az épen ezen szállás mellett özv. Torma Györgyné által az eklleziára hagyott szállásnak hasznobére. A két szállás hasznobére 1807-ben 300 Rh. frt volt. Adakoztak is e szép célra önkéntesen is és épen római katolikusok is; nevezetesen: T. Kállay Miklós, viceispán 100 Rh. frt., T. Kállay László, 10 köböl gabonát. Ime! mennyire megváltozott a gondolkodás 1782. óta! . . . Tisztelet e felekezetiességen felülemelkedett, felvilágosult nemes lelkeknek! . . . Baján lakó T. Deák János úr, a nagy-kállói eklleziá iránt való szeretetből,

¹⁾ Tóth Fer. Túl a tiszai püspök. Győr. 1812. 242. l.

minthogy ennek a kebelében született, toronyépítésre szintén 100 Rh. frtot küld.

A kiadásnál pedig a torony munkájánál s az eklezsia egyéb dolgainak végezésénél sok költséget megkiméltek azáltal, hogy sok nap-szám-munkát az itteni vármegye tömlőcéből, e célra kikért rabokkal végeztettek.

A torony építése közben a rektor szobája kipadimentomoztatott (1807.).

A torony kőfalazata felemeltetett (1807.). A tetőre nézve a Predikátor, Patai István kurátorral együtt, megalkuszik Debrecenben Jáger Jánossal, oly módon, hogy a toronynak rézzel való fedéséért fizettetik 3960 Rh. frt.; de ha 16 mázsánál több réz kívántatnék, az anyag-többletet az egyház fizetendi. Jáger János csakugyan el is végezte a torony fedésének munkáját; valamint Horváth József az ács-munkát s a végszámadást sürgették 1809. aug. 6-án. Az asztalos-munkát végezte Szücs István asztalos mester, ki ezen vállalatára még 1812. március 8-án is „javítást, pótlékot kér, a *bankó cédulák értékének megkisebbitése tekintetéből*”; ad az eklezsia neki egy köből gabonát, egy véka búzát és az egyházi tartozását elengedik.

A torony tehát a mostani magasságra három év alatt 1807—1809-ben emeltetett és épített fel; de teljesen bevégezve még a következő évben sem volt; mert Pischl Bálint, pallér, 1810. július 29-én arra szólíttatik fel, hogy a torony körül való munkát minélelőbb végezze be. Került a toronyépítés 25,448 frt. és 15 krokba, váltó cédulákban.

Megvolt tehát a díszes, monumentalis nagy torony (31 öl magas, önálló építmény); és megvan, habár az idő vasfogai által megmarcogolva, kissé viseltes külsővel ma is; de hiányzott még belőle — az óra.

Óra készítése iránt is alkudoznak már 1809. okt. 1-én Pallagi Józseffel; sőt meg is alkusznak 1000 frt. és 2 köből búzában; de a vállalkozó elhalálozván, Pethő Mihály nyiregyházai óras készítette el a toronyórát 1600 frt., 2 köből búza és két köből gabonáért; de 1811. aug. 11-én a pénzváltozás (devaluatio) miatt javítást kért az 1600 frthoz. Adott is az eklezsia 100 frtot és a gondviselésért évenként 60 frtot.

Ezen nagymérvű építkezések közben a lelkésznek is egy új lakóházat építenek 1808—9-ben. Erről ilyen tervezetet találunk: „Építődjön a Praedikátor számára az utca felől levő veteményes és fás kert helyére egy lakóház úgy, hogy az utca mentében három szoba, északra egy konyha, mind téglából; mellé eselédház, alatta pince, mellé kamara és hátul ürszék, utóbbiak téglalapra, vályog-fallal. Kőmives Pischl

Bálint, ki a toronyépítésnél pallér (munkavezető) volt, a téglafal □ ölét a stukaturral, bolthajtással, vakolással, meszeléssel 2 frt. 30 kr., a vályogfalnak □ ölét 1 frt. 30 kr-ával vállalta fel.“ „1809-ben Szilágyi János ácsmester, a praedikátori háznak a tetejét csinálta, alku nélkül; utólagosan kér valami munkadíjat; 170 Rh. frt. adatván neki, köszönettel fogadta.“

Felépítettett tehát a lelkészi lak s fennáll ma is, és egy reform. egyszerű lelkészi család igényeinek teljesen megfelel ma is. A régi vagyis „ügynevezett zsidóház kéményű ház pedig, minthogy alkalmatlan helyen volt (a mostani ügynevezett tanulóház előtt, az újból építkezés után az udvar közepén), és minthogy már nem is lehet benne lakni: a consistorialis személyek közt kótyavetyéltetvén, többet ígérés útján, Túnyoghi Szűcs György úré lett kétszáz Rh. frtéért, ki e sumrát a kurátornak át is fizette, magára vállalván azt is, hogy azon házat a maga emberei által lebontatja.“ (Egyh. jegyzőkönyv. III. sz.).

Az új parochialis ház 1811. június 23-án megvizsgáltatván s falai felméréstetvén, Lorbert és Mihály kőművesek kifizettettek.

El lehet gondolni, hogy habár épen ebben az időben állott anyagi tekintetben legjobban a nagy-kállói ev. ref. ekklezsia, a sok építkezés készpénzkészletét s a kivetésből frtonként, garasonként befolyó jövedelmeit túlhaladta. Ugy is történt. És 1811. febr. 10-én Gencsi Gentsy Lajos úrtól vett fel 3000 frtot kölcsön az ekklezsia, hogy kötelezettségeinek, a vállalkozók irányában, eleget tehessen.

Az adakozások azonban még ekkor is folyamatban voltak. Jelesül: T. Kállay Istvánné ifju asszony egy császári aranyat, Szappanos Sára egy egész „szállást“ sat. adományoztak.

De másrésről a kivetésből is sok volt kint az egyház tagjainál. Erre nézve aztán (1811. okt. 27.) azt határozták, hogy: „a kik a toronyépítésbe és a templomszékek készíttési árába még adósok, azoktól egy véka búza 10 Rh. frtba, egy véka gabona 7 Rh. frtba, egy véka tengeri 8 Rh. frtba *acceptáltasson*.“

Sok bajt és zavart okozott a pénzváltozás (devalvatio) is, a mint 1812. márc. 22-ről feljegyezve találjuk, azokon felül, miket e tárgyban már fentebb megjegyeztünk: „miután a Banco cédulák annyira folyamaton kívül zárattak, hogy a melyek forgalomban maradtak is, t. i. az 1 és 2 frtosok, a jövő holnap utolsó napjáig (ápril 30.) ötszörösen számláltassanak; az ekklezsiai tartozás és a harangozás taksája is Banco cédulában ötszörösen fizettessék; váltó cédulában annyi mennyiségben, mint ezelőtt.“

Azt hihetnék némelyek, hogy e nagy mérveket öltött építkezés az egyház előljáróinak figyelmét és buzgalmát teljesen igénybe vette s lekötötte. De nem! Egy valódi, benső hivatásból működő s elfoglalt állásának tudatára emelkedett és lelkesült előljáróság, egyoldalúságba nem eshetik; annak figyelme kiterjed mindenre, a mi a cél eléréséhez, az egyház, mint vallás-erkölcsi tényező, mint nevelő-intézet felvirágoztatásához megkívántatik. Ilyen volt a nagy-kállói ref. egyház ezen korbeli (1800—1815.) előljárósága. Épített külsőleg; de a benső, a szellemi építésről sem feledkezett meg. Az iskolaügyet teljes virágzásra juttatta, mint majd látni fogjuk; sőt tekintve az árva gyermekek neveletlen voltát, azokra, mint öntudatosan működő előljárósághoz illik, különös gondot fordít. 1811. (febr. 10.) elhatároztatik, hogy az árvák összeirattassanak és az oskolába való járatásra szorittassanak.

De nem feledkeztek meg az egyház ezen előljárói a reform. egyház közös érdekeinek előmozdításáról sem. A most vázolt időről ugyanis (1811. nov. 5.) van az egyház levéltárában egy levél „a debreceni ref. coll. *Professori*“ nevében írva, mely bizonyosága annak, hogy Kálló egyik kezével épített itthon, a másik kezével adományait rakta le a magyarországi ref. mivelődés oltárára. „Nagy tisztelettel vettük — úgymond az idézett levél — és szíves háladatossággal fogadtuk el azon 4 köből Búzabéli segedelmet, melyet a nagy-kállói szent Ekklézsia 4 Professor számára küldeni méltóztatott. Ez a segedelem csalhatatlan és erős bizonyosága annak, hogy a kállói ref. sz. Ekklézsia Előljáró urai . . . olyanok, a kiket nemesak a magok, hanem a közönség haszna is interesttal. Az Isten tartsa meg és virágoztassa az egész N.-Kállói ref. sz. Ekklézsiát, főképen ennek bölcs és okos igazgatóit áldja meg minden testi és lelki javaival. Az egész oskolánk dicsekedik a kállói ref. sz. Ekklézsiának kegyes keresztyéni szeretetével; melynek az a minap 105 frtbéli segedelmet, most is bizonyos számú Életbeli segedelmet küldeni méltóztatott.“ sat. (Debrecen 1811. nov. 5. a Debr. Ref. Coll. Professori közönségesen).

Az egyház tagjai is látván az előljárók buzgalmát, s a közjö előmozdítására irányzott lelkiismeretes működését, követték őket a jóban, nemesben. Adakoztak, hagyományoztak, áldoztak. A Gál János 1000 frtból álló hagyományáról később lesz szó. Most itt azt említjük fel, hogy: „1812. év szept. 6-án személyesen megjelenván az Ekklézsia gyűlésében özv. Nemes Szondy Jánosné, Ns. Bereczky Katalin kinyilatkoztatja, hogy — a mint már régen sokaknak beszélgeti — teljes és meghatározott szándéka az, hogy mivel semmi successori nincsenek, ennél fogva az Isten dicsőségére, az Ekklézsiának boldogítására, minden

névvel nevezendő javait az Eklézsiának akarja testálni (annyival is inkább, mivel boldogult férjének is e volt akarata), oly móddal, hogy az Eklézsia a házat renováltassa és annak taksáját fizesse; míg pedig él, addig a maga javainak birtokában maradjon; ha pedig elerőtlenednék, az Eklézsia élelméről, ruházatjáról illendőképen gondoskodjék, a mely esetben mindjárt vegye az Eklézsia minden javait birtokába, temettetését is illendőképen teljesítse. Az Eklézsia a nevezett kegyes özvegynek az Isten dicsősége mellett való buzgóságát helybenhagyván, nemes ajánlását, a kitett feltételek szerént elfogadja, de úgy, hogy akaratját írásba tétesse sat.“

Ez adomány, az úgynevezett „felsővégesi“ lakóház, féltelek illetőségű külső föld és legelő-illetmény, csakugyan az eklézsiára szállott s maig is megvannak. Áldás a kegyes adományozó emlékezetén!

Költött ugyan e birtok jövedelméből a hagyományozó előregedett özv. Szondi Jánosné tartása, temettetése, taksa és a ház javittatására 1812—1822. nov. 30-ig 1689 frt. 19¹/₄ krt.; de hát kitelt mindez a már említett birtok jövedelméből, s akkor tehermentesen az Eklézsiára szállt és leányiskolai alapul jelöltetett ki, mint alább látni fogjuk.

Az egyház igazgatása a kanonok s a múlt század közepén alkotott helyi szabályok alapján eszközöltetett; azonban — a mint azt a fejlődés menete magától is feltételezni engedi — e szabály elavult, hiányosnak tünt fel az idők folyamán, úgy hogy — alkalmilag — egyes határozatokkal kelle pótolni. Így 1813. (juni 7.), bizonyos túlköltekezés alkalmából megállapítja az egyháztanács, hogy a kurátor öt frton felül magától ne költsön; ha pedig valamit hitelbe elad: annak árát, ha meg nem kaphatná, a magáéból is köteles pótolni.

A papmarasztásról csak nehezen tudott leszokni az eklézsia. De 1814. (jan. 1.) elhatározzák, hogy: „mivel a Tiszteletes Praedikátor úr holtáig megvan marasztva, ezen esztendőnként gyakorolni szokott régi ceremonia (t. i. a papmarasztás) továbbá megújítva ne legyen.“ Igaz ugyan, hogy a papmarasztás azon időből való, midőn még kevés volt a ref. papok száma a szükséglethez képest s azért marasztották a papot, hogy a gyülekezet bizonyos legyen lelkésze válaszából a felől, hogy jövőre is lesz lelkésze; de később ez intézmény igen elfajult s éle a lelkészek ellen fordított, kiktől dinom-dánomot kívántak, ha maradni akart.

Ugyanezen évről (1814.) emlékezetben maradt a jegyzőkönyvben, hogy Mélt. Kállay Péter, cs. kir. kamarás, a malmot az eklézsiától elakarta foglalni, mivel — úgymond — a kurátor a taksát nem fizette

be. E szándékolt vagyonsorbitás ellen a magyar kir. Cancellariához irt volt fel az ekklézsia.

Másik szomorú esemény ez évről T. Szűcs György úr azon jelentéséből világlik ki, melyszerint a néhai Gál János által hagyományozott ezer azaz 1000 Rfrt., a pénz nemének megváltozása után, váltó cédulák becsére redukáltatván, lett az 1000 frt. váltóban 413 frt. és 13 kr. Hanem hát volt még mindig, a mi pótolta a károsodást. Ott volt a *Kárándi* szállás, melynek hasznobére 1814-ben 152 Rfrt., 1815-ben 230 Rfrt.

Mindamellett azonban, hogy ily pénzviszonyok valának, az ekklézsia elhatározza (1814. dec. 8.), hogy a templom teteje megújíttassék. Fekete követ óhajtanak tetőzetül alkalmazni, amennyiben tűz ellen az legbiztosabb. De e tervről lemondanak a miatt, hogy ily nehéz tetőt a templom falai meg nem bírják; mivel a kőoszlopok a templomból még 1792-ben kihordattak s az azokból kikerült téglából építettett a templom és torony körül levő téglakerítés.

Hogy az építkezési költség kijöjjön, kivetnek a hivekre 3000 frtot, oly módon, hogy ez összeget osztályzat szerint fizessék be; nevezetesen: az I. oszt. 12 frt., II. oszt. 10 frt., III. oszt. 8 frt., és így tovább hat osztályig, mindig 2—2 frttal lejjebb. Szilágyi János (1815. februárban) Szigeten már a fát és deszkát s egyéb faneműeket is megvásárolja. Erről s ezen egész építkezésről egész terjedelmében ide iktatjuk az egykorú feljegyzést; szóról-szóra ekként van az: „1815. esztendőben a templomnak teteje ujonnan megzsindelyeztetett. Kilenc szuette gerendák mellé ujak húzattak, a gerendák bépádoltattak. Vett az egyház hozzá 82,000 zszindelyt, Szigeten, ezrit 8 frtjával; továbbá 99 ezer zszindelyszeget, ezrenként 2 frt 45 krjával; 350 szál háromöles fenyő-deszkát, páronként 1 frtjával. Szigettől Bercelig a szállítás is költségbe került. A materialéknak megvásárlását és leszállítását az ekklézsiának érdemes tagja Szilágyi János ácsmester eszközölte, az ekklézsiának oly hasznával, hogy itthon vagy e tájékon azon materialék másfélannyiba kerültek volna. A zszindelyezéséért a templomnak és a porticusoknak fizetett az Ekklézsia 400 frtot, 6 köből rozst, a már nevezett ácsmesternek, ki azt Sárosi János és Bodnár János segédeivel illendően el is készítette. A templom tetején lévő két rézgombokat az Isten házához való buzgóságából, nagyobb ékességnek okáért, megaranyoztatta Nagy-Kéri Vályi György úr, volt cs. kir. kapitány, most postamester N.-Kálló városában, és a T. N. vármegye táblabírája, a kállói Reformált Ekklézsiának egyik érdemes előljáró tagja, életének 61-ik esztendejében. A templom padlását csinálta Szűcs István asztalos-

mester, minden szál deszkát 5 garasokért készítvén és rakván le. Ezen munkának végbevitelére megkivántató költség gyűlt az Eklklézsia tagjainak adakozásából, oly móddal, hogy az Eklklézsia előljárói, az egész népnek megegyezésével, minden gazdára tehetségek szerint reá tették, ki mennyit adhat sat. (mint fentebb láttuk, az osztályozás szerint). Minémü papiros pénzeknek a neme volt ezen időben forgásban, az ide (a gombba) tétetett mustrák mutatják. Ebben az időben az eklklézsianak hités előljárói ezek voltak: Fazekas György, az eklkl. 14 év óta predikátora, tractualis assessor, s a T. N. vármegye táblalabirája. Patai István, az eklklézsia kurátora; Túnyoghi Szűcs György, táblalabíró; Gy. Fazekas István, Szondi Mihály, Toka Mihály, Szakács György, Kiss András, Torma Mihály, Toka Gábor, Dúzs András, Veze Péter, Balogh István, presbyterialis személyek; Muraközi Borbély József, az eklklézsianak hités jegyzője.“

Igy ment végbe szép renddel az építkezés. Az igyekezetet, buzgalmat s az egyetértés öszhangját csak egy kedvetlen esemény zavarta meg. Dehát roszakaratuak, szegről húzók, gánecoskodók s minden jónak ellenzői, egy vagy más indokból, fásultság vagy személyes indokokból, voltak mindig. Ilyen vala Kegyes László castellanus (várnagy, a megyeháznál). Jelentik ugyanis a szedők (collectores), hogy nevezett ref. valású egyén, midőn a templomtetőre kértek tőle osztályzata szerint, gorombán fogadta őket, mondván: „azt is bánja, a mit eddig adott;“ mire azt határozza az egyháztanács, hogy: „mindössze is 4 frtból álló adománya visszaküldetik az egyházi által, hogy ne bánkódjék adományán.“

Ugyanezen évben elhatározzák, hogy 1. Az eklklézsia tagjai minden tartozásukat András napra befizessék; 2. Ha az egyháziak minden egyházi tartozást új évig be nem szednek, ők maguk fognak exequaltatni; 3. Az egyháziak ideje mindenkor új év első napján kezdődvén, utolsó napján végeződjék, számadás mellett.

Az 1815. évtől 1820-ig jegyzőkönyv nem lévén, nyomról-nyomra nem tudjuk kísérni az egyházi ügyek menetét és fejlődését. De egyes fennmaradt okmányokból s innen-onnan felkutatott jegyzetek alapján megemlíthetünk egy pár történelmi jelentőségű eseményt a nagy-kállói ev. ref. egyház e korbéli életéből. Ugyanis: a reformáció háromszázados ünnepélyét a nagy-kállói egyház is megül (1817. dec. 7.). Az ünnepély lefolyása ekként van feljegyezve: „Nevezetes nap (t. i. 1817. dec. 7-dike), melyen a túl a Tiszán való helv. vallástételt követő Superintendenciában levő minden eklklézsiaiban a boldog reformációnak, mely ezelőtt 300 esztendővel kezdődött, emlékezetére, közönséges

könyörgések és hálaadások tartattak. Ezt cselekedte tehát a nagy-kállói reform. ekklézsia is, mely így ment véghez: előtte egy héttel ez az alkalmatosság tudtára adatott a gyülekezetnek. Eljövén dec. 7-ik napja, igen nagyszámu sokaság gyülekezett fel a templomba. Az alkalmi beszéd textusa Eféz. V. 19—20. v., melyben előadattak az isteni gondviselés működésének nyomai a reformációban. A praedicatio közben is énekelt a gyülekezet. Ezután keresztelés ment végbe a templomban. Egész istenitisztelet alatt az úrvacsorájához tartozó szent edények, az úrasztalán emlékeztető jelül szemléltettek. Végre ezt a nevezetes ünnepet a Kollegium számára tett adakozással bérekesztettük. A délyesti órán pedig a leánygyermek, kivált a katekhismusból, exament adtak. Így cselekedtek a magyar hazában lévő több főtiszt. Superintendentiákban is nemcsak a helvét, hanem az ágostai confessionión lévő atyánkfiai is . . . Emlékezetnek okáért ide feljegyezte Fazekas György, a nagy-kállói ref. ekklézsiának Isten kegyelméből, már 17 év óta predikátora sat.“ (III. db. anyakönyv 72. l.). Ezen általános örömmünnepet is megzavarta ugyan azon szomorú körülmény, melyszerint az angol bibliaterjesztő társulat által, a reformáció 3 százados ünnepélye alkalmából hazánkba a tótok számára küldött bibliák, a római kath. klerus izgatása következtében, lefoglaltattak; miből hosszú s kellemetlen per lett; de a magyar nyelvű 500 biblia rendeltetése helyére jutott s nagy örömet okozott a ref. hitfelekezetnek.

Van egy másik okmányunk 1818. évből, mely a *szállásföldek-ről* szól. A *szállásper* ugyanis, melyről már több izben volt szó, 1816-ban a földesuraság (Kállayak) javára döntetvén el: az egyes polgárok saját szállásaik, a város, mint testület, a szállások közt levő minden földjei, kaszálói s legelői, a ref. ekklézsia az úgynevezett *Kárándi* szállás s a reá hagyott több szállásbeli földjei és a ref. papok szállásától elüttetett. Azonban a papok szállása az itt közölt tanuvallás alapján megtartatott; helyesebben visszaszerzetett.

Tanuvallomás. 1. „Vallja meg a tanu letett Hite után, hogy a maga emlékezetére a nagy-kállói Reformata ekklésiának, vagy annak Prédikátorainak az úgynevezett kállói szállások között voltak-é szántó-és kaszáló földjei, és ha voltak: hol? mely tájon, micsoda szomszéd-ságokban, és azoknak hasznavételétől valamely bért, vagy cenzust fizettek-é valakinek, avagy pedig szabadságos és földesuri Jussal bírták azokat?

Első Tanu: Nemes Örsi Sára, özv. Tiszteletes Peleskey Miklósné, 75 esztendő, melyet onnan tud kiszámlálni, mert 33 esztendeig lakott Néhai Férfjével, Tiszteletes Peleskey Miklós ural, és már 27 esztendeje,

miolta özvegy; férjhezmenetele épen hány esztendő korában történt, azt megmondani nem tudja, hanem 18 vagy 19 esztendő lehetett. Letett hite után valya: Néhai édes Atyám Nemes Őrsi István, Ibrányi Pap korában meghalálózván, Néhai édes Anyám Nyirbátorba való Tóth Kata, mint özvegy asszony, férjhez ment Néhai boldogemlékezetű Tiszteletes Tudós Herczegszöllösi István urhoz, ki is akkor Vajai pap volt, és a mint én hallottam s emlékezem a régi beszédekre, akkor két vagy három esztendő gyermek lehettem; annakutánna pedig Néhai Tisztelt Herczegszöllösi atyám Uram, Vajáról Kállóba menvén Predikátornak, én is oda mentem véle együtt, és nevelt engemet egész férjhezmenetelem idejéig, és ugyancsak Tiszteletes Herczegszöllösi mostoha Atyám Uram adott férjhez is Néhai boldogemlékezetű Férjemhez Tiszteletes Peleskei Miklós urhoz. Ugyanazért én Kállóba gyermekéemtől fogva, egész férjhezmenetelemig, Nagy-kállói Predikátor Tiszteletes Herczegszöllösi István mostoha Atyám mellett lakván, igen jól tudom és emlékezem, hogy Tiszteletes Herczegszöllösi Atyám Uramnak, mint Kállói Predikátornak, nagy darab földje, mellyből őszi vetésse, Árpaföldje, s kaszállója is bőven kitölt, volt az ugynevezett Kállói szállásföldekbe; az holott én is különb-különbféle munkák idején sokszor voltam, mellyeket úgy birt, mint Kállai Predikátor, és soha nem tudom, nem is emlékezem, hogy valaha hallottam volna, hogy azoktól valami féle bért, vagy dézmát fizetett. Volt pedig azon Hely, melyett az ugynevezett kállói szállásföldeken birt (mert birt egyebütt is a kállai Határon több Helyeken) tul Kállón naplementre formán az Ér-folyáson keresztül, mellyen gáton, vagy Töltésen lehetett keresztül menni; és a gáton innen keresztül volt a nyiregyházi ut, és azon innen balkéz felől egy Cserés hely, mellyet Töldy cserének neveztek.“ Költ az 1818-ik esztendőben máj. 12. napján, Kántor-Jánosiban Tttes Nemes Szatthmárvármegyében helyheztetett Helységben tétetett meleslegi vizgáltkor. Tekintetes Nemes Szatthmárvármegyének Szolga-Birája: K. Komoróczy Lajos m. s. k.“

Ezen tanuvallomás szerint tehát a szállásföldet szabadon birta a lelkész. A *belső* földektől bekövetelte a taksát a földesuraság 1782-ben, midőn a harangozást megtagadta az Ekklezsia; de a szállástól akkor sem.

Épenúgy vétetett el az orosz (görög kath.) lelkész szállásokon levő papi föld illetménye is; de ez a *munkácsi vicarius* közbenjárására visszaadatott. „A földesuraságtól a ref. Praedikátor számára, nyilt *húzás* által adatott 42 hold föld, hosszas utánjárás, az egyházmegye és egyházkerület közbelépése következtében, hogy ezek a volt (papi) földek helyett szolgáljanak“ sat. Hivatkozott az illető lelkész (Fazokas

György) levelében Kállay Miklósról, mondván: „midőn a Méltóságos Itélő Mester úr előtt voltunk, Mélt. Kállay Miklós úr, a Familia nevében, azt ígérte, hogy mind a Catholica, mind az Orosz, mind a Reformata Ekklesiának kiadja földjeit“ sat.

Kapott tehát valamit a lelkész régi szállásbeli földjei helyett; de az ekkleziáié oda maradt örökre. Sürgette nevezett ref. lelkész a város ügyvédjét, hogy nemcsak az ekkleziá, hanem a város szállását illetőleg is Protestáljon és Repositiót kérjen. Ez utóbbira nézve „elsőben a volt a határozása a Földesuraságnak — írja Fazekas György ref. lelkész — hogy szakasszon a Communitás (város közönsége) részére 50 hold földet, esztendőnként egy Arany Census mellett, most már ezt visszahúzza“ sat. Szóval a szállásper lejárt; de sem a város, sem az Ekkleziá nem jutott többé szállásföldjeinek birtokába. Az ötvenes években aztán a per végképen elenyészett, elévült a követelés; talán a miatt, hogy a kellő lépések az akkor fogamatba vett telekkönyvezések, ősiségi patens kiadása alkalmával, az idevonatkozó rendeletek értelmében, meg nem tétettek.

Az 1820-ik év május 1-én tett megjegyzés által emlékezetben hagyatott, miszerint: „Tttes Borsy Imre úr, Túl a Dunán, Tass helységében meghalván, hagyott az Ekklesiának 500 Rfirtokat, *örökre állandó capitalisúll*, mint itt született jó hazafi.“ E tőke megvan mai napig, mint az alapítványok közt látni fogjuk.

Ugyanez évben (1820.) a templom kőkerítése, mely 1792-ben, a templomból kihordott kőoszlopok téglái és köveiből építettett, megromolván, annak kijavításáért fizetett az ekkleziá János és András kőmiveseknek 100 Rfirtot, 8 köből gabonát és két köből búzát, „alku szerint.“

A malom ügye ismét felmerül (1821.) s küldöttség neveztetik, hogy Kállay Péter úrral, ez ügyben, barátságos egyezséget hozzon létre, melyre nevezett földesúr is hajlandónak mutatkozott s ekkor a malmot csakugyan ismét megmentették.

Szintén ezen alkalommal elhatározták, hogy az éjjeli felvigyázók a toronyban lakjanak (1821.); s az ott e célra épített kis szobába vas-kemence vásároltassék s a szobára ajtó, ablak készítettessék és a vigyázók ezentúl a praeceptoroknak a harangozásban segítsenek.

Amit most irunk le, annak épen a mai időre, midőn az énekeskönyv átírása vagyon irodalmi s egyházkormányzati téren szóban, lesz némi irányadó jelentősége. Ugyanis 1821. év elején a rektorra (Motsai) panaszkodnak, hogy „értetlenül“ (új énekeket) énekel; sőt e miatt zúgolódnak is ellene. De ő megáll az új énekes mellett rendületlenül

s inkább lemond, mint a régi énekeket énekelje! S ime! ugyanazon év végén maga a presbyterium teszi kérdésbe, hogy az új zsoldár miért nem hozatott már használatba gyülekezetünkben, holott mind a négy superintendentiában az használtatik s így e tekintetben a mi eklézsiánk más apróbb helységeknel is hátrább áll; ennek következtében az új zsoldár használatba vétele csakugyan ki is mondatik.

Igy szokott az lenni az általános, egyetemes érdekű ujitásokkal rendszeren. Eleinte idegenkednek az új intézményektől az emberek, utóbb beletörődnek, sőt magok sürgetik azok alkalmazását, nehogy hátramaradással vádoltathassanak, mitől még a legutolsó kálvinista eklézsia is írtózik.

A rektornak coquia, házanként való főzés helyett, pénzfizetést adnak. A praeceptorok, hol a helybeli particulából kerülnek ki, hol Debrecenből hozatnak.

Az 1821. évi (okt. 1—4.) gener. konvent határozata következtében, a traktusok (egyházmegyék) a Tiszántúli kerületben újból rendeztetvén, a felső-szabolcsi egyházmegye igen nagy változást szenvedett. Nevezetesen: a régi szabolcsi (nyíri vagy betuliai) traktust alkották (1821. előtt) e következő egyházak: Ajak, Anarcs (Báka filiája), Apagy, Apáti (Kopócs), Báka, Bátor, Bezdéd, Bakta, Bétek, Bercel, Berkesz. Beszterec, Bogát, Berencs, Bogdán, Császári, Devescer, Dombrád, Nagy-Dobos, Dobos város (Mada filiája), Deöge (Várda filiája), Encsencs, Eperjeske (Szentmárton filiája), Fejértó (ó), Gáva, Gégény, Gebe, Gemzse, Gyulaháza, Gyulaj, Gyüre, Győröcske (Bezdéd filiája), Nagy-Halász, Hodász, Jákó (Rohod filiája), Jármí, Jánd (Ugornya filiája), Ibrány, Ibrony, Ilk, Jánosi (Iklóddal), N.-Kálló, K.-Kálló (N.-Kálló filiája), Kalonga (Komoró filiája), Kékese (Veresmart filiája), Kemeese. Kenéz (Pálca filiája), Karász, Keresztút, Komoró, Kanyár, Kék, Ladány (Pálca filiája), Kis-Léta, Levelek, Litke, Laskod, Kéres (Laskod filiája). Lövvő, Mada, Mándok (filiái: Mogyorós, Benk), Megyer, Medgyes. Vásáros-Namény, Nyiregyháza, Napkor, Ólesva-Apáti, Őr, Őrmező. Oros, Pazon (Oros filiája), Pálca, Pályi, Panyola, Papos (Jármí filiája). Pap (filiája: Jéke), Paszab, Pócs-Petri, Pátroha, Petneháza, Pócs. Piricse, Pilis, Ramocsaháza, Rohod, Rosály (Veresmart filiája), Sándor. Zsurk, Szalka, Szamos-Szegh, Tisza-Szent-Márton. Székely, Szolnok. Sényő (Tura filiája), Tass, Thura, Thét, Ugornya (filiája: Gergelyi). Kis-Várda, Kis-Warsány, Nagy-Warsány, Weresmart, Witka, Tűzsér, Wencsellő ¹⁾.

¹⁾ Egyházmegyei levéltár: I. köt. 30. l. „A. 1649. Proventus ministrorum Verby. In Szaboleh Comitatu, denuo delineati, Tempore Senioratu. R. ac C. Viri D. Senioris Steph. D. Debrecini. Ex archivo A. 1597.“

A már jelzett egyetemes konvent végzése alapján ezen egyházak közül a *beregi* egyházmegyéhez csatoltattak: Jánd, Vásáros-Namény, Ugornya, Gergelyi; a *nagy-károlyihoz*: N.-Dobos, Gebe, Hodász, Jármí, Ilk, Jánosi, Medgyes, Olesva-Apáti, Pályi, Panyola, Papos, Szalka, Szamos-Szegh, Witka; másrészlől a debreceni egyházmegyétől, a megmaradt s felső-szabolcsi egyházmegyének nevezett ref. egyházakhoz csatoltattak: Balkány, Szakoly, Aba, Gelse, Mihálydi, Téglás, Újfehértó, Szaboles, Balsa, mint anya, Timár, Adon, Kis-Gúth, N.-Gúth leány-egyházak. A nagy-kállói egyház maradt a f.-szabolcsi egyházmegyében.

Ez alapon a régi egyházmegye felosztása s a megmaradt egyházak szervezése megtörtént a N.-Kállón 1821. dec. 19-én tartott egyházmegyei gyűlésen. Ekkor a Superint. deputatusokon kívül még Peleskei Miklós szalkai lelkész-esperes, Ord. Vice Ispány, Újvári Dési Mihály és Báji Patay István coadjutor Curatorokon kívül, számos lelkész és egyházi gondnok volt jelen, ugy az elszakasztott, mint a csatolt egyházak részéről. A gen. Convent határozata értelmében az esperesek ezen hivatalaikban azon egyházmegyében hagytak meg, a melyhez ekkéziájuk csatoltattott; Peleskei Miklós szalkai lelkész tehát megmaradt a nagy-károlyi egyházmegye espereséül. A szabolesi traktus pedig új esperestet (Almási Sámuel, mándoki lelkész) választott.

Ezen emlékezetes s egyházmegyénk életének történetében korszakot alkotó nagy-kállói egyházmegyei gyűlésen búcsuzott el az elszakasztott testvér-egyházak nevében a szabolesi traktustól, Peleskei Miklós esperes s az egyházmegye pecsétjét átadta további rendelkezésig Dési Mihály V. Ispány és Coadjutor kurátnak, ki viszont igen szép beszéddel bocsátá el a más traktusokhoz beosztott egyházak előljáróit és az esperestet. Ugyancsak a megmaradt szabolesi traktus nevében elbúcsuzott a távozóktól Almási Sámuel, mándoki lelkész, mint legöregebb assessor. E búcsubeszédnek egyházmegyénk levéltárába tétetni rendeltettek; hol ma is megoldvashatók ¹⁾.

Nem tartozik talán szorososan a nagy-kállói ev. ref. egyház történetéhez; de alig is választható el attól, s épen ezért ide iktatjuk e következő eseményt: ugyanis, mint már láttuk, a reform. lelkészeknek csak 1782-ben, a türelmi parancs megjelenése után engedtetett meg, hogy a ref. vallású rabokkal, a vármegyeház börtön-helyiségébe bemenjenek s azokat ott oktassák, jobbitsák és vigasztalják. De ekkor már valahára! ez is megengedetett. Hanem oly különös helyiség, a hol imádkozni, praedikálni, azaz tanítani s úrvacsorát szolgáltatni lehetett volna, még nem volt. Azonban „Méltós. Fáy Fáy Barnabás úr, a fels.

¹⁾ Egyházmegyei levéltár. 19. csomag. 1821. 16. sz.

udvari magyar cancellária referendariususa és Szabolcs vármegyében főispáni adminisztrátornak“ s a megye kormányzóinak sikerült a börtönhelyiségek közt, a ref. rabok számára egy imaházat berendeztetni. Felszentelte ez imádság házáat 1821. nov. 25-én Szoboszlai Pap István, akkor a debreceni ref. egyház nagyhirű és tudományu lelkipásztora s később egyházkerületi főjegyző és végül a Tiszántúli ref. egyházkerület püspöke, ily című nagyhatásu beszéddel: „*a tömlöcben támadt világság.*“ „Mondatott a Zabólc-megyei református foglyok számára, a tömlöcök közt készített *imádságház* ¹⁾ felszenteltetése alkalmával; az érintett szent hajlékban, Nagy-Kállóban, 1821. nov. 25.“ Alapige: Ap. Csel. 12. 7. v. „Ime az úrnak angyala eljőve és a tömlöcben lőn világság“ ¹⁾.

A *torony-óra* miatt ismét kifejlik, a nagy-kállói ref. egyház és az ugyanitt levő római kath. egyház közt, egy nem kevésbé kellemetlen, mert a vármegyére került interconfessionalis kérdés, 1822-ben. A plebanus ugyanis (Fróm János) arra birta a római kath. lakosokat, hogy a toronyóra fentartási költségeihez ne járuljanak. E miatt a ref. egyház a szolgabíróhoz folyamodik. Az ügyet a vármegye gyűlése (1822. febr. 25., Püspök-Ladányt) dönti el, midőn azt határozza, hogy a fentartási költség igazságosan követeltetik s ekként az összes lakosságra vetendő ki.

A népesség számlálása elrendeltetvén, kitünt, hogy ezen időben (1823. év) a ref. hivek száma a nagy-kállói ref. egyházban 2378 volt.

Ugyanezen most említett évben felszenteltetett a *Kápolnás* temető mellett levő új temető is (1823. jun. 15.), következő szöveg alapján készített alkalmi beszéddel: I. Móz. III. 19. „Földdél lésszes, mert abból vétettél; mert por vagy és porrá kell lenned.“

De történtek ezeknél fontosabb események is, melyek a nagy-kállói ref. egyház közmívelődési törekvéseiről s virágzó állapotáról tanuskodnak. Nemes Szondi Jánosné, szül. Bereczki Katalin asszony ugyanis, ki az egyháznak fél telekalja földet, házat, kertet hagyományozott, 1822. nov. 30-án meghalálolván, 1823. márc. 9-én, az általa hagyományozott telek, második leányiskolai helyiségül jelöltetik ki s a rajta levő ház ekként alakittatik át. Első leánytanítóul Varga Mihály, helybeli praeceptor meghivatik (másik leánytanító Bán József); az esemény és tervzet a felső-szabolcsi traktusnak bejelentetik. Kimondatik egyide-

¹⁾ Megjelent e beszéd először a Török Pál által szerkesztett s kiadott „Egyházi beszédek“ I. k. (Pest. 1841.) 331—347. l.; később a Révész Bálint által kiadott „néh. Szoboszlai Pap István egyházi beszédei.“ III. füz. (Debrecen, 1856. év) 142—155. lapjain.

jüleg az is, hogy a leánytanítók egymástól függetlenek ; csakis az ekklezsiától függenek s „a jó erkölcs és tanítás tehet közöttük különbséget.“

A leánytanítóság (2-ik) csakugyan szervezetett. A traktus helybenhagyását adja az ügyhöz. (Fizetési illetményeket lásd a díjlevelek rovata alatt).

Meghatároztatik (1825. jan.) az is, hogy ezután fával fognak a gyermekek iskolái fűtetni, melyért minden gyermek fizet 15 krt. Szintén ez év nov. 24-én, „a város tanácsa és communitása nevében, némely lakosok és hűséges polgárok, az ekklezsiától bizonyos summát költsön venni kívánnak, a város közönséges hasznára, az most (1825.) együttülő országgyűlésre felküldendő Deputatusok költségére. Az aláírt lakosok nevében kérnek 300 Rfrot, melyet az ekklezsia meg is adott.“ (A követek Ns. Áts István és Kabai György). Felvilágosításúl meg kell jegyeznünk, hogy még ekkor is mindig a szállás-per miatt jöttek mentek a városi „Deputatusok“ . . .

Majd ismételten az új énekes-könyv ügye kerül elő (1827. jan. 17.) s több ekklezsiai tag kívánja annak behozatalát. Ugyanezen évben (febr. 1.), a városi tanács a kurátor választásába kíván befolyást nyerni, holott az — mint az egyháztanácsi jegyzőkönyv magát kifejezi — a praesbyteriumot illeti és illetendi jövőre is. Felvilágosításért azonban az épen akkor N.-Kállón jelenlévő Báji Patay István coadjutor kurátorhoz folyamodnak, ki a praesbyteriumnak ad igazat s maga is megjelent (febr. 2., 1827.) a praesbyteriumban a kurátorválasztáskor. Még ebben az évben mindig az 1809-iki toronyépítésből származott hátrányokkal bajlódik az egyháztanács.

Az iskolaügy — mint látni fogjuk — igen virágzó állapotban volt e század harmadik évtizedében. „Külföldről“ (értsd Kállón kívülről) számos gyermek látogatja az itteni kis gimnáziumot, kiktől több tandíjat, fejenként 2 frtot vesznek. Hogy a praeceptorokon könnyítve legyen, kik a *harangozással sok időt* eltöltenek, elhatározza az egyháztanács (1828. okt. 26.), hogy ezentúl reggel és este a toronybeli felvigyázók harangozzanak ; mivel az ekklezsiától már ugyis fizetést húznak. A halottaknak pedig csak a halálozás bejelentése s a temetéskor harangoznak, mikor a praeceptorok is segítenek.

Nem lévén az ekklezsiának semmi baja és tennivalója, olyan aprólékos dolgokkal bajlódnak (1829.), mint p. a toronyóra reparatiója. Miután t. i. az óra nem jár, az ekklezsia Csajkos István, a főszolgabíró esküttjéhez folyamodik, hogy ez a várost kényszerítse a toronyóra

reparatiójára. Nevezett eskütt csakugyan azt a végzést hozza, hogy: „az óra conservatioja a városi közönségé legyen.“

Hanem bezzeg nagy baj fenyegette az egyház „veteményes kert-jét,“ szemefényét, az iskolát 1830-ban. Számos egyháztág ugyanis panaszkodik Szilágyi János rektorra s praeceptoraira, hogy nem tanítanak s e miatt a virágzó iskolát alásülyedéstől féltik. Más panasz is emeltetik a nevezett rektor ellen. Az nevezetesen, hogy az Isten házába, sőt a kathedrába is, nem a rendes tógájába; hanem téli bekecsbe és téli veres bagaria eszímába járt; továbbá a hétköznapi istenitiszteleket is elmulasztja. Panaszlottak megintettek.

Építkezésre már oly régóta nem vala szükség; mert rendben volt minden. Most, hogy a tanuló-szoba teljesen tűzmentes legyen, arról intézkedik az egyház, hogy annak négy ablakaira (két szoba, két-két ablakkal) vastáblák készíttessenek; mi meg is történt.

Adott azonban dolgot s okozott elegendő költséget a legkisebbik harangnak elhasadása (1832. január). Ujra öntötték ugyanezt azon év május havában; sőt új koronát is készíttettek reá, kivetés által fedezvén az ujra öntés költségeit; de szerencsétlenül; mert már juniusban Fülesdről Szathmári Mihály harangöntő mestert hívják igazítani a kis harangot; mikor a középső harangnak ujra öntése felől is intézkednek. A nagy harangot tervezik 10 mázsásnak, a középsőt 4-nek, a kicsit 3 mázsásnak. Némelyek azonban a középsőt, hogy a hangban arány legyen, 6 mázsásnak akarják öntetni. Ezen tervezetések alapján a harangokat (1833.) ujra önti Jüstel János, egri harangöntő-mester, a középsőt 437 fontosnak.

Ezután szomorú események következtek a kállói egyházban, három éven át. Az egyház és lelkész-esperes 1833—1835-ig; három évig, a legfeszültebb perben állottak egymással, melyet 1835. ápr. 8-án egy superintendentialis küldöttség végezett be s intézett el. Szoboszlai Pap István egyházkerületi főjegyző, a nagy-kállói egyház jegyzőkönyvébe sajátkezüleg írta be a kerület végzését, melyszerint a lelkész nélkül tartott gyűlések végzései megsemmisítettek. Ezzel a villongás megszűnt. a béke helyreállt.

Hogy a versengésnek az egyház is kárát vallá, igen természetes. Nem épült semmi. Sőt ily megjegyzés tétetik: „a végezesek, e mostani zűrzavaros dolgai miatt az eklezsiának, be sem íródtak (1834. máj. 29.). 1834—1843. közt elfclyt időkről jegyzőkönyvet nem találtam. De igenis akadtam nyugták- és egyéb irományokra, melyekből kitetszik, miszerint e jelzett időközben, t. i. 1835—1843. közt két igen jelentékeny építkezés tétetett; nevezetesen: a templomnak cseréppel való

fedése és a maig is épségben levő, bár új fedél alá vett, fiiskola s egy tanítói lak felépítése.

A templom fedéséről annál egyebet, hogy 1837-ben a templom teteje cseréppel fedetett, nem találunk. Az 1837. évről az egyházkerületi névtárban feljegyezve találjuk egyebek közt, hogy a lélekszám N.-Kállón 2600 volt.

Az iskola építéséről már részletes adataink vannak. Építettő bizottságba megválasztottak: Fazekas György, lelkész és esperes, Szakátsy Mihály városi és egyházi jegyző, Fintor Mihály, Győrösi Ferenc, főbíró és Katona László, építettő pénztárnok.

Az 1838-ik év június 8-án szerződnek 44,000 téglá vetésére s fizetnek érte 224 frt. 12 krt.

A kőmives-munkát vállalja 1838. aug. 9-én Vass Sándor és Kazimir János s az alapkövet leteszik ugyanazon év aug. 26-án. Vállalkozási összeg, vagyis a kőmives-munka ára 600 frt. Lakatos-munkát végezte Toka Sámuel. Az asztalos-munkákat: ajtók, ablakok, iskolai székek készítését: Szücs István és Katona István asztalos-mesterek. A tetőzet ács-munkáját Szilágyi János 200 frtért. A tető cseréppel fedetett.

Az építkezés kezdetét vette ugyan 1838. aug. 26-án; de csak 1841-ben lett a munka teljesen bevégezve, leginkább a pénz hiánya miatt. Kivetésből építettett az egyház; de biz az lassacskán folyt befele, úgyannyira, hogy e 3—4 év alatt gyakran kölcsönre szorult az ekklézsia s Mélt. Gencsy Ferenc generálistól kért, hol 1000, hol három, hol négyszáz frtot; mikor többet, mikor kevesebbet; sőt az alapítványokból is beépített 500 frtot, mely maig sem lett visszaadva.

Az új fiiskolaépület arecal délnek, háttal északnak a paplak udvarára fekszik. Hossza 27, szélessége $11 \frac{40}{100}$ méter. Elöl oszlopos tornáccal. Volt benne akkor, a tervezet szerint: a rektor számára két nagy lakó-szoba s az ő számára egy iskola-terem; a praeceptorok, kollektorok számára egy szoba és még két külön tanterem. Szobák és tantermek magasak, világosak. Mindezek azonban később nagy változáson, átalakításon mentek át.

Hogy az építkezési főösszeg mennyire rúghatott fel, azt a nyugtákból kisütni nem lehet, annyival kevésbé, mert az anyagok árát: követ, melyet Keresztúrból, fát, lécet, deszkát, melyeket Tokaj s Bercebről; vasat, melyet Debrecenből szállítottak és ezek fuvardiját felszámitani épen nem tudjuk, nem levén hozzájuk adataink.

Ennyi kiadás és építkezés között is azonban 1841-ben, még a debreceni kollegium számára is adakozott (12 v. gabonát) az ekklézsia. Ezentúl eféle adományozásra nem akadtunk.

Majd az 1843-ik év dec. 6-án Fazekas György, lelkész és esperes elhunyván: igen sok baj maradt az ekleziára, melyeket bizonyosan könnyebben rendezhettek volna, ha az élt lelkész jelenlétében, életében, útbaigazító s felvilágosító megjegyzéseinek figyelembevételével tisztázták volna különösen a számadásokat s alapítványi pénzeket. Az egyháztanács az 1843. év végső napjait s az 1844. év első felét ezen vagyoni és számadási ügyek rendezésével töltötte. Sőt maga az egyház előljárósága nem is tudott megbirkózni vele; hanem kérte a traktustól Finta Márton urat, kit meg is nyert. E lelkesült s a reform. egyház és a protestantismus ügyei iránt kiválóan jó indulattal és teljes odaadással munkálkodó férfit, mint az egyházi jegyzőkönyv kifejezi, „kilenc évről a legnagyobb zavarban talált gondnoki számadásokat, csüggedést nem ismerő vasszorgalma, mély belátása, s ritka felfogása újabb bizonyításával, 14 napi munkával elvégezte, csaknem végpusztulásra jutott egyházunkban. Köszönetet mondtak neki az egyház nevében Szakácsi Mihály és Toka Sámuel s 30 pengő frttal jutalmazta az eklezia nehéz és fáradságos munkáját; 14 pengő forint azonfelül a kiküldött 14 napi kosztjáért, Szakácsi Mihály főgondnoknak *fizetődött.*“ Szondi Mihály volt gondnok 471 vfrt. 44 krokban elmarasztaltatott, melyet ez le is fizetett.

Nem sokáig volt a gyülekezet pásztor nélkül. Megválasztották a derék hazafi s rév-komáromi lelkész Szondi Lászlót, és a következő díjlevélre hívták vissza szülőtte földére: 500 vfrt. készpénz, 108 vfrt. Ráskai-kamat, 12 köböl búza, 12 köböl gabona, 12 öl fa. egy telekalja forgó föld 40 köblösnyi, szállásföld 65 köblös, 3 dohányos kert, stolarék. Lakhely sat.

A mint az rendesen, vagy legalább többnyire minden egyházban történni szokott, midőn új lelkészt választanak, várnak a gyülekezetekbe: itt is N.-Kállón mindent elkövettek, hogy a megérkezendő lelkipásztor mindeneket ékesen és szép rendben találjon. Sőt megérkezése után is, szinte új élet pezsdült meg az ekleziában.

Mindjárt a Komáromból való elköltöztetésre pénzt ajánlanak az egyház tagjai, s azzal sem terhelik az eklezia különben is kimerült pénztárát.

Megérkezése előtt (1844. márc.) a parochián többnemű javítások eszközöltettek. A kert kerítéséhez deszkát vásárolnak és fel is kerítik. A tanuló-házba 12 széket készíttetnek és vaskályhát vásárolnak bele, hogy alkalmas legyen az egyházi tanácsülések megtartására. Tóth József, egyházi jegyző, a jegyzői hivatalt mindenféle íróeszközökkel, úgymint: egy fekete kipallérozott kalamáris s porzótartóval, egy tollkés, réztoll,

egy rézcirkalom, egy olló, egy linea, spanyolviasz, gummielastícum, a nagy asztal s jegyző szekrényére egy-egy kész zárral, ajándékozza meg. (Csak az a kár, hogy mindezek, a gondviseletlenség miatt, az ötvenes években már elkallódtak, elenyésztek).

A lelkész megérkezése után kevés idő múlva (1844. aug. 18.) azon üdvös indítvány tétetik, melyszerint a békési ref. egyház példájára, a birtok aránylagos iskolai adó kivetése mellett, a szabad iskoláztatás — ingyért való iskolába járatása minden felekezetünkbeli gyermeknek — hozassék be; de az e felett való határozathozatal elhalasztatik. Három nap múlva (aug. 21.) ismét tárgyalatik e kérdés; de az ingyen-iskoláztatás elvét, az egyháztanács többsége, ez időszerint még kivihetőnek nem tartja; (elaludt akkor ez a fontos ügy és azóta is alszik mélyen, a nélkül, hogy álmát valaki zavarná; hacsak majd a magtári válaszmány meg nem mozgatja fekhelyén); hanem az illetlen és sok kellemetlenséggel járó harangozástól az egyháztanács az altanítókat felmenti, kimondván, hogy ezentúl a felvigyázók (toronyban lakó örök) fognak harangozni, segítségül adatván hozzájuk a praeceptorok szolgálai közül egy, vagy ha szükséges, kettő is. A harangozóknak adatik fáradságukért évenként 60 vfrt. és 4 köből gabona.

Általában a lelkesedésnek több jeleivel találkozunk ezen időszakból; olyakkal is, melyek maradandó nyomokat hagytak ez egyház életében. Például: „Tóth József, salétrom-inspector, édes anyja nevében (1844.) beadott egy 100 vfrtos kötvényt, melynek kamatja a fiuiskola részére felállítandó könyvtár alapjául szolgáljon s gyarapítására fordíttassék. Ugyanezen alapra fordítottatott szintén ez évben, a Szabó Bálint hagyományából is (200 frt.) egy negyedrésze a hagyománynak, t. i. 50 forint.

A könyvtár valóban szerveztetett is. És 1845. aug. 6-án már Tóth József egyházi jegyző elkészítvén az iskolai könyvtárról a jegyzéket, ez a tanítónak átadatott, elismervény mellett, azon határozott utasítással, hogy e *lettár* minden tanítóváltozáskor előkéretvén, az illető eltávozó tanító a könyvekről számolni köteles.

A Deák János-féle, 30,000 frtnyi, a Szondi-Deák-Benedek családbeli tanuló ifjak felsegélésére fordítandó alapítvány kamatait (300 pengőforint) ez évben (1844.) az egyháztanács itéli oda Deák Ferenc és Benedek Dániel családbeli ifjaknak. Sőt határozatba megy az is, hogy a debreceni ref. főiskolánál Borsi Imre által tett alapítvány felől a lelkész tudakozódjék; mert ezen alapítvány kamatai odaitéléséhez a kállói ref. egyháztanácsnak joga van.

Valóban kifogyhatlan a buzgó, értelmes, jóakaratu s hivatásának magaslatán álló előljáróság az üdvösnél üdvösebb intézkedésekben. Még e szerencsés év telén elhatározzák (1844. dec.), hogy a templom és torony környéke a jövő tavaszon rendbehozassék. Ennek költségeire felhasználandó a Szabó Bálint hagyományának még meglévő három-negyedrésze, 150 frt.; 50 frt. már az iskolai könyvtár alapjához csatoltatott. A torony alja és a nyugoti templomajtó mellett levő helyiség magtárul alkalmaztatik, előbbi a búza, utóbbi a gabona számára. A tanuló-házba vaskemence vásároltatván, hogy gyűlés tartathassék e helyen, fűtésére a lelkésznek egy öl kemény tűzifa adatik. A temetés-kor a gyermekeknek adatni szokott 12 váltó krt a rektor szedje be s számadás mellett papir, tinta, kréta sat. vásároltassék belőle.

Általában örvendetes jelenség gyanánt jegyezhető fel, hogy az iskola dolgaival a negyvenes években igen sokat foglalkoztak és valóban virágzó állapotra is emelték azt. A következő évben (1845.) elhatározza az egyháztanács, hogy a három gyenge altanító helyett két erősebb (értelmesebb, szakképzettebb) hozassék. E határozat alapján kevéssel utóbb (1846. július 12.) a korrektorság szerveztetik. A korrektor fizetése: 150 vfrt., 8 köből gabona, 2 köből búza; koszt (coquia) és lakás a praeceptorokkal; teendője: tanítani a syntaxisig (III. gimn. oszt.). E díjlevél beküldetvén Debrecenbe, ott alkalmas egyén nem vállalkozott; ennél fogva Patakra küldetett. Innen három jó énekes tanító (egy korrektor és két praeceptor) hozatván, az őszhangzatos éneklés behozatala a rektornak figyelmébe ajánltatott. Az iskolák látogatása végett helyi felügyelők választatnak, két csoportban; egyik, a lelkész elnöklete alatt a rektor és korrektor; a másik a praeceptorok és a leánytanítók iskoláit kísérvén figyelemmel.

Szóval: működött az előljáróság derekasint minden irányban. A bírikertben levő s Szabó Bálint által adományozott kétvékás szőlőt a lelkész használatába bocsátják, azon kikötéssel, hogy attól a taksát, pásztorbért fizesse, s hacsak valaki magától nem ajánlkozik, a lelkész e szőlő terméséből az úrasztalára bort adjon. Továbbá: miután a toronyban lévő lépesők oly rozzant állapotban vannak, hogy azok miatt szerencsétlenség is történhetik: a gondnoknak utasításul adatik, hogy azokat igazíttassa. Az ekklézsia pénzei kül-birtokosoknál is levén elhelyezve: Fintor József ügyvéd, az egyház pénzköveteléseit s peres ügyeinek figyelemmel tartására felhivatott, az egyháztanácsban neki hely adatván.

Meghalván (1845. aug. 4.) Kenézi György felső-végesi leánytanító: az egyház özvegyét azon kegyelemben részesítő, hogy a jövedelmet

felerészben ennek adja; másik felét Sinka Gábor alvégesi leánytanító-nak, ki a b. e. Kenézi növendékeit is tanítja, Sípos Antal alsó fitanítóval. Ez évben az alvégesi leányiskola különben is javításokon menvén át: a tanítási órák a felvégesi iskolában tartatnak meg. Az alsóvégesi leányiskolához követ hozatnak Rakamazról. E munkában segítségére volt a gondnoknak (Pelyvás Jánosnak) id. Pál Mihály, ki erre az egyház-tanács által felkérte.

A torony réztetőzete javítást igényelvén: Fintor Mihály annak reparatióját bevégezte (1846. július) s beadta róla a számlát, melyben — saját munkadíját nem számítván, mi köszönettel fogadtatott — kifizettetni kért 160 vfrt. és 21 krt. A kért összeg ki is fizettetett.

Volt már szó e műben fentebb arról is, hogy az 184³/₄. évi országgyűlés által a vallás ügyében hozott s az előbbieknél szabadelvűbb törvénycikkek, mely nagy megnyugvást idéztek elő. Eddig ugyanis az áttérés nagyon meg volt nehezítve; a vegyes házasságokat pedig csak római kath. lelkészek köthették érvényesen; a prot. papok által egybeadott vegyes vallású házaspárok törvényes házastársakul nem tekintettek. Az 1844. évi 3. törvénycikk 5—11. §§-aik azonban az áttérést, két ízben, két tanu társaságában, 4 heti időközön túl történendő jelentkezés mellett, megengedi a római katolikusnak is. Intézkedik, hogy ha p. az illető római kath. lelkész a kétszeri jelentkezésről a bizonyítványt ki nem adná: azt a két tanu is, jogérvényesen kiállíthatja. A vegyes házasságok is törvényesekul tekintetnek, habár evang. lelkész által kötöttek is.

E törvény következtében N.-Kállón is történtek áttérések. A II. számú anyakönyvben erre nézve ezt olvassuk: „emlékeztetnek okáért ide jegyeztetnek fel azoknak neveik, kik az 184³/₄-ki a vallás dolgában keletkezett törvénycikkek következtében a római kath. egyházból a reform. egyházba által jöttek: 1845. május 6-án Ns. Somogyi Juliánna, Matyi András felesége. 1846. március 27. Báró Jósika Miklósné (a hirneves regényíró neje), született Nagy-Kállói Kállay Erzsébet asszony ö Nagysága, a reform. egyházba forma szerint bevéttetett. Tanuk: Fráter József, napkori közbirtokos és Király János, napkori jegyző.“

A leányiskolai épület elavulván, a templom kerítése is romladozó félen lévén: új leányiskola és magtár építése s a templomkerítés reparatiója elhatároztatik (1846. nov. 19.) úgy, hogy ezeknek valóztatására 5000 frtnak a kivetése is — elvben — elfogadtatott. A leányiskola és magtár építése azonban elmaradt; amaz 1859-re, ez utóbbi 1868-dik évig. Hogy vettetett-e ki valami összeg: arról semmi adatunk nincs.

A templomkerítés igazítására nézve 1848-ból találunk annyi feljegyzést, hogy e célra e most irt évben 800 frt. fordított.

Az 1847-ik évben a lelkési és tanítói lakon kút építtetett; de ezek részleteiről semmi adatunk nincs.

Tény, hogy Magyarország történelmében a negyvenes évek időszaka a reformok korszaka volt. A népképviselő elvét hangoztatták minden téren az irányadó férfiak. Ez a szellem behatolt az egyházi, jelesül a reform. egyházi, különben is már képviselői alapon működő intézmények keretébe is. Ennek a hatása alatt történt (1847. febr. 9.), hogy a nagy-kállói ev. ref. egyházban, a praesbyteriumon kívül, 60 tagból álló népképviselő-testület alakított, felerészben a nemesek, másik felerészben az adófizetők közül, mely testület a rendkívüli tanácskozásokban részt vesz, az egyháztanács tagjaival együtt.

A „képviselő-testület“ az egyháztanácssal egyetértőleg s ugyanazon gyűlésben tanácskozva (1848. márc. 26.), az egyházi fuvar, gyalog és más tartozások rendetlenül történt teljesítésének megszüntetése céljából, e következő rendszabályokat alkotja:

„Nép kötelességei az egyház irányában:“

1. Szántásra nézve: Kik a gondnok harmadnappal előtte lett kirendelése s az egyházfiak híradása után rendesen ki nem állanak és a kiszabott munkát végbe nem viszik, helyes okot nem adhatván, egy nap elmulasztásáért két pengő forintra büntetnek, melyből a más szántó fogadásától megmaradt rész ellennyugtató mellett az egyház pénztárába tétetik; két ökrösök, vagy gyengébb erejű lovasok tartozván ezt teljesíteni.

2. Hosszú fuvarba, azaz két s több napi útra, vagy ölfákért az egyházfiak lisztája szerint, a kik ki nem állanak idejében leendő híradás után, helyes ok nem adhatása esetében más fogadtatik pénzért helyettük, melyet ők tartoznak fizetni; e mellett egy pengő frtot fizetnek büntetésül az egyház pénztárába. A hosszú fuvarosok az építést kivéve, azon évben minden, a következő évben pedig a hasonló hosszú fuvarról felmentetnek.

3. Építés alkalmával minden költségek birtokaránylag vettessenek ki, s a kiszabott határidőre fizetni nem akarók egy pengő frtra büntetnek, mely a kivetett összeggel rajtuk foglalás útján is megvétetik.

4. A gyalogszeresek az építést kivéve, ha előttevaló nap kivetetvén, a rendes időben jókor reggel ki nem állanak s napestig alkalmas egyén által nem dolgoztatnak vagy nem dolgoznak, az érte fizetett napzámon felül 12 p. krokra büntetnek.

5. Az alsóbb fiu-oskolában tanítók részére teendő főzetésre nézve (coquia) megállapított, hogy az összeolvadt telkeken lakók külön-külön minden telek után egy-egy nap tartoznak főzetni. A szüleik mellett lakó gazdák, mint szintén a földdel vagy jószággal bíró özvegyek, tehetős zsellérek is külön-külön a kivetési küldöttség megítélése szerint; a szegény zsellérek pedig, mint a rektortartásra kivetett összeghez, ugy e részben is valamivel járulni tartoznak, mely hasonlóúl a kivetési küldöttségre bizatik; a főzetni nem akarók egynapi főzetés elmulasztásáért 2 frt. 30 krt, félnapi nem főzetésért 1 frt. 15 krt tartoznak fizetni, nem lévén szabad azon nap más főzöt vetni.

6. A rektor tartására teendő kivetés az elébbeni állásában hagyatott, ajánlván az aránylagos kivetést a küldöttség figyelmébe.

Ehez csatolandó még az egyháztanácsnak azon végzése (1848. febr.), melyszerint, a ki egyházfisiságot viselni vonakodik, 20 pfrtot fizetni köteles, mely összeg rajta az egyház ügyvédje által is behajtatik. Ekkor történt az egyház tagjainak megszámlálása is s a lelkek száma 2500-nak találtatott.

Következtek azután a szabadságharc dicsően folytatott, de szomoruan végződött napjai. Tóth Lajos iskolaigazgató (1848. okt. 9.) jelenteti a gondnok által az egyháztanácsnak, hogy a helybeli őrsereg egy részével elindult Máramarosba. E jelentés illő méltánylattal fogadtatott s az öreg (60 éves) lelkész vállalta, hogy iskolájára felügyel.

Ezután a rendszeres tanácskozások megszüntek. Mindenkinék a haza ügyére és szabadságharcára vala függesztve a szeme. Majd (1849. nyarán) következtek a gyászos, szomorú és mint (I. sz. a. 7—8. l.) már jeleztük a lelkész szavaival, az eléggé meg nem siratható nyomoruságos napok N.-Kállóra is. A városon kozákok, muszkák száguldoztak. A paplakon 44-et szállásoltak el közzülök. Az iskolázás — mint majd az iskolaügynél, az iskolai napló alapján látni fogjuk — szakadozottan folytatott. Az egyháztanács gyűléseket nem tarthatott; mert minden gyűléstartás be volt tiltva.

Ezen időszakban az iskolaügy maradt még meg előbbi virágzó állapotában 1853-ig s igyekezett fentartani régi gimnáziumi jellegét. De az 1849. okt. 9-én kiadott „Organisations-Entwurf“ kivánalmainak, hogy t. i. a rendes VIII osztályu gimnáziumokban 12 tanár legyen sat., meg nem felelhetvén, bizonyítványainak érvényessége megszűnt. Megszűnt nyilvánossága is. Egyideig még, mint magán jellegű intézet tartotta magát; sőt megkísértette az előljároság (Szarka József meghívása által) gimnáziumi jellegét is megmenteni; de hiába! Nem voltak már ekkor az eszélyes, körültekintő s az idők jeleit megérteni tudó előljá-

rók; a lelkész is előregedett, nem szánta el magát egy ily nagy gondot, széleskörű tevékenységet feltételező munkára, s az egyház virágzó kora lejárt és bekövetkezett az ötvenes évekkel a hanyatlás korszaka.

D) A hanyatlás, tespedés korszaka (1852—1860.).

A szabadságharc lezajlása után szomorú és gyászos napok következtek nemcsak a hazára, hanem a protestáns egyházra is. Az embertelen Hajnau, az 1850-ik év febr. 10-én kibocsátott rendeletében a prot. egyház némely előljáróit hivatali hatalommal való visszaéléssel s a népnek fölkelésre való csábításával gyanúsította; ennél fogva a világiak, a reformátusoknál a kerületi és egyházmegyei gondnokok, a kormányzástól kizárattak; a törvényesen választott püspökök helyett administratorok nevezettek ki. A gyűlések tartása betiltatott. Megkezdődött a ref. lelkészeknek zaklatása; házuk, irományaiknak kutatása, éjjel-nappal, a mint a hatalom közegeinek tetszett. A ki ellen csak legkisebb gyanu is merült fel, hogy az 1848-iki szabadságharcban legkevesebbet is szolt vagy tett: azt fogva kísérték egyházmegyénk területéről, kihallgatás végett N.-Váradra.

Tehát most is a szegény protest. papságnak kellett szenvedni; azon testületnek, mely hazáját és ennek szabadságát mindig imádszerü odaadással szerette. És ennek szabad intézményeit fejleszteni s ezek által szintugy, mint a ref. egyház istenitiszteleti szertartása s minden intézményei által az emberben az isten képét kifejtetni, az ember tehetségeit fejleszteni s tökéletesedését előmozdítani, templomban, iskolában s társadalmi téren soha meg nem szünt . . . Most is ennek a kiválóan hazafias lelkületü osztálynak kellett leginkább zaklattatni. De vigasztalhatta magát a költő szavaival: „Én ezt hazámért szenvedem s ez rajtam drága folt . . .“

Az 1850. febr. 10-én kiadott rendelet ugyanazon év március 10-én előterjesztetvén a nagy-kállói egyháztanácsban, végeztetett, hogy: „a felsőbb helyről érkezett s megyei, egyházi, presbyterialis gyűléseket megtiltó rendelet értelmében az egyházi gyűlés ezennel felfüggesztetik, s amennyiben az egyház igazgatók nélkül nem lehet, az egyház igazgatása és az arra való felügyelet Szondi László lelkész és a gondnokra bízoték, megjegyvezvén azonban itt azt, hogy ha oly rendkívüli esetek adnák elő magokat, melyek eligazítását részint nem mernék tenni, részint nem is tehetnék: ezekre nézve két vagy három presbyterialis egyént elnök urak magokhoz felvehetnek.“

Ezen határozat értelmében vezették aztán az egyház ügyeit a lelkész és a gondnok; de gyűlések nem tartattak 1854. dec. 10-ig.

Ezen időközről nincs ugyszólván semmi írott adatunk. Egy nyugtát találtam arról, hogy a Nemes *timár-céh* céhmestere, Kováts Flórián, a nagy-kállói ref. egyház részére, a céh-szabályok értelmében beadott a gondnoknak 2 vfrtot. De a többi céhek adományairól semmi adatot nem leltem.

A fennmaradt iskolai naplók s azokban az iskolába járó gyermekek száma és a tanított tárgyak minősége s mennyisége mutatja, hogy a tanítás jó kezekben, az iskola rendben vala, mint majd az iskolai rovat alatt részletesen előadjuk.

1853. évről (május) annyi van egy anyakönyvben feljegyezve, hogy Bartakovits Béla egri érsek, nyolc nappal később Albrecht császári főherceg a városon átútaztak s mindkettő a harangok zúgása közt jött be és távozott a városból.

A város már 1852. évben kiszakítván temetőnek az úgynevezett „Poros Ladány“ mellett lévő, ma is használatban lévő földterületet, Sarkadi Dániel városi főbíró sürgetésére, a terület felárkoltatott és kapuval ellátatott; ugyanazon év aug. 3-án már temettek is bele, felszentelése azonban csak 1853. július 10-én történt meg; mikor a harangok meghúzatván, a lelkész, iskolatanítók s a városi tanácsnokok és az egész közönség a helyszínre, ünnepi menetben kivonult és sátrak alá állva, a lelkész (a helybeli római kath. lelkész s a balkányi és szakolyi ref. lelkészek által környezve) végezte a temetőföldnek rendeltetése céljára való ünnepélyes átadását, a 90-ik zsoltár s alkalmi halotti énekek elzengése és alkalmi beszéd kíséretében. Megelőzőleg (július 3-án) akarták a szertartást végezni; de akkor az esős idő az ünnepélyességeknek nem kedvezett; sőt vasárnap lévén, a délelőtti istenizsztelet is elmaradt. Hanem a közadakozásból készített közebedet, a ref. lelkési lakon azért csak elköltötték; mely alkalommal egy *orgonaalapra* aláírási ív nyitvatván, igen szép ajánlatok tétettek; de azokból soha egy krajeár sem folyt be az üdvös célra. Id. Benedek Sámuel adott ugyan be egy 200 firtos kötvényt e célra; de miután senki más nem adakozott, ajánlatát visszavette.

Az 1854. július 11-éről keltezett hadi és polgári kormányzói rendelet által a praesbyteri gyűlések megtartása, a politikai hatósághoz való bejelentés mellőzésével, engedélyeztetett (Rendelet 1. §.). Az egyházvidéki (egyházmegyei) gyülekezetek azonban, az esperes elnöklete alatt, csak „egy országfejedelmi biztos jelenlétében“ tarthatnak gyűléseket (3. §.).

Ezen engedély alapján a nagy-kállói ref. egyház praesbyteriuma is összeült 1854. dec. 10-én, s mindenekelőtt magát kiegészítette a

lelkész előterjesztése alapján s nem az egyházi közgyűlés választása által; tiltva lévén még akkor a közgyűlések megtartása. Az orgonaalap ügye ezen gyűlésen még egyszer felmerült; azután örökre elenyészett.

Az 1855-ik évben (márc. 20.) a helyben lakó megyei főnök tudatja az egyháztanácsal, hogy a „szépitő bizottság“ a templom kerítésének elbontását s a fiuskola mellett levő kerítésnek belebbvételét javasolja; intézkedjék az egyháztanács, mert ellenkező esetben ő maga fogja azt eszközölni. Az egyháztanács nem engedte meg sem az egyiket, sem a másikat. Ugyanezt s különösen a templom kerítésének rendbehozatalát sűrgeti 1856. (junius 22.) a császári kir. szolgabírói hivatal is; sőt ugyanez felszólítását megújítja 1857. (ápril 26-án) is; de sikertelenül. Az egyháztanács azt felelő, hogy hivatalnokait sem tudja fizetni, nem-hogy kerítés rendbehozásra és szépítésre telnék! Ugy is maradt az egészen 1878-ig.

Szintén 1855-ben (julus 8.) megkísérti még az egyházi előljáróság az iskolai igazgatói állás állandósítását s Szarka József, szigeti tanárt, ki ezelőtt (1852.) itt iskolai igazgató volt, ez állomásra a következő fizetésre meghívja: Késpénz 230 vfrt.; 24 köből gabona, pénzre véve 240 vfrt.; félhely föld évi haszonbére 125 vfrt.; 3 öl fa, 15 frt.-jával 45 vfrt.; temetési stola 122 vfrt. 30 kr.; gyermekektől tandíj 100 vfrt.; Deák János alapítványból 50 vfrt.; de Szarka József a meghívást nem fogadta el. Hoztak ismét három évről három évre változó rektorokat. Az iskolai fentartási alapot növelni elfeledték. A csekély alapból rendes tanárokat tartani nem voltak képesek; sőt a Szarka J. meghívásán kívül másként ez ügy felvirágoztatását meg sem kísértették s ekként az iskola nyilvános, gimnáziumi jellegét elvesztette.

De e kiszámíthatlan s nemcsak a nagy-kállói ev. ref. egyház, de az egész N.-Kálló város életére s közmívelődésére nézve kipótolhatlan s másként is megnevezhetlen horderővel bíró veszteséggel még nem volt befejezve a veszteségek sorozata. A hanyatlásnak egy másik jele volt az is, hogy 1856. (márc. 9.) a két leánytanítótság — állítólag a gyermekek csekély száma — de valósággal az élehetlenség, az előretörekvő szellem hiánya miatt; mert a ref. gyülekezet lélekszáma azon időről 3500-ra tétetik s fel nem tehető, hogy e szám után két leányoskolára ne lett volna szükség, mikor fiuskola három volt, szóval a két leánytanítótság egybeolvasztatott s erre Gyüre István, ki fizetésének csekély volta miatt az egyházból távozni kívánt, megtartott; Gavallér János másik leánytanító pedig, a távozó Kántor László helyére a fiuskolába korrektori cím és fizetéssel áttétetett.

Az erre következő évben kezdett aztán az előljáróság eszmélni (1857. szept. 13.), hogy itt a legnagyobb baj az, hogy az egyház bevétele csekély; tehát ezt kell növelni, ha végkép elenyészni nem akarunk. A párbért azonnal fel is emelik 1 vfrtról 1 pengő frtra; mivel látják, hogy az egyház, a régi kivetési kulcs szerint, szükségleteit nem fedezheti.

Még a múlt században épült alvégesi leányiskola düledező állapotra jutván, (1858. ápril 18.), elhatározza az egyháztanács, hogy újat fog építtetni; mégpedig kivetés útján, melynek eszközzésére (1858. máj. 16.) bizottságot küld ki. A leányiskola azonban csak 1859-ben épült fel; csakugyan kivetés útján. Pénzszedőkül: Szondi Mihály, Tóth András, Kiss András, Forró Mihály, Katona Sándor, Kiss József választattak. Míg az új iskola felépül, addig a leányok a lelkészi lakon, a tanuló-házban tanulnak. Az építéshez Borsi János adott előlegesen pénzt kölcsön.

Az 1859-ik év sok tekintetben igen nevezetes év volt a nagykállói ev. ref. egyház újkori történelmében. Azt már említünk, hogy az alvégesi leányiskola ez évben építtetett. Felemlítendő még azon évről (1859.) Major József építésznek, az egyházra nézve igen jelentékeny hasznot hozhatandó azon ajánlata, melyszerint javasolja, hogy a templom körül, a kerítésben boltok építését neki az egyház engedné meg, mint ez volt és van ma is Debrecenben a kis templom mellett s Tokajban sat.; kimutatván, hogy ezen épületek az egyháznak tetemes jövedelmet fognak adni. Ajánlata elvettetett.

Az 1859-ben, a tassi egyházmegyei gyűlésen elfogadott s az egyes egyházak által az egyházmegye házi pénztára javára fizetni kötelezett minden lélek utáni egy krt, a kállói egyház sem ekkor, sem a hatvanas években nem fizetvén, ezen felszaporodott összegek képezik ma is a kállói egyház egyik terhét.

De legjelentékenyebb esemény 1859-ből — mert egy kis dicsőség is járul belőle ez egyházra — azon történelmi tény, melyszerint itt tartotta meg, a reform. templomban az egyházmegye az 1859. szept. 1-én kiadott pápens elleni tiltakozó népes és fényes gyűlését (1859. nov.). E gyűlésen „a vallásos buzgóságtól áthatott közönség egyakarral határozza, hogy a tiszántúli ref. egyházkerületnek a Pátens ügyében hozott határozatát indokaival, részleteivel s következményeivel, mint vallásos jogaik iránt való véleményük, meggyőződésük s akaratuk hű tolmácsát sajátjuknak tekintik, egyszersmind általában elismerést szavaznak az egyházkerületi hivatalnokok s képviselőknek e fontos kérdés körüli törvényes és evangéliom szerinti eljárása és vallásosan buzgó

maguktartásáért.“ „Az 1790. XXVI. törvénycikk 4. §-ába ütköző kormányi tetteles beavatkozásról is nagy megütközéssel értesül az egyházmegyei közgyűlés, másrésről helyeselve veszi tudomásúl több község egyházi előjáróinak azon eljárását, miszerint a hozzájuk küldött cs. kir. Patenst, a kísérő rendelettel együtt, a most említett törvényben gyökerező kétségbe nem vont önkormányzati jog érzetében, el nem fogadták, vagy küldőjöknek visszaküldték, hiven teljesítve ezzel hivatalos kötelességüket“ sat. Mindazáltal jelen gyűlésből is szent kötelességévé tétetik minden egyes község lelkésze, gondnoka, tanítója és egész egyházi tanácsának, hogy: jövőre is támaszkodva a most említett törvényre, az ezen alapult egyházkerületi és a jelen egyházvidéki határozatra, minden oly rendeletet, mely vallásos érdekekben nem saját törvényes hatóságaitól küldetik hozzájuk, egyszerűen visszautasítsanak sat.; egyszersmind nem várt esetre elrendeltetik, hogy: az oly önjogait tapodó, vallását eláruló egyházközségi tisztviselő, külvilági hivatal által intézendő, bármely vallástügyet tárgyzó rendelet teljesítését akár tettel, akár csak szóval elősegítené, elbírálás végett, az értesítés után rögtön consistorialis törvényszék elé idéztessék“ sat. Ezen határozat alkalmazkodás és kihirdetés végett minden egyháznak s tudomásvétel végett a többi 12 testvéregyházvidéknek is megküldetni rendeltetett ¹⁾.

A nyílt parancs ellen való tiltakozás horderejét csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha meggondoljuk, hogy abban állami segély ígértetett a szuperintendensek és espereseknek, s hivatali pótlék egyenként a szegény egyházak- s népiskoláknak. Minden község maga választhatta volna papját, tanítóját sat. Ezek voltak a csalogató, csábító előnyök. Ezekért az iskolák rendezését, kormányzását, a tankönyvek megválasztását, a prot. egyházalkotmányban gyökerező *szellemi függetlenség* elnyomásával s az 1791-ki 26. törvénycikk világos sérelmével, a kormány hatalmába kellett volna adni ²⁾. De nem! A prot. s különösen ref. egyházaknak nem kellett ily áron, a szellemi függetlenség feláldozása árán az anyagi jólét, az állami segély; nem főleg oly kézből, mely nem magyar alkotmányos törvények szerint kormányoz. Nem kellett! Tiltakozott ellene minden egyes ref. egyház, traktus és kerület; alig egy pár jelentéktelen helyet kivéve.

Azon óvatosság s előleges intézkedésre, mely a fentjelzett egyházmegyei határozatban nyilvánult, valóban szükség vala. Igazolják ezt az azt követő események. Ugyanis: 1860. febr. 12-én a lelkész jelenti az egyháztanácsnak, hogy a városi előjáróság útján, a cs. kir. szolgál-

¹⁾ Egyházmegyei gyűlés N.-Kállón. 1859. (nov.) 1. sz. a.

²⁾ Magyar prot. egyh. törvények. Beöthy Zsigm. Budapest. 1876. 65. 1.

birói hivataltól egy rendeletet kapott; de miután gyanította, hogy az vallási ügyben szól, felbontatlanul visszaküldötte. Az egyháztanács a lelkész eljárását helyesli, magáévá teszi, s ha e miatt a lelkészt veszedelem érné vagy épen hivatalától megfosztatnék, az egyház Szondi Lászlót még ezen esetben is fizetéssel ellátott lelkészének fogja tekinteni. E határozatnak jegyzőkönyvbe vezetését elrendeli. (Egyh. jegyzőkönyv. 1860. év febr. 12. IV. sz. jegyzőkönyv).

A prot. egyház egyeteme, egyes községei s hivatalnokainak válaszuk, egyházuk törvényeihez való erélyes ragaszkodásán az 1859. évi szept. 1-én kiadott nyílt parancs végrehajtása fényesen meghiúsult. Hasztalan voltak az édesgetések, fenyegetések, elítéltetések és bebörtönzések! A ref. egyház nem engedett; törik, de nem hajlik. Az ellenállás végre győzött s a protestáns ügygyel együtt a nemzeti érdekek is diadalt arattak; mert a kir. Felsőg a nyílt parancsot (Patens), 1860. máj. 15-én keltezett kéziratával hatályon kívül helyezte. A tiszántúli egyházkerület gyűlései egymást váltották fel e szomorú időszakban. 1860. január 11., április 15., valamint augusztusban is országoshírű egyházkerületi gyűlések tartattak Debrecenben. Különösen a januáriusin mintegy 6000 ember volt jelen az ország minden részéből. A kállói egyház kiküldte képviselőkül: Fintor József, Tokaji Nagy Lajos, Böszörményi László (a későbbi képviselőt, ki a *Magyar Ujság* című lapban az 1867. évi koronázás ellen foglalt állást s nyolcadmagával alkotta a függetlenségi párt magvát), Deák Ferenc, Nagy János, Sarkadi Dániel, Szabó József egyháztagokat.

A nyílt parancs visszavonása által tehát az ez oldalról fenyegetett veszély elvonult a kállói ref. egyház felől is. Volt még egy másik veszedelme ez egyháznak e szomorú események korszakában. A gondnoki számadások ugyanis *tíz év óta* megvizsgálva soha nem voltak; az egyház a legnagyobb mérvű anyagi zavarokban volt; a lelkész egész 1860-ik évről, mint azt maga (1861. ápril 12-én) panaszolta az egyháztanácsnak, se búzát, se gabonát egy szemet sem, se pénzt egy krajcárt sem kapott. Az egyházmegyének kellett közbelépni, hogy e szertelenül eláradt zavaros anyagi bajokat rendezze, s csakugyan közbe is lépett. És 1860. július 15-én Kozma József és Somossy Ignác megjelennek az egyházban és a tizévi gondnoki számadásokat rendbehozzák.

Ime, így fejeztetett be e szerencsétlen korszaka a nagy-kállói ref. egyháznak (1852—1860.), melyet *gyásztizednek* méltóan nevezhetnénk minden tekintetben. Mert ha összegezzük a tényeket s látjuk, hogy az iskola gimnáziumi jellegét ekkor veszítette el; hogy a templom kerítése romokban hevert a város közepén; hogy az egyik leány-

iskola és tanítóóság beszüntettetett; száraz-malmát az egyház elveszni engedte; a számadások soha vizsgálva nem lévén tíz évig, utoljára is az egyházmegye által hozattak rendbe; ha felgondoljuk az abszolút hatalom zaklatásait s azt, hogy orgonaalapra tétettek ugyan ajánlatok, de nem lévén kinek a lelkesedés tüzet éleszteni, a felbuzdulás füstbe ment; ha felidézzük, hogy egy leányiskola építettett ugyan, de arról mai napig soha semmiféle számadás fel nem mutattatott; hogy a Major boltépítési javaslata elvettetett; az egyházmegyei domestica címen az egyház mai működését is bénító teher ezen időszakból (és a 60-as évekből) származott: indokoltnak véljük a gyásztized elnevezést s e szomorú korszak (1852—1860.) címét, hogy t. i. ez a nagy-kállói egyház történetében a tespedést, a hanyatlást képviseli.

E) Ujraébredés korszaka (1861—1881.).

Az 1861-ik évvel új élet vette kezdetét a nagy-kállói egyházban. Mindjárt az első praesbyteri gyűlésben (jan. 13.) határozatba megy, hogy minden hó első vasárnapján praesbyteri gyűlés tartassék; a ki három gyűlésben egymásután meg nem jelen, neve a praesbyterek közül kitöröltetik; a régi hátrányok szedésére nézve kimondatik, hogy karhatalommal is eszközöltessék az; a tandíj és fapénz-hátrányok beszedésére praesbyterek neveztetnek ki. Mindezek az egyház ügyei iránt való figyelem és jóakarát jelei.

Azon 1858-ban tett indítvány, hogy a hivekre 1200 pengőforint vettessék ki; mert csak így fedezhetők az egyház szükségéi: alkalmazásba vétetik s az 1200 frt. a következő osztályzás szerint vettetik ki: I. oszt. (cselédek, házzal nem bíró zsellérek) 64 kr., 1 véka gabona; II. oszt. (házas zsellérek s szegényebb sorsu iparosok) 1 frt. 28 kr. (2×64) és 1 v. gabona; III. oszt. ($\frac{1}{4}$ földdel vagy ezzel felérő ingatlannal bíró egyháztagek) 1 frt. 92 kr. (3×64) és 1 v. gabona, $\frac{1}{4}$ véka búza; és így tovább, minden negyedrés földbirtok vagy ezzel felérő ingatlan után 64 kr. s $\frac{1}{4}$ búza számíttatik; az egy véka gabona minden osztálynál fizettetik, kivéve az özvegyeket és vegyes házasségeket, kik fél-fél vékát fizetnek; VI. oszt. (az egy telekkel bíró s hasonló jövedelmi iparosok vagy hivatalnokok) 3 frt. 84 kr. (6×64), 1 véka búza, 1 véka gabona. Ez a fizetési kulcs érintetlenül van ma is. A pénzhez adatott, miután az egyházi közmunkát rendesen nem akarták teljesíteni (1873-ban), minden osztály után 20 kr. p. a VI. osztály után közmunka címen még 1 frt. 20 kr. A harangozásból is jövedelmet látván az egyház, az új pénz értékéhez képest ennek díja következőleg állapított meg: kis harangtól 25 kr.; nagy harangtól

50 kr.; a harangok háromszor való meghúzásáért 3 frt. A kis és nagy harang díja 1873 óta, amazé 50 kr., ezé 1 frt., a háromszori harangzás 3 frt. Más felekezetbeliek annyiszor egy frtot fizetnek, ahányszor halottjaiknak a harangokat összehúztatják.

Az is az ébredés jeléül tekinthető, hogy az iskolai tanítási órákat az egyháztanács (1861. ápril 14.) meghatározza. Jelesül: nyáron d. e. 7—11-ig; d. u. 3—6-ig; télen d. e. 8—12-ig; d. u. 2—5-ig. A botbüntetés csak az igazgató-oktató beleegyezésével engedtetik meg. Szerdán, szombaton délután: számolás, éneklés, játék. Vasárnap: délelőtt, délután iskola.

Nem igen felel biz ez a beosztás meg a paedagogia és didaktika, a nevelés-oktatástan mai elveinek; de mégis mutatja, hogy az előljáráságnak a nevelés-oktatásra, az iskolára gondja volt. Ugyanezen évben (1861. okt. 20.) Polgár J. iskolai igazgató indítványozza, hogy a fiiskola régi állapotába állíttassék vissza, azaz IV osztályu gimnáziumra egészítettessék ki, mi örömmel is fogadtatott; de már késő volt és megingott a bizalom is ez iránt az emberekben. És a város és az egyház irányadó emberei már akkor a ma már teljesen (VIII osztályra) kiegészített reáliskoláról kezdtek gondolkozni.

Az 1862-ik évben azonban Polgár állandósíttatik; de bizonyos félreértés miatt felmond s maradnak a három, illetve két-két éves rektorság intézménye mellett. Minthogy az egyházfíságot senkisésem akarja viselni, az algondnok (Szabó József) megbizatik, hogy 100 frtért fizetéses egyházfit fogadjon fel. Az egyház az adók fizetését magára vállalja (1862. május 11.). 1863. (ápril 26.) megint a felett tanácskoznak, hogy nincs egyházfi. Határozzák, hogy a ki megválasztatik és azt el nem vállalja: 21 frtot köteles fizetni. E miatt sok kellemetlenség fejlődik ki.

Az 1863-ik év nyarán nagy tűzvész pusztított a városban, mely a város közepe táján (Győri-ház) ütvén ki, innen a nyugoti szél által a lángok éjszakkeletnek hajtottak. Leégett a vármegyeháza (a rabok a veszély alatt a reform. templomban őriztettek); elhamvadt a római kath. templom tornya s a templom tetőzete; a reform. egyház úgynevezett „felvégesi“ lakó háza; régebben felvégesi leányiskola épülete. Szerencsére azonban e ház biztosítva volt. Kapott érte kárpótlást az előljáróság 315 frtot az illető biztosító-társulattól s a házat újból felépíttette (1865. aug. és szept.); de nem a biztosítási összegből, mely más célra költetett, hanem kivetés útján.

Midőn 1860. (május 20.) az egyház autonom jogainak élvezetébe lépett, Böszörményi László indítványára elhatározta, hogy a gondnokok

3—3 évre választassanak. Lejárván (1864.) a három év: új gondnokokat választ az egyház közönsége; kik mind a folyó évi, mind a régiebb egyházi tartozásokat megyei hajduk igénybevételével (mi elég szomorú bizonyítványa a hívek közönyösségének) hajtadják befele, csakhogy az egyház szükségleteit fedezhessék.

Az 1865-ik év felviradásával egy igen nagyhorderejű mozgalom vette kezdetét a nagy-kállói ref. egyház kebelében. Nevezetesen Tokaji Nagy Lajosné, szül. Korányi Lilla (római kath.) úrnő, mint az akkori főgondnok minden szépért és nemesért hevülni tudó neje, Böszörményi László társaságában, 1865. év január 1. napján, újévi üdvözllet címén 195 frtot gyűjtenek a reform. templom kijavítására. A főgondnok pedig megbizatik, miszerint a templom renoválására nézve Vecsey Imre debreceni építészszel tervet készíttessen. Vecsey (január 12-én) a templomot meg is vizsgálja; sőt (márc. 12-én) Szesztay Károly egyházttag a főgondnok nevében a kész tervet és költségvetést már be is terjeszti. Ezen közben (jan. 29.) Tokaji Nagy Lajos főgondnok ismét 220 frtot ad be „újévi üdvözllet“ cím alatt a szép célra.

Ugyancsak ezen időközben (febr. 10.) jelentetik az egyháztanács ülésében, miszerint Benedek Sándor, megyei esküdt, nagy-kállói fi s egyházttag, magtári alap gyanánt, 75 köből gabonát gyűjtött. Az erről való jegyzőkönyv szóról-szóra ekként hangzik: „Sarkadi Dániel úrnál egy kis társaskört képezvén, itt Benedek Sándor úr által indítvány tétetett ref. egyházunk jövőjének megállapítására egy takarékmagtár létesítése felől. Kifejté ő lelkesült szavakban ennek előnyeit, a jelen bő időszakban könnyen létesíthető voltát. A jelen volt egyének örömmel fogadták ez eszmét és kiki örömmel tön tehetségéhez képest ajánlatot; bár ezen megpendített eszme akkor abban maradt, de a társaság tagjai azon reményben távoztak el, hogy bővebb megfontolás után még ezen tárgy újra szőnyegre kerül és nem marad kegyes óhajtás, mint annyi más közhasznu intézmény, melynek létesülése megfordul ugyan egyesek agyában, de azután újra kialszik. Másnap (január 15.) mindjárt teljesedésbe ment ezen remény, amennyiben Révész Pál úr házához összejövén az említett estve vendégei — az indítványozón kívül — ki már az említett szent célra 5 köből gabona ajánlatot tett, ezen jó példát követve: Sarkadi Dániel 10, Pelsőczy Mihály 10, Révész Pál 2, Gyüre István 2, Barsi Gyula iskolaigazgató 1 köből gabona ajánlatot tettek és ennek megadására magukat törvényszerűleg is kötelezték. Hogy pedig ez ne pusztá szó és beszéd legyen, jegyzőkönyv felvétele határoztatott el s Révész Pál úr megbizatott, hogy Benedek Sándor urat, mint indítványozót, a jelen volt alapító tagok jelenlétében kérje

fel, hogy ezen szent ügy létesíthetése tekintetéből az elnökséget elvállalni sziveskedjék és tetszése és belátása szerint oda működjék, hogy tett indítványa, áldásthozó létesüléséhez mentől közelebb jusson sat. Kelt Nagy-Kálló, 1865. január 15., aláírva a fentebb nevezettek.

Ezen megállapodás következtében Benedek Sándor, ideigl. magtári elnök egy lelkesült hangon tartott felhívást bocsátott az egyház hiveihez, melyen a fentebbieken kívül aláírtak a következők: Pethő Zsigmond 4, Deák Ferenc 5, Torma András 5, Nagy József 2, Nagy János ügyvéd 5, Varga József 1, N. Kis András 5, Borsi Dániel 2, id. Pelyvás Jánosné 1, id. Benedek Sámuel 2, Fintor József 5, Szondi József 3, Thóma István 1, V. Vágó József 4, összesen 75 köből gabona ajánlatot. Ezekon kívül később aláírtak a következők: Szondi László lelkész 12 köből, id. Torma István 1, Vágó József 1, Tokaji Nagy Lajos 10 o. é. frtot, Kovács Károly 1, Jenei András 2, Forró Sándor 3, Széles János 2, Jenei János 2, Katona Sándor 1, G. Nagy János 2 köből gabonát.

A magtár-egylet megalakult. Szabályokat alkotott; de az egyházi előjáráságtól külön, önállóan, mint csak „társadalmi egyesület“ tartotta fenn magát 1878-ig. Attól tartottak ugyanis az intézők, hogy az egyháztanács igazgatása mellett, a magtári tőke s kamatok felhasználtnak az egyház közszükségeinek fedezésére, mint oly sok kisebb és nagyobb alapítványokkal eddig történt. A magtári egyesület alapítói pedig tartaléktőkét kívántak ez intézmény létesítése által teremteni. Valódi nemes szándék. Nem is csalódtak; mert azóta már többször s nagy bajokból segítette ki az egyházat a *magtár*, a mint alább részletesen látni fogjuk.

Az 1865. év eseményei közé tartozik még az is, hogy (okt. 29.) megunva úgyszólván az egyházfiaknak e hivatalra kötéllal való fogdosását az egyháztanács: most fizeteses egyházfit fogadtak 60 frt., 2 köből búza, 6 köből gabonáért Bokor József személyében. Ugyanezen évben Tokaji Nagy Lajos a főgondnokságról lemondván, helyette Nagy János ügyvéd választatott meg. A lelépett főgondnok 1617 frt. 59 kr. templomépítési alapról számolt. Az egyházi tartozások nyilvántarthatása végett pedig egyházi adókönyvecskék készítése határozatott el.

Ezek valának az 1865-ik év eseményei, melyek mind az egyház újra ébredéséről tanuskodtak.

A következő (1866.) évben már annyira megérett a templomépítés eszméje, hogy (febr. 11.) 5000 frtnak e célra való kivetését határozza el az egyháztanács; oly módon, hogy a befolyó összeg takarékpénztárrilag kezeltesék, míg szükség lesz reá. Az egyháztagok, birtokaikhoz

képest, osztályoztatnak. Az első osztálybeliek fizetnek 3 frt. 20 krt, ebbe soroztatott 246 egyháztag vagy család; így tovább minden osztály 3 frt. 20 krral többet; a II-ik oszt. 6 frt. 40 krt, ide tartozott 195 család; III. oszt. 9 frt. 60 kr. (82 család); IV. oszt. 12 frt. 80 kr. (70 család); V. oszt. 16 frt. (6 család); VI. oszt. 19 frt. 20 kr. (12 család); VII. oszt. 22 frt. 40 kr. (15 család); VIII. oszt. 25 frt. 60 kr. (14 család); IX. oszt. 28 frt. 80 kr. (2 család); X. oszt. 32 frt. (3 család); XI. osztályban egyenként 35 frt. 20 krt fizettek; ide soroztatott két család. Ugyancsak ez év telén (febr. 13.) a templomépítési alap javára a megyeházában bál rendeztetett, melyből a jelzett célra 250 frt. folyt be. Több e tárgyban az 1866-ik év folyamán nem is történt. Hallgatott az építési ügy egy évig. Az előjáróság figyelmét a rendes, folyó ügyek intézése különben is eléggé igénybe vette. Ugyanis: a lelkész panaszolja (1866. márc. 4.), hogy az 1861–1867. évi időről az egyház neki 318 frt. 61 krral tartozik. E követelés kifizetésére Borsi D. gondnok utasított. A rektor és a leánytanító panaszkodnak, hogy földjüket a gondnok a rendes időben nem szántatta s emiatt azokat felébe kellett kiadni.

Az 1867-ik évben azonban már hozzá kezdenek a nagymérvű építkezésekhez. A közönség ugyanis egyházi közgyűlésben (1867. jan. 6.) a templom és egyéb építkezésekre nézve azon tervet fogadja el, melyszerint a templomra egészen új tető s új mennyezet építtessék; a tető pléh, a mennyezet fából; mégpedig árlejtés útján. Egyidejűleg a torony is kijavíttassék; valamint a papi lak és fiiskola tetőzete is renováltassék; a romladozott templomkerítés pedig félig leszedetvén, belől feltöltessék. Nem sokkal ezután (márc. 21.), a fiiskola kidőlt-bedőlt kerítésének csináltatása is elhatározottat.

A templomépítésre nézve az árlejtés útján való építtetés nem sikerülvén: Major József építész ajánlkozott, hogy szabadkézből való vállalkozás, alku szerint az építést elvállalja. Megtörtént. Az egyház 10,000 (tízezer) frtban szerződött meg a nevezett építészszel.

A fiiskola javítása is egyhangulag elhatározottat s árlejtés útján vállalta 767 frtért Mihalovits Ferenc építész.

Ez évben (1867.) derekasint folytatottatott s be is végeztetett az építkezés a fiiskolánál. Az év vége felé pedig egy 206 aláírással ellátott folyamodvány terjesztetett az egyháztanács elé, melyben az illetők arra hívják fel az előjáróság figyelmét, hogy a fiiskolát régi virágzó állapotára igyekeznék emelni. A folyamodvány véleményes jelentéstétel végett egy küldöttségnek adatik ki. Azonban ott, a hol a pénzügyi viszonyok örökösen rendezetlen állapotban vannak; a hol egy testület

a folyó szükségleteit sem képes fedezni; a hol a rendes kivetéseket sincs kinek behajtani: ott újabb és pedig tetemesebb kiadásokat igénylő intézmény létesítéséről beszélni nem egyéb, mint ábrándozás. Mert ha igaz, hogy minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs: úgy másrésről az is igaz, hogy egy életképes intézmény egyik nélkülözhetlenül lényeges feltétele: biztos, szilárd alap és rendezett pénzügyi viszonyok. Mindezek pedig még ez időben sem valának meg a kállói egyházban teljesen. Említettük már a lelkész tetemes követeléseit. Ehez hozzáadhatjuk, hogy (1867. ápril 24.) az egyházmegyétől azon értesítés érkezik, miszerint egy küldöttség fog a kállói egyházban nem sokára megjelenni a gondnoki (házi pénztári) számadások megvizsgálása végett. Azután megint a rektor panaszolja, hogy földjeit szántatlanul hagyta a gondnok; mire megújztatik azon régiebb határozat, hogy mind a fiuk, mind a leányok tanítójának külön-külön szántás-váltáság címen 20—20 frt. adassék ki. Az egyházi kivetések behajtásának módozataival sincs tisztában az előjáróság. Ismét a fizetéses egyházi felfogadását emlegetik: A hátrányok szedése iránt azon intézkedés tétetik, hogy a város három tizedre osztatván: a praesbyterek bizatnak meg azok behajtásával. De ez eljárás eredménye a semminél alig lett valamivel több.

Az 1868-ik évben, mindjárt az év kezdetén, megint iskolaüggyel foglalkozik az egyháztanács; de egészen más — és helyesebb — irányban, mint az előző évben; bár most is a nélkül, hogy a fizetési alapról előre gondoskodnék. Az év elején (január 5.) nevezetesen, 72 aláírással, egy folyamodvány adatott be az egyháztanácshoz, melyben azt kérelmezik az aláíratkozott ref. egyháztagok, hogy a felsővégesi leányiskola állíttassék fel és ujíttassék meg. A kérelem (márc. 6.) meg is adatott s a felvégesi leányiskola megnyitása elhatározottat, oly módon, hogy a tanítónak lakás és kerten kívül 300 frt. fizetést fog az egyház adni. Az alvégesi leánytanító kezéről is elvétetik a föld s fizetése 300 frt. és 20 frt. kertpótlékban állapíttatik meg. Ez év május 10-én az esperes, Horváth Istvánt felsővégesi leánytanítóul már meg is erősíti, ki állomását el is foglalja. Sőt szerveztetik (jun. 7.) a vasárnapi iskola is, melynek vezetését Gyüre István, alsóvégesi leánytanító elvállalja. Azonban a tanítók fizetéseiknek rendes időben való ki nem szolgáltatása miatt az egész éven át panaszkodnak.

Mig az iskolaügy körül ily üdvös és korszerű intézkedések tétetnek: másrésről ugyanez évben (1868.) megkezdett a templom építése is. Nemcsak, hanem annyira előre haladt, hogy aug. 2-án, egy alkalmi beszéd s a dalárda közreműködése mellett a templomra a gomb is feltétetett. Szept. 6-án pedig a templom falzatának, a beadott terv

szerint, barnára való kifestése is elhatároztatott, hogy a mennyezet közepén egy kerek jelvény (a nap, szétlövellő sugarakkal) legyen.

Segítségére jött az egyháznak az építkezési költségek fedezésénél a város is, mely az ugynevezett „telekföld haszonbéréből“ 8000 frtot reáliskolai alapra, 2200 frtot a három keresztyén felekezetnek adván: ez utóbbi összegből 1100 frt. a ref. egyháznak adatott, mely a torony javítására fordíttatni rendeltetett; azonban a templomépítés költségeinek fedezésére fordíttatott. Szintén elhatároztatott, hogy a lelkészi lakhoz tartozó kis kert déli mesgyéjére egy *magtár* építtessék; mely terv végre is hajtatott és a csinos, célszerű, égető szükségét pótló magtári helyiség, még azon év nyarán felépíttetett. A templom régi ablakainak rostélyai elárvereltetvén: ezeknek ára is a templom építésére fordíttatott.

A templomépítés 1868. év őszén félen maradt. Az 1869-ik év telén (febr. 7.) készül az előljáróság, hogy folytatni és be is fogja fejezni is; ennél fogva a gyűjtők (collectorok) útasíttatnak, hogy közlgetvén a templomépítés ideje, a kivetést szorgalmasan szedjék. Miután azonban az első kivetési összeg az építési költséget nem fedezte, újabb kivetés eszközöltetik, melynek beszedésére ismét collectorok választattak. A vállalkozó azonban az építést tovább nem folytatta s így a templomépítés félen maradt és ezen állapotban volt 1877-ig; midőn kívül egészen bemeszeltetvén s belől új székekkel láttatván el, az építkezés befejeztetett, miről alább.

Az alapítványi pénzek (dec. 12.) rendbeszedetnek s a befolyó összegek a takarékpénztárba helyeztetnek el.

Az egyházi kivetési hátrányok behajtását megkísértik; a gondnok és praesbyterek házról-házra járnak, zálogolnak sat.; de eljárásuk eredményre nem vezetvén, a behajtást ügyvédre bízzák; ekként óhajtanak az egyház régi pénzügyi zavarain segíteni; azonban sikertelen maradt minden intézkedés. A tanítók csak úgy panaszkodnak a rendetlen fizetés miatt, mint az előző években.

A következő évben (1870.) úgy segítettek a hátrányok behajtásának ügyén, hogy azok beszedése és kezelésére *egy* embert, Torma Dániel, buzgó egyháztagot, %o fizetés mellett választják meg.

Felmerül azonban egy másik baj, t. i. hogy a templomépítés félen van! Főgondnok (Nagy János) bemutatván az építkezésről való számadását, felkéretik, hogy mivel az építkezés félbemaradt, a vállalkozónak a még bentlevő 1000 frtot ki ne adja. Másrészről szerezzen tudomást róla: vajjon fogja-e a vállalkozó folytatni a munkát és mikor? . . . Bizony nem folytatta az; sőt többé felé sem jött az egyháznak; hanem

miatta és általa, a templom építéséhez vásárolt faanyagok ára fizetetlen lévén, perbe keveredett az egyház (1870. nov. 1.), melyből egy ezer frtnak (1000 frt.) kölcsönvétele által szabadult (1872. szept. 27.). Ezen 1000 frt. kölcsönből maig is fent van 550 frt. Ez a kállói ref. egyház másik baja s terhe (az egyik a domestika fentebb említve volt); mely miatt ügyei hátramaradást szenvednek s szabadon nem mozoghat; folyó szükségleteinek fedezésében zavartatik s előre nem haladhat.

Az 1870-ik év tavaszán az ujonnan választott lelkész (Gyöngyösy Sámuel) megérkezvén (ápril 6.); legelső gondját az iskola újból való szervezése és átalakítására irányozza. Erre nézve egy terjedelmes, kimerítő emlékiratot nyújt be az egyháztanács elé. Ennek következtében a két kisebb fiiskola egy tanteremmé átalakittatik. Az átalakítás költségei önkéntes adakozásból fedeztetnek. Ez átalakítást szükségessé tette, sürgette azon körülmény is, melyszerint a megyebeli régibb tanítók részére N.-Kállón (1870. július) póttanfolyam nyitvatván, e mellé egy téres, gyakorló-iskolára volt szükség. Ezen kettős célból is sürgősen átalakított iskola számára aztán tanszerek is rendeltettek.

A tantermek ekként átalakítva lévén, a tanítói állomásokat is rendezik (1870. szept. 11.), oly módon, hogy a hároméves rektória állandó tanítósággá lesz; az évenként változó praeceptoría (két altanítói állomás) megszüntettetik. E három állomás jövedelméből két rendes tanítói díjlevél szerkesztetik. A két fitanító egyenjogu. Fizetések egyenlő. A templomi éneklést hetenként felváltva teljesítik; valamint a temetkezésnél is egymást felváltva szolgálnak. Ez a rendszer áll fenn ma is.

Az iskolaköteles gyermekek taníttatása s iskolába járatására való felügyelhetés végett iskolai válaszmány alakittatik, melynek tagjai a várost maguk között 14 szakaszra osztva, a gyermekek iskolába járatását, kiki a maga szakaszában, sürgetik.

Az 1871-ik évben figyelemre méltóbb esemény nem történt, mint-hogy Lovas Sándor, felső-fiiskolatanító állomásáról, a miatt, hogy az egyház rendesen nem fizeti, lemond (1871. okt. 8.). A többi tanítók is folyvást a miatt panaszkodnak, hogy rendetlenül fizettetnek. Az egyház anyagi bajokkal küzd.

Az 1872-ik évben kisebbszerű igazítások tétetnek. Egyházfíságot senki sem akar vállalni; ennek következtében hozatik azon határozat, hogy: a ki az egyházfíságot nem vállalja, vagy felvállalja ugyan, de hanyagúl hivataloskodik, 20 frtra büntettetetik (1872. július 28.); a ki pedig a legatusok pénzét szedni vonakodik, 10 frtot fizet. Az egyházi tartozások szedésére nézve megállapittatik, hogy augusztus hótól decem-

ber végeig, az egyháziak minden héten két nap a magtár helyiségében tartózkodjanak s az egyháztagok tartozásukat oda hordják fel. A ki új évig tartozását be nem fizeti, azontúl exekutióval fog az tőle behajtatni.

Miután az egyházi közmunkát sem a szekeres, sem a gyalogszeres egyháztagok teljesíteni nem akarják s e miatt sok fenakadása és hátramadása van az egyháznak; a közmunka természetben való szolgálása megszüntettetik s közmunkaváltság címen minden osztály után 20 kr. fizettetik (1872. nov. 7.); p. I. oszt. 20 kr.; II. oszt. $2 \times 20 = 40$ kr.; X. oszt. $10 \times 20 = 2$ frt. sat.

Az 1873-ik év azon szomorú eseménynyel kezdődik, hogy a felsővégesi leánytanító (Vityi J.) lemond; a miatt, hogy az egyház nem fizeti s megélni nem képes. Ugyanekkor (január 5.) a többi tanítók is, évek óta felszaporodott fizetési hátrányaik kiadatásáért folyamodnak. De nem utoljára. Négy hó mulva ismét kérelmeznek; mert a nyomor miatt, ha hátrányaik ki nem fizettetnek, képtelenek a nyugodtságot igénylő tanítási munkára. Kölesönvett pénzből adatik nekik 300 frt. De az év vége felé (nov. 16.) már ismét az alispánhoz folyamodnak hátrányaik behajtása miatt. Ezen bajkhoz járult még az is, hogy az év végén a felszaporodott adók miatt a kir. adóvégrehajtó is foglalást eszközölt. Az egyház jövedelmeit felemésztik a templomépítésből származott per költségei s az e végett és más bajok (tanítók fizetése) miatt felvett kölesönök kamatai és a részletfizetések. Az egyházi, templomépítési hátrányok behajtásával foglalkoznak ügyvédek, praesbyterek, városi előljárók, egyháziak s utcakapitányok. A bajokat betetőzi azon szomorú eset, hogy Gyüre István, alvégesi leánytanító, ki e téren, ugyanezen egyházban 27 évig hiven és közelismeréssel hivataloskodott, szinte a miatt, hogy rendesen nem fizetik, lemond s más biztosabb megélhetési feltételekkel kínálkozó világi pályára lép (1873. dec. 14.). Az év utolsó napjaiban a hátrányok szedésére 5% díjazás mellett külön pénzkezelő választatott. Az ugyanekkor megejtett templomépítési számadások vizsgálásánál, a félben maradt építkezés s a szerződési összesen felül való költségek miatt még egyszer és — szerencsére! utoljára — kellemetlenségek merülnek fel; de csak papiroson. Az egyház végre is megadta magát sorsának s belátván, hogy az építész-vállalkozó tetemes kárt okozott ugyan; de vele nem lehet mire sem menni, felhagyott a perlekedéssel s viseli és szenvedni maig is ez építkezésből eredt adóság terheit.

Ily viszonyok közt találta az egyházat az 1874-ik év. Ekkor (márc. 8.) a felvégesi leánytanító az alvégesi leánytanító állomásra

helyeztetvén át, amaz teljesen beszüntettetik. Ez az év, sőt a következő is, a legnagyobb zavarok közt folyik le. A belhivatalnokok fizetési hátrányai annyira szaporodnak, hogy egy tanító csak úgy látja követeléseit biztosítva, ha azt az egyház felsővégesi lakóházára betábláztatja. Ezeket megunva a lelkész, miután a miskolci fényes egyháztól, egyik lelkészi állomásra meghívást nyert, azt elfogadta s a kállói egyházból 1876. ápril 3-án eltávozott.

Az 1876-ik évben is csak ott kellett felvenni az ügyek rendezésének fonalát, a hol az előző években elejtetett az: a hátrányok s adóssági ügyek rendezése és a félbenmaradt építkezések befejezésénél. Új gondnokok választatván, mindenekelőtt az előbbi évi gondnoki számadás megvizsgálatott s a volt gondnok 317 frtban elmarasztaltatott; mely összeget ez ki is fizetett. Azután az alapítványi pénzek rendezettek s különítették el és kezesek vagy betáblázás által biztosítottak. Azóta a különböző nemű és rendeltetésű alapítványokról, évről-évre, külön-külön számadás vezetetik, egy e célra nyitott alapítványi számadási könyvben. Majd a lelkész és tanítók ajánlkoznak, hogy négy egymásután következő ünnepen a legatusi teendőket végzik; a befolyó jövedelemből s az előző évi egyházi bál jövedelméből, a lelkészi és tanítói közkerítésbe kút építtessék. A kút a jelzett helyen 1876. szeptemberben elkészítettett. Került 200 frtba; de az egyházi pénztár ebből egy krt sem fedezett. Ugyanekkor a lelkészi lakon sertésöl, kerítés építtetett, az iskolák tisztogattattak és javíttattak. A számadások vizsgálására számvevő bizottság alakíttatik, kimondatván, miszerint amely bevételi vagy kiadási nyugta a főgondnok vagy a lelkész utalványa, vagy ellenjegyzésével ellátva nem lesz, az figyelembe nem vétetik és érvénynyel nem bír.

Az ismétlő iskola (okt. 1.) felállíttatik, mind a fiu-, mind a leányiskolában. A várostól kér ezek vezetéséért az egyháztanács évenként 50 frtot. A kérelem meg is adatott. Az iskolai választmány megalakíttatott.

Hogy az oly sok anyagi bajokkal küzdő egyház némi jövedelemforráshoz jusson: a régi (nagy szőlőskert mellett lévő) temető használatbavétele elhatározatott; valamint a régiebb és újabb temetőföldek jövedelme is a várostól, az egyháztanács folyamodványa által, a kerfelekezetek részére elkérített. A temetőföldek évenkénti jövedelme 70—80 frt.

A napirenden lévő tagosítás alkalmából Pethő Zsigmond egyháztag indítványozza, hogy a határrendezéskor minden birtokos egyháztag ajánljon fel saját földilletőségéből az egyház részére, egy-egy telek után

200 □ öl földet. Számítást tevén: úgy találta, hogy a ref. vallásuak kezén levő telkek után, össze lehetne szedni 24—25 hold földet, melynek jövedelméből: templom és egyéb javítások s az egyház és iskola némi szükségői fedezhetők lennének, nem lévén egyházunknak semmi ingatlan birtoka. Felhívás bocsáttatván ki, aláírnak: Pethő Zsigmond $3\frac{4}{8}$ telek után 700, Nagy János és neje Orbán Kiss Sára asszonyság $6\frac{2}{8}$ telek után 1300, Kalmár Gedeon $\frac{4}{8}$ telek után 100 □ ölet. Többen nem irván alá, ez üdvös indítvány dugába dőlt. Pedig ez lett volna hivatta arra, hogy az egyház anyagi helyzetének javítása végett, az évenkénti bevételek és kiadásokon felül, egy tartalék-tőkét képezzen s az anyagi felvirágzás alapját vesse meg.

Még ezen év őszen (1876. nov.) megállapodik az egyházi közgyűlés abban, hogy a templomot szegyenletes állapotából, bármi módon ki kell emelni és kívül-belül rendbehozni. E célból terv- és költségvetés készítése végett egy építetű bizottság választatik. A mozgalom s tervezetés közmegnyugvással fogadtatott s az ó-év utolsó napján özv. Szondi Józsefné, szül. Bereczki Erzsébet 100 vrtot tesz le a szent célra a lelkész kezei közé.

A régi hátrányok ez év folyamán is sok kellemetlenséget okoztak. Folyamodott az egyház alispán, szolgabíró, esperes, városi előljáróságához; hajtották főleg a tandíjhátrányokat a praesbyterek is; de az ügy mindig megfeneklett. Végre is, mint már régebben, fizetéssel ellátott kezelőt kelle választani. Torma Dániel megválasztatván, másfél év alatt szép eredmény mutatkozott.

Az 1877-ik évben az építkezéseket egész erővel kezdi meg az egyház. A tornyon Nagy Sándor kőmives-mester kisebbszerű javításokat eszközöl, fent a toronyörök laka körül s a földszinten az alsó párkányzatig.

A templom belsejének újból való átalakítása s új székekkel való berendezésére az építetű bizottság tervet készített. Torma János és Torma György helybeli asztalos-mesterek terve találtatván legcélszerűbbnek: ez elfogadtatott s velök a bizottság az új székek, új szószék, úrasztala körüli rácoszat, a köztterek és a székek aljának padimentomozása, a fal mellett az éjszaki és nyugoti oldalon díszes, rakott művű, hátlapos székek készítésére nézve szerződik. Ugyanekkor (márc. 4.) 2000 frt. építetési költség kivetésére az építetű bizottság felhatalmaztatik. Hogy az építkezésnél fennakadás ne történjék: az egyház a magtári egylettől kér kölesön 1000 frtot, mely visszafizetés kötelezettsége mellett megadatott, kamat nélkül.

Építetű gondnokul Huszty Ferenc választatván (máj. 10.), munkába vétetett a templom belsejének feltöltése. Itt mutatta meg a szép eredmény, hogy az egyetértés és a jóakarát s egyház iránt való buzgóság hihetetlennek látszó dolgokat mívelhet. A téres templom belseje ugyanis két és fél nap alatt, 80 centiméternyi magasságra, mintegy ezerkétszáz szekérnyi homoknak behordása által feltöltetett. Elöl ment jó példával az előljáróság s naponként 30—40 szekér és 50—60 kézi napszamos dolgozott. Az adakozás egymást érte; Borsi Dániel volt gondnok 50 frt., id. Deák József 20 frt., Kállay Bertalanné 10 frt., özv. Szondy Józsefné ismét 20 frt., Sziráki Katalin 5 frt., id. Toka István s neje Csovajda Borbála új szószékre 40 frt., ugyan-e célra Deák Erzsébet és Deák Juliánna 20—20 frt., a magtár-egylet 100 frt., Wirth Antal 5 frtot sat. adományoztak.

A munka a nyár folyamán elkészült teljesen s okt. 3-án az építetű bizottság, szakértők közbejöttével s helybenhagyó nyilatkozatai következtében átveszi s megállapítja, hogy a székek fahajszinre be is festessenek. Az őszi napokban ez is megtörtént s a díszes templomi belszerkezet 1877. év dec. 2-án, alkalmi beszéd és a dalárda közreműködése mellett, a közhasználatra ünnepélyesen átadatott. A ráfordított költség haladta a 3000 frtot, a kézi és ígás napszámokon kívül, mi ismét százakra tehető. Kollektorok: Dávid József, Kocsis Sándor, Forró Károly, Pápai Ferenc, Dobrik Mihály, Nagy Ferenc, Nagy Miklós voltak.

A templom belseje ekként díszesen rendbehozatván, még ezen évben (1877. dec. 9.) határozatba megy, hogy a jövő tavasszal, miután a templom a város kellő közepén, nyílt és szép helyen, a piac déli szélén fekszik, annak körülete díszkertté alakíttassék át. Az építetű bizottság s akkori erélyes és buzgó egyházi gondnok közreműködése mellett, 1878. május és június havában ez is megtörtént. Anyagok, festés, munkadíjjal került a díszes rácszat mintegy 500 frtba.

Az 1878-ik évben a régi hátrányok, majdnem két évtized óta, ijesztű mennyiségre felszaporodtak. A fizetéses pénzkezelű elhalt. Az egyháziak nem szedik a kivetett összegeket. A belhivatalnokok panaszkodnak. Jó volna, ha egy tartalékalap lenne kéznél, a mi kiségitené az egyházat evickélű helyzetéből. Szerencsére van. Itt van a fentemlített derék egyháztagok által alapított magtár-egylet. Ez hosszas tervezetés és közbenjárás után segélyünkre jű, oly feltétel alatt, ha az egyház minden tagjai belépnek, tehetségeik s vagyoni állásukhoz mért ajánlatokkal a magtár-egyesületbe; s ekkor a magtári-egyesület intézői különleges állásukat feladják, a magtári alapot az egyház tulajdonába

átbocsátják s az *egyházi magtárrá* való átalakításban közreműködnek. A feltételeknek mindkét részről elégtételt. A magtár-egyesület a belhivatalnokok felszaporodott hátrányait, 1630 frt., azaz egyezerhatszáz-harminc frtot kifizeti. Az egyház tagjai magtáralapra 200 köből gabona és több mint 100 frt. pénzájánlatot tesznek. A magtár-egylet pedig 300 köblön felül levő gabona-állományával, az egyház tagjainak általános lelkesedése közben beolvadt az „*egyházi magtárba*.” A domestica s régi templomépítési adósságok, a kamatok fizetése mellett, addig is, míg ismét valami alpból ezek is törlesztethetnek, kötvénnyel biztosítottatnak, hogy az egyház a zaklatásoktól szabaduljon. Az egyházi folyó kivetések és hátrányok szedésére, 5% kezelési díj mellett, külön pénzkezelő választatik (Torma Sándor). Az évek óta felszaporodott kir. adók törlesztésére 1877—1879-ben mintegy 800 frt. fizettetett. Ez volt egyik oka annak, hogy a belhivatalnokok rendszeren nem fizettettek.

Az év végén a gondnok már a következő külön pénztárak számadásait mutatja be: *a)* házi pénztár; *b)* építkezési pénztár; *c)* alapítvány; *d)* orgonaalap; *e)* toronyjavítási alapok pénztára, melyek mind a legjobb rendben találtnak.

Helyén való dolog lesz most már azon jótékony intézménynek, mely az egyházat már eddig is oly sokszor és oly tetemes összegekkel kisegítette s hivatva van arra, hogy jövő anyagi felvirágzásának is alapját vesse meg, az *egyházi magtárnak*, átalakított alapszabályait ideiglatni, mely szóról-szóra ekként van:

„*A nagy-kállói reform. egyházi magtár alapszabálya.*“

1. §. A reform. egyházi magtár alakulása.

Az egyházat tetemes adósság terhelve, folyamodott az 1865-ik év jan. 14-én alakult magán takarékmagtár-egylethez, hogy ezen szomorú helyzetéből emelné ki, s mintegy 1600—1700 frtnyi adósságát törleszse le. A magtár-egylet 1878. dec. 8-án kelt határozatával a kérelem teljesítésére hajlandónak mutatkozott, oly feltétel alatt, ha a ref. egyház hivei a magtár által hozandó áldozatokhoz az által csatlakoznak, hogy a magtár-egylet megmaradandó gabonakészletéhez tetemes gabona-ajándékkal járulnak s ez úton közös erővel egy tekintélyes egyházi magtárt alakítani képesek lesznek, a mely örökös tartaléktőkéül szolgáljon a nagy-kállói ref. egyház részére. Miután a magtár-egylet felhívása kedvező eredményre vezetett, mennyiben az egyháztagok az e célból kibocsátott gyűjtő ivenek mintegy 200 köből gabona és 110 frt. pénzzel járultak, az összeolvadás s az eddigi adósságok törlesztése közmegegyezéssel 1878. dec. 21-én kimondatott s a magán takarékk-

magtár-egylet 1111 ft. 23 kr. pénz és 429 köből $2\frac{1}{8}$ véka gabona-készletével, az egyháztagok által megajánlott 200 köből gabona 110 ft. pénzállományhoz csatlakozott. Így állott elő a nagy-kállói ref. egyházi magtár, mint a nagy-kállói ref. egyház örökkön-örökké fentartandó tartaléktőkéje.

2. §. A ref. egyházi magtár célja.

1. Hogy gabona s magtári pénzkészlete által a nagy-kállói ref. egyház részére egy örökidőkig fentartandó tartaléktőkét képezzen.

2. A nagy-kállói reform. egyház, mint vallás-erkölesi társaság kebelében ennek szellemi, erkölesi, anyagi ügyeit, szóval az egyház emelkedését, felvirágzását előmozditsa.

3. Hogy nehéz időkben az egyháztagok a magtárból felvett kölcsön által mérsékelt kamattal segítsenek magukon.

4. Idő haladtával, ha a tőke annyira növekszik, a behivataltok fizetésének, az egyház és iskola különbféle szükségeinek fedezése, esetleg ingyen iskoláztatás sat.

3. §. A ref. egyházi magtár tagjai.

1. Az egyházi magtár növekedéséhez járulhat mindenki, a ki a 2-ik §-ban előírt nemes célok elérését szíven hordja, s egy erkölesi testület fennállását s üdvös működését óhajtja.

2. Elfogadtatik bármily csekély búza, gabona, tengeri, pénzajánlat és az adakozás útja örökidőkig nyitva leend.

3. A magtári jegyzőkönyvben a tagok, adakozók nevei időről-időre kiiratnak mostantól fogva mindég egy e célra a magtári jegyzőkönyvben fentartandó lapra.

4. A ref. egyház-magtár jövedelme és gyarapodása: 1. A magtárból kiadott termények és pénzek kamatai. 2. Az évről évre bárhonnan s bárkitől származó adakozások.

4. §. Alaptőke.

1. A magtári alaptőke 400 köből terményben állapittatik meg, azonban a magtári választmány javaslatára a ref. egyháztanács e tőkét emelheti vagy lejjebb szállithatja, de az alaptőkét pénzértékre változtatni teljesen sohasem szabad.

2. Ha a magtári készlet 400 köblön felül van s az életnek jó ára van, a magtári választmány javasolhatja az egyháztanácsnak a 400 köblön felül levő összeg eladását, melynek árát, mint a magtári alaphoz tartozó tőkét, takarékpénztárilag kezeli és növeli, mint egyházi tartalékalapot.

3. A magtári termény- és pénzbeli tőke-vagyon az egyháztagoktól befolyó többnemű jövedelmek s bevételekkel soha semmi szín és ürügy

alatt össze nem olvasztható; sőt egészen külön kezelő által külön számadás mellett kezelendő. Az egyház-gondnokok magtári kezelővé nem választhatók.

4. A ki nem kölesönzés miatt a magtárban bentmaradó összeg felett a magtári választmány javaslata folytán az egyháztanács intézkedik.

K e z e l é s i s z a b á l y o k.

5. §. Magtári felügyelő személyzet. Kezelés.

1. A magtár kezelésére egy magtári külön jegyzőkönyv tartatik, melybe az alapszabály, az adakozók nevei s a magtári választmány határozatai bejegyzendők.

2. A magtári választmány:

a) Eszközli és teljesíti a magtári vagyona való közvetlen felügyeletet. Áll 12 tagból, kiket az egyháztanács az adakozók közzül választ, s esetről esetre kiegészít 6 évre. Továbbá egy elnök- és egy jegyzőből, kik mindnyájan fizetéstelenek.

b) A magtári választmány mindannyiszor gyűlést tart, valahányszor az elnök azt a magtár vagyona érdekében szükségesnek tartja; három választmányi tag kiváratára az elnök gyűlést hirdetni köteles.

c) Érvényes határozat hozatalra az elnökön kívül legalább 5 választmányi tag jelenléte kívántatik. Szavazatok egyenlősége esetén az elnök dönt.

d) A magtári választmány teendője örködni a magtári alaptőke s magtári jövedelem pontos és lelkiismeretes kezelése felett. A magtárkezelő számadást vezetni, s erről, valamint minden eljárásairól a ref. egyháztanácsnak évenként jelentést tenni köteles. A számadások eredménye évről évre az egyházi közgyűlés alkalmával a magtár tagjainak tudomására hozandó. A magtár felvirágzását, tőkájének növelését, tiszta kezelését intézi; ez ügyben az egyháztagokhoz felhívásokat intéz, biztatás által e nemes intézmény iránt érdeklődést kelt, s a magtárt illető minden kérdésekben határoz. Felelősség az egyháztanácshoz történhetik.

3. Magtári elnök.

a) Az elnök a magtári választmányi gyűléseken elnököl. A magtárt hatóságok s harmadik személy irányában képviseli, folyó ügyek intézésére gondot fordít; jövedelmet s jövedelmi forrásokat a választmánynak figyelmébe ajánl.

b) A kikölesönzést az elnök saját felelősségére eszközli, utalványozza. A termények kölesönadása s kintalványozásáról utalványi jegyzőkönyvet vezetni tartozik.

c) Az elnök a magtárt bármikor megvizsgálhatja, de 3-szor, 4-szer évenként megvizsgálni köteles, valamint a magtárkezelő számadásait időközönként is megvizsgálhatja, s ha hiányt, fogyatkozást talál, azt a magtári választmánynak jelenteni tartozik.

d) A magtár állásáról, a vagyon szaporodásáról a magtári választmánynak jelentést tesz s a magtári vagyronról leltárt vezet.

e) Ha termény pénzzé tétetik, a takarékpénztári betét-könyvecskét kezénél felelőség alatt őrzi, mely könyvre pénzt csak a magtári választmány javaslata folytán, az egyháztanács határozata mellett vehet ki.

4. Magtárkezelő.

a) A magtári termény kezelésére egy magtárkezelő választatik, kinek feddhetetlen életű, számadást vezetni képes, vagyoni biztosítékkal bíró egyénnek kell lenni; az egyháztanács s magtári választmány által együttesen három évre választatik.

b) A magtárnak kötelessége a magtári vagyronról leltárt vezetni, melynek egy példánya az elnöknel van. A magtári vagyont hiven, lelkiismeretesen kezelni, a kikölsönzést az elnök utalványozására eszközölni, úgy, hogy apadásra semmit be nem számíthat, sőt bármi csonkulás, károsodásért kárpótlással tartozik.

c) A bevételek és kiadásokról okmányokkal támogatott számadásokat vezet, azt minden év január 1-ső napjára az elnök által a magtári választmánynak megvizsgálás végett előterjeszti, mely számadásában az alaptőke külön, az utána járó jövedelmek külön kitüntetendők; ezenkívül az elnök és választmány felszólítására a vagyonállást mindenkor kimutatni köteles.

d) Az elnökkel együtt felelőség alatt ügyelni köteles, hogy az intézet vagyona veszélynek kitéve ne legyen; ha illet tapasztalna, azt az elnöknek jelenteni tartozik, ki a szükséges biztosításról azonnal gondoskodik, sürgős esetben választmányi gyűlést hirdet.

e) A magtári kezelő a választmányi gyűlésen jelen van, s szükség esetén a választmány és elnök felhívására felvilágosítást adni köteles.

f) A magtári kezelő kezelési díjúl az összes tőke kamatainak 10%-jét kapja utólagosan az év végén, melyet elnöki utalványra vehet fel, kivéve a talán elveszett, vagy veszendőben levő tőke utáni kamatokat, melyek után kezelési díj nem számítható, valamint a netaláni heverő tőke utáni kamatoktól sem.

g) Magtári jegyző. A jegyző a választmányi s magtári közgyűlések határozatairól jegyzőkönyvet vezet, kiadványozásokat eszközöl, az ülésen jelen van. az irományokat és okmányokat az egyházi levéltárban tartani köteles.

6. §. Magtári közgyűlés.

A magtári közgyűlés alakul azon egyháztagokból, kik az egyházi magtár alaptőkéjéhez termény- vagy pénzbeli adományokkal járultak.

Magtári közgyűlés csak oly fontos esetekben hívandó össze, midőn a magtári vagyon ügyében végérvényes határozat hozandó; egyébként az évi magtári számadások eredménye csak az egyházi közgyűlésen olvasható fel: a magtári vagyon feletti örökös a magtári választmány s egyháztanácsot illetvén.

Az egyetemes magtári közgyűlés határozatképes, ha az adományozó tagoknak fele jelen van, azonban, ha az első gyűlés határozatképes nem lenne, az újból meghívandó gyűlésen a jelenlevők határoznak, fellebbezés az egyházmegyei gyűlés elé történhetik. A magtári közgyűlés egy héttel előre a szószezből hirdetendő ki.

A magtári közgyűlés a magtár ügyében, mint a helyi legfelsőbb hatóság, határoz, a magtári választmány, vagy az egyháztanács által hozzá fellebbezett ügyekben, valamint a magtári jövedelemnek mely célra s mily részben való fordítása tárgyában; ha az egyháztanács ily tárgy határozata hozzá fellebbeztetik, ellene az egyházmegyei és egyházkerületi gyűlésekhez lehet fellebbezni.

7. §. Kikölesönzés.

A magtárból való kikölesönzés elnöki utalványra szabályszerű s jogérvényes kötvényre történik, mely kötelezvényt a kölesönvevő készfizetési kötelezettséget vállaló két kezes által is aláírhatja biztosításképen.

A kikölesönzés idejének meghatározása az elnök s kezelő együttes megállapodásának hagyatik fenn.

A visszafizetésnek minden év november 1-ig okvetlen meg kell történni, azon időn túl a kamat is tőkélül számittatik.

Kölesönkérésnél, ha többen jelentkeznének, ilyen sorrend tartandó: első helyen kapnak az adományozó egyháztagok, azután a nem adakozó egyháztagok, csak ezután a város más felekezeten levő polgárai, s végül a városon kívül lakó kérvényezők; azonban ha hitfelekezeti s helybeli kölesönkérő nem jelentkeznék, a magtári állomány bármely kölesönkérőnek kiadathatik a fentebb előirt feltételek s biztosítékok mellett.

A kölesönvevő a kikölesönzött terményért a legjobb minőségű száraz, egészséges, tiszta, konkoly, szemet, giz-gaz nélkül való megtisztított gabonát köteles adni a kivevő mértékkel. A kölesönvevő a kölesönzött terményt csak természetben fizetheti, valamint a magtár sines jogositva termény helyett pénzt követelni, kivételes okadatolt esetben a termény árának folyó ár szerinti bevételét az elnök utalványozhatja.

A kölcson utáni járulék a kölcsonzött mennyiség egy negyedrészére határoztatik; ezen a magtári választmány előterjesztésére csak az egyháztanács változtathat; ha a magtári választmány nem tesz előterjesztést, mint mindenben, ugy e részben is az alapszabályok §§-ai kötelezők.

A kölcsonnevő s kezesei a kötelezettség s fizetés nem teljesítése esetére, sommás szóperút, a kölcsonzó által szabadon választandó bíróság ítéletének vetik magukat alá; de a magtárnak jogában s szabadságában áll követelését egyházi úton is behajtani, mely behajtási módok közül akármelyik választatik is a magtár által, az adós az ellen kifogással élni jogositva nincs, s ez a kötvénybe is beleteendő.

8. §. Általános szabályok.

1. Az egyházi magtár felügyelő és kezelő személyzetét: magtári elnök, magtárkezelő, magtári választmány s jegyzőt, mindenkor az egyháztanács szótöbbséggel választja a magtár tagjai közül, szabad tetszés szerint.

2. A számadásra nézve a végleges helybenhagyást és a felelőség alóli felmentést az egyháztanács gyakorolja a magtári választmány előterjesztése alapján.

3. Ezen szabályokat lényegükben változtatni sohasem szabad. Azon esetekben, melyek e szabályokban érintve nem volnának, szabályokat alkotni az egyháztanács jogköréhez tartozik, a magtári választmány előterjesztése alapján.

4. A magtár helyiségnek tűzkár elleni biztosításáról, mint az egyház épületeiről, az egyházi előljáróság, illetve gondnok intézkedik.

5. Minden a magtárra vonatkozó jegyzőkönyvnek s irományoknak a gondnok felelőssége mellett, az egyház levéltárában kell őriztetni.

6. Azon nem vélt, de előjöheto esetben, ha a világi hatóság ezen magtári vagyon felől rendelkezni akarna, az adakozók a magtári készletet, de épen csak ezen esetben maguk közt a 7-ik §-ban megirt kötvények mellett kiadhatják, s az idők változásáig megtarthatják, mikor ismét ezen alapszabályokban megirt céljainak visszaadatnak.

Kelt Nagy-Kállón, 1879. év február 5-én.

Ezen alapszabályok szerint folytatja az egyházi magtár áldásos működését e mai napig. Összes vagyona tőkében és kamatokban az 1880-ik év végén tett 638 köből $2\frac{1}{3}$ véka gabonát. És miután az összeg az alapszabályokban kitüntetett 400 köből forgalmi alapot jóval felülmulja: az egyháztanács (1882. ápril 30.) elhatározta, a magtári választmány javaslata alapján, miszerint a 400 köblön felül levő összeget eladja s pénzzé teszi; annyival is inkább, mivel mind az egyháztanács, mind az egyházi közgyűlés még 1880. év folyamán megállapo-

dott abban — s erre nézve a f.-szabolcsi ref. egyházmegye helybenhagyását is megnyerte — hogy miután a pénz- és gabona-vagyon igen sok viszontagságoknak, rendetlen kezelés által elkallódásnak sat. vannak kitéve: az egyházi tőkepénz s esetleges magtári tőkepénzek árán, maradandóbb javakat, földbirtokot fog vásárolni. Az egyháztanács által nevezetett ki egy bizottság arra nézve is, hogy a város határában eladóvá teendő s az egyház pénzállományához mért földbirtokokat megalkudhassa s az egyháztanács, illetve egyházmegye és egyházkerület jóváhagyása mellett az egyház részére megvehesse. Ilyen alkalom azonban a közelebbi két év alatt magát elő nem adta; de a bizottság részen áll.

A leányiskolában még mindezideig hosszú, úgynevezett koresmai asztalok nyújtózkodtak; padimentomnak se híre, se hamva; hanem meghordták sárral és ha le is bakolták volna, mint a nagy költő hajlékának házföldjét; de gidres-gödrös volt az elképzelhetetlenségig. Benne egy boglya-kemence terjeszkedett, mely eredeti állapotában is majdnem harmadrészét foglalta el az iskolai helyiség belsejének; a most szóban levő időben pedig az évek óta reáarakott tapasz miatt egyharmadánál is sokkal többet; úgy, hogy a sok tapasz miatt a meleg a kemence oldalán át a reggeli fűtés következtében délre hatolt be az iskolába... De ne kesergessük magunkat e szégyenletes állapotokra való emlékezéssel! . . . Elég az, hogy ezen is segítve lett 1879. ápril—juniusban. Egy bál tartatván e célra, a leányiskola lepadoztatott s célszerű ülőpadokkal ellátva egészen alkalmassá tétetett arra, hogy benne kis leánykánk, a jövő nemzedék háziasszonyai ne csak ismeretet, hanem csint és izlést is szerezhessenek. Báment a ráfordított költség mintegy 400 frtra; megjegyzendő, hogy az épületnek a teteje is javítottatott s a tanítói lakás egyik szobája is kipadoztatott.

A fiúiskolánál szintén ez évben az a szomorú változás történt, hogy a kisebb fitanító, Kocsis Gábor, május 31-én elhalt. Őt mint igen tapintatos s a gyermekek által rajongásig szeretett tanítót s kitünő énekvezért a legmélyebb bánattal kísérte sírjába a gyülekezet aprajánagyja; özvegyének pedig az egész évi jövedelem, segédtanító tartásának kötelezettsége mellett, az egyházmegye jóváhagyása mellett megadatott.

Az 1880-ik évben a fiúiskola tetőzete a nehéz esérépfedélzet alatt beszakadván, azt azonnal építeni kellett. Hozott reá az ekklézsia 46,000 zszindelyt Nyiregyházáról. Ezeket feltervelte Tóth Ferenc ács-mester. Miután az oszlopos tornác is rongált, a nagyobb fiúk tantermének beosztása célszerűtlen, s a szintén ezen épületben lévő tanítói

lakosztály is, a hibás beosztás miatt, igazítást igényelt; ezeket úgy eszközölte Nagy Sándor kőmives-vállalkozó, hogy mind az iskolai helyiség, mind a tanítói lakás most már céljának megfelelő. Az iskola ajtaja a külső tornác felől a folyosóba tétetett át; a régi ajtó helyén, az iskolai könyvtár részére, könyvszekrény készített. A tanítói lakosztályhoz konyha s kamara, új beosztással készített s ez által a régi konyha-szoba helyén egy lakó-szobát nyert a család. Ez átalakítások s építkezésekre 800 frt. fordított. A költség részint a leszedett cserepek-árából, részint kivetés útján szereztetett be. Kivettetett I. osztályra 40 kr.; II. oszt. 80 kr. és felebb, minden osztályra 40 krral több, birtokarány szerint. Collectorok: Bereczki András, Erdőhegyi Mihály, Tisza István, Tóth Ferenc.

Az 1880-ik évben, a templom éjszak felől levő ajtajához készített egy üveges szélfogó ajtó 95 frtért.

Az 1881-ik évben a templom pléhtetőzete befestetett. A leánytanítói lakás udvarán kút épített. A fiúiskolánál az utcába beszögelt kerítés a lelkészi lak kerítésével egy vonalba, egyenesbe vétetett s a lelkészi lakon kapu készített. A felső-végesi tanítói lakásnál nagyobb mérvű javítás eszközöltetett. Ezekre több mint 200 frtot adott ki az egyház.

Könnyen elképzelhető, hogy e sok építkezés az egyház pénztárát igen sokszor túlterhelte s a mérlegre zavarólag hatott. Ez az oka, hogy bár az évenkénti bevétel a közelebbi múlt években mintegy háromszáz frttal szaporodott, részint a temetőföldök s legelő sat. hasznóbére, részint az által, hogy a kisebb tanító bérelt ház helyett természetben nyert lakást, az egyensúly mégis ingadozik s a tanítók nem fizettetnek oly pontosan, évnegyedenként, mint azt terhes foglalkozásuk s állásuk igényelné, hogy anyagi gondoktól mentve, készséggel és örömmel hivatásuknak élhetnének; azonban remélhető már a folyó évben is, miszerint az egyház bevételei és kiadásai közt az egyensúly teljesen helyre áll; mert ehez jelenleg nem kívántatik egyéb, minthogy az előljáróság az építkezésektől tartózkodjék. Építkezésre pedig ez időszertint szükség nincs, mivel az egyháznak minden épületei a legjobb rendben és épségben vannak. A torony igényelne ugyan még nagyobb mérvű javítást; azonban jelenben ez is oly állapotban van, hogy még várhat. De kell is várnia; mert ehez már kevés pénzzel hozzáfogni nem lehet. A hivek pedig ki vannak merülve. Pihenőt kell tartanunk. Azonban az az áldozatkészség és jóakarát, az az egyház ügyei iránt való buzgóság, mely a közelebbi évek alatt oly nemes tettekben s kész szívvel való adakozásokban nyilatkozott s azt eszközölte, hogy: imé mindenek éke-

sen és jó rendben vannak, meg fogja hozni kellő időben áldozatát e célra is. Ennél már előbbvaló az orgona beállítása, melyre az önkéntes ajánlatokat nemcsak aláírták az egyháztagek közül számosan, hanem ajánlataikat részben vagy egészben be is fizették s csakis egy lelkesült felbuzdulásra van szükség, hogy az orgona díszes templomunkban megszólaljon. S ez nem fog évekig vártni magára. A másik nem kevésbé magasztos cél, melyet a negyvenes években már megpendítettek: az ingyeniskoláztatás kieszközlése. Ehez is eljut az egyház nemsokára, ha az alapítványi pénzek s magtári vagyomból egy szerencsés földvásárlást, alapul s kárpótlásul a most tél-túl befolyó tandíjjövedelemért, eszközölhet. Minden megjön és megéri idejére, csak egy kis türelemre van szükség, bevárni azt az időt.

Annak igazolása végett, hogy a bevétel és kiadások közt az egyensúly, ha a jövedelmek pontosan bevétenek, megvan, ime itt közöljük az előirányzott bevételek és kiadások jegyzékét:

S z ü k s é g l e t .

Sorszám	Hová fordittatik	Pénz		Búza	Ga-	Fa
		frt.	kr.	hektl.	bona hektl	□ méf
1	Lelkésznek az egyháztól	210	—	14 [·] ₈₈	14 [·] ₈₈	42
	Ráskai alapítvány kamata . .	44	10	—	—	—
2	Nagyobb fitanitonak	325	—	—	29 [·] ₇₆	8 [·] ₇₅
3	Kisebb fitanitonak	325	—	—	29 [·] ₇₆	8 [·] ₇₅
4	Leányitanitonak	320	—	—	7 [·] ₄₄	7
5	Domestika, agentia	50	—	—	—	—
6	Segélypénzek	10	—	—	—	—
7	Iskolák fűtésére	—	—	—	—	22 [·] ₇₅
8	Adókba	140	—	—	—	—
9	Két toronyőr s harangozók . . .	36	—	—	2 [·] ₄₈	—
10	Iskolaszolgának	55	—	3 [·] ₇₂	3 [·] ₇₂	—
11	Tűzkár ellen való biztosítás . . .	23	03	—	—	—
12	Kamatokba, egyházm. s takarékp.	110	—	—	—	—
13	Egyházi épületek javítására . . .	100	—	—	—	—
14	Algodnoknak, Deák alapítvány .	4	—	1 [·] ₂₄	—	—
15	Két egyházfiinak	—	—	2 [·] ₄₈	—	—
16	Hátrány-kezelőnek	30	—	—	—	—
17	Fa ára s fuvarozása	320	—	—	—	—
18	Kéménytisztogatónak	6	—	—	—	—
19	Irodai szerekre	5	—	—	—	—
		2113	13	22 [·] ₃₂	88 [·] ₀₄	89 [·] ₂₅ *)

*) Jegyzetként fel kell említenünk, miszerint a legújabb egyháztanácsesi határozat szerint, a folyó évi kivetéseket szedik az egyházfiak; a hátrányokat 5% kezelési díj mellett szedi egy külön e célra választott hátránykezelő. (1882. ápril 30. e. tan. végzés). G. P.

F e d e z e t.

Sorszám	Bevétel megnevezése s a forrás, melyből az származik	Pénz		Búza hektl.	Ga- bona hektl.
		frt.	kr.		
1	Kivetésből az egyháztagok	1100	—	35 [·] ₉₆	158 [·] ₇₂
2	Közmunka címen	180	—	—	—
3	Alapítványok kamataiból	145	—	—	—
4	Harangpénzből	200	—	—	—
5	Tandíjból	200	—	—	—
6	Földhaszonbér (Szirondnál)	165	—	—	—
7	Legelőföld haszonbéréből (Postakert) . .	29	—	—	—
8	Új temetőföld	92	—	—	—
9	Ó temetőföld	80	—	—	—
10	Temetőbeli széna ára	20	—	—	—
11	Egyházi adakozás (persely)	25	—	—	—
12	Közössiskolai föld haszonbére	25	—	—	—
13	Egyházi kert haszonbér (Szőlőskertnél)	6	60	—	—
14	Hátrányokból	300	—	—	—
		2567	60		

Évenként azonban 158[·]₇₂ hektoliter gabona, 35[·]₉₆ búza vettetésen ki, a szükséglet pedig csak 22[·]₃₂ hektoliter búza, 88[·]₀₄ hektoliter gabonát tevén, a kivetési termény-többlet árából is be kell jönni 70—80 frtnak; a mi rendes és pontos szedés mellett meg is történt; mert az egész 13[·]₆₄ hektl. búza és 70[·]₆₈ hektl. gabona különbözet bevehetlenségnek venni nem szabad. A pénzbeli fedezet és szükséglet-rovatnál is 454 frt. 47 kr. különbözet (több bevétel) mutatkozik, melynek fele is sok volna a bevehetlenség rovatára; de ha mind a 454 frtot bevehetetlennek vennők is, az egyensúlynak akkor is meg kell lenni.

Mindezekből látható, hogy a kállói ev. ref. egyháznak csak buzgó, ahoz értő, erélyes és számító gondnokok, pontos egyháziak és hátránykezelőkre van szüksége s mindenek ékesen és jó renddel fognak menni. Mindezeket adja meg az örökkévaló Isten időről-időre a gyülekezetben!..

III.

Vallás-erkölcsi élet.

Érzem, hogy a vallás-erkölcsi élet fejlődését a nagy-kállói ev. ref. egyházban, az egyház külső történetével párhuzamosan, külön-külön minden korszakban tüzetesen kellene tárgyalni; de miután ennek nyomról-nyomra való ismertetéséhez kellő adatokkal nem rendelkezem s

miután az ismert adatokat és tényeket s az ezekből vonható következményeket az egyház történelmének megírásánál, az előbbi (II.) szakaszban már előadtam: itt, egyfolytában a még nem említett adatokat és eseményeket fogom vázlatosan, de lehető egybefüggésben, főleg a régiebb századokból feltüntetni. Azt hiszem, hogy ezek mind a vallás-erkölcsi élet állapotát a múltban, mind a fejlődést, az erkölcsi elvek tisztulását, mind a mivelődés emelkedését a jelenben felmutatandják.

A reformációt megelőzőtt időkből igen kevés adattal rendelkezünk. De kétségtelen, hogy itt is a földesúri jog képviselte a hatalmat; erőszak, ököljog napirenden volt, mint a középkorban általában. Ezeket igazolják e mű fentebbi lapjain (3., 4. l.) felhozott adatok: némely kállói jobbágyságok behörtönözése, megütlegelése és kegyetlenül megveretéséről; valamint a Semjénből Kállóba hetivásárra utazó jobbágyságok agyonnyilazása iránt való szándék is azt mutatja, hogy a vásárokat akkor sem csendes énekszóval járták, hanem — a mi elég szomorú — a vérengzések, útonállások akkor is (XIV—XV. század) napirenden voltak. De még szomorúbb s legszomorúbb az, hogy az efélék még ma napság is előfordulnak majd minden *nyíri* vásáron.

A reformáció (XVI. század) proklamálta ugyan a lelkiismeret szabadságát; de nem a hübériség, dézma, robot eltörlését; szabaddá tette ugyan a lelket, az érzést, a gondolatot; de nem ám a testet. E rabbilincsek lerázását megkísérlő küzdelemből (1514.) Szabolcsnak kijutott a maga része, mint ez évszám jelzi.

A XVI-ik században azonban a kállói tiszta magyar nép jutott némi szabadalmakhoz, melyek jótékonyan hatottak egyrészt erkölcsére s szellemi fejlődésére. Az 1574. évi 5. törvénycikk által ugyanis Kálló végvárrá tétetvén, népe a földesúri hatalom alól kivétellett és így több szabadságot nyert. Majd szabad hajdúkká levén Kálló lakossága is, hajdúszabadalmakat élvezett, mint — Boeszkai adománylevele szerint — a Hazának hasznos szolgálatokat tett e nép. De nem nevelvén még akkor az iskolák és nem képesítvén e szabadalmak élvezetére s nem tanítván meg a megnemesített hajdúkat arra, hogy a „nemesség kötelesség“ — bizony visszaéltek azzal hébe-hóba, ha szerét tehatték. — Innen van az, hogy már az 1557. évi XXIII. és 1563. XXIII. törvénycikk „jó“ és „rosz“ hajdúkat különböztettek meg. Jó hajdúk alatt értették azokat, kik olykor-olykor a honvédelemben magukat kitüntették; rossz hajdúk alatt azokat valószínűleg, kik esatangoltak, kóboroltak, mint valamely rabló-esapat, faluról-falura jártak s most mint hajdúk, majd mint kurucok szerepeltek. (Szűes I. Debrecen története I. 205. l.)

Hogy a kállói hajdúk *szabadalmaikkal* élni kívántak, főleg a XVII-ik század elején: azt igazolja csak azon körülmény is, hogy 1609-ben a kállói várbeli császári királyi őrség és a Kálló városát bíró hajdúk közt időről-időre oly nagymérvű viszálykodások támadtak, miszerint e miatt Báthory Gábor és II. Mátyás közt esereszerződés jött létre a kállói hajdúknak Böszörménybe való áttelepítése iránt. Hanem azért a kállói magyar nép szabadság iránt való előszeretetét, általában kuruc és hajdú erkölcsöket őrzött meg a mai napig; természetesen iskolázás, mivelődés által szelidítve a régi kuruc hajlamokat. Viselete, beszédmódja, szokásai is ugyanazonosok a debreceni *civis* s a volt hajdú városokat lakó népekével.

Kálló tehát végvár; lakossága várórség s egyideig hajdúság. A XVII-ik század elején II. Mátyás, az 1613. évi országgyűlés alatt, ápril elsőjéről kelt királyi levelében, Felső-Magyarország és a végvárak főkapitányainak, ezek közt a szathmári, *kállói*, tokaji kapitányoknak, a személyes ügyekben való bíraskodást, úgy a mostaniak, mint a jövődöbelieknek, megengedi. (Városi levéltár. Hajdúszabadalmak közt).

Ezen bíraskodás jogával éltek is a kállói várkapitányok s a városnak pallos-joga is volt, a mint alább látni fogjuk.

Az sem valami kedvező világitásba helyezi a kállói lakosság erkölcsi és jogérzetét, a mit I. Leopold királynak egy parancsa magában foglal; melyszerint a király erősen megparancsolja a várkapitányoknak, hogy keményen büntessék s féken tartsák az aféle embereket, mint Kocsonyás Boldizsár és Monoki István, kik a kállói várórségnél és Abaujmegyében levén elhelyezve, inkább rablóknak, mint katonáknak nevezhetők, . . . kik . . . megvetve a hazai és jó szomszédsági törvényeket, mellőzve a közjót. Debrecen vidékén szerteszét kóborolnak, a debreceniek békés lakhelyeire rohanva, azok jószágait erőszakkal elhajtják, azokat zsarolják, zaklatják, háborgatják. (Szücs I. Debrecen tört. II. 435. l.). Na de visszapótolták ők ezt, mégpedig jóval fizetve e kis rakoncátlanságért, a debrecenieknek. Mert midőn az emberietlen Sejdi pasa a debreceni lakosságot kegyetlenül kinoztatta s az előljárákat halálra gyötörtette: a menekülők a kállói várban, a *kállói hajdúk* védelme mellett találtak menedéket (1659.). Nehány évvel később azonban Barkóczy István, kállói várparancsnok megint arra bírja a hajdúkat, hogy a kurucuk ügyének pártolásával hagyjanak fel (1672.).

Ez a gyakori politikai színváltoztatás az erkölcsöket megmértelyezte: megbizhatlanná, rátartóvá és dacossá tette. A folytonos hadi lábón való állás, melyszerint főleg a XVII-ik században, a török portyázások idején, ha mezei munkára mentek, rendszeren magukkal kellett

vinni lovat, kardot, karabélyt, szóval a mezőn is minden lépten-nyomon harcerakészen kellett forgolódniok; tehát e folytonos katonáskodás az erkölcsöket szilajjá, erőszakossá tette; a mi a jelzett körülményekből önként és természetesen következik. Erre példákat fogunk felhozni alább a házassági válópereknél.

De szerencsére nemcsak katonákból, nemcsak várórségből állott N.-Kálló város lakossága s nemcsak ezek képezték a kállói ref. egyház hiveit; hanem nagy számmal iparosok is. Ezen foglalkozásuknál fogva is szelidebb erkölcsű emberek voltak azon időkben (XVII. század) a nagy-kállói ev. ref. egyháznak különös jóltevői. Az iparos lakosság, a céhek és egyes vallásosabb kedélyű és lelkületű iparosok adományozták az úrasztali készleteket: kannákat, poharakat, terítőket.

Említők már fentebb, hogy N.-Kállón az erkölcsök, a folytonos katonáskodás és hadviselés miatt meglazultak. De így volt ez a XVII-ik században, a vallás miatt viselt háborúk, török portyázások s kuruc és labbanc kegyetlenkedések színhelyétől szolgált egész Szaboles megye területén. Említénk már fentebb azon viszályt, mely Ujlaki György és sógora piricsi Jósa Mihály, a kállói várórség kapitánya közt, a kis Ujlaki Borbála (később Serédy Benedekné) miatt kifejlett; melyszerint Jósa, a kised Ujlaki Bórát (Ujlaki György és Pethő Magdolna korán árván maradt leányát), Daráról, orozva, minden kegyeletet lábbal tapodva s a gyászoló férj és apa gyászát és fájdmát mibe sem véve, a kállói várba szállította. És, hogy a sógorokat gróf Nyáry István, felső-magyarországi parancsnok, szaboles megyei főispánnak kellett kibékíteni, maga a fejedelem I. Rákóczy György is óhajtván a békességet¹⁾. Most ehhez csak azt tehetjük, hogy az eféle cselekedetek s események az erkölcsökre csak káros hatással lehettek, ama rakoncátlanságra már különben is hajlandó kállói várnépségnél. Ilyen káros hatású eset volt még a következő: Ugyanis I. Rákóczy György fejedelem, Bábai István kállói kapitányhoz, egy kállói nemes ember gyilkossági tette alkalmából írja: „Az nemes Szabolesvármegyebeli hiveink találának meg bennünket egy kállai Mérges Gergely nevű nemes ember atyjokfia dolga végett; a ki ennekelőtte az kállai határon kívül, némü-némü veszekedés miatt, egy nemes embert megölvén, gyilkosságban esett. Mivel pedig az mostani állapotban, eddig az nemes vármegyék székin törvények nem forgottanak s nem celebrattak, ahozképest az Homicidák nem félvén az pertül, inkább-inkább újították latorságokat és gyilkosságokat, kire nézve azon Mérges Gergely felől is parancsoltunk vala Hűségodnek, hogy az *várszékin* igazittassa el törvénnyel dolgát; de mivel az mos-

¹⁾ Századok, 1880. évfoly. III. füzet. 226. l.

tani conventusban levő beöcsületes hiveinknek instantiájokra az vármegyéken forgani szokott brevis causaknak folyásiról kglmesen deliberáltunk: úgy az Nemes Szabolesvármegye Instantiájára kglmes tekintetünk lévén s azt is szemünk előtt viselvén, hogy nem psidiarius, hanem vármegyéjek közé szolgáló személy, annak is dolgát az eő kglmek vármegyéjük székin bocsátottuk Törvény szerint való eligazításra. Hűségnek azért kgmessen és serio parancsolliuk ez levelünket látván, alkalmaztassa ehöz magát mindenekben, nem várván arrúl több parancsolatunkat“ sat. ¹).

Az erkölcsök ily lazultsága, lopás, gyilkosság, káromlás eláradása miatt, maga a nemes vármegye is szükségét látta annak, hogy az elerkölestelenedés meggátlása tekintetiből az egész megyét illető végzést hozzon, mely így szól: „az gonosztévők, kiváltképen az szitkozódók, az nemes megye deliberatuma és tetszése szerint ekként büntetessenek; t. i. 1. Az lélekmondókat kalodával és csapással büntessék, ha pedig pénzzel akarják büntetni, alább egy frtnál ne büntessék; ha pedig kalodával büntetik, praedicationót ott hallgasson, azután hármát jót csapjanak az hátulján. 2. Az káromkodók, eördögadta, teremtette, eördöglegkü, eb eördög hitüvel való szitkosokat pénzzel nem kell büntetni; hanem kalodába vivén, ott praedicationót hallgassanak; azután tizenkettőt az hátulján jót üssenek, azután ismét ecclát kell követni, az esküttek avagy egy közzülök üssék el rajtok. Ha pedig másodsor is azont perpotialna valaki: az földesura tétesse bé, sanyaruan megvasazza, veresse. Ha pedig harmadsor is azon káromlást követi, azután kövel veressék agyon, az isten törvénye szerint. Anno 1655.“ ²).

De nem egyedül a vármegye, hanem a traktus is hozott végzéseket a vallás-erkölcsi élet tárgyában. P. o. a XVII-ik század közepén a vasárnap tartott vásárok ellen az egyházmegye ilyen határozatot hoz: „az természeti élethez szükséghesképen tartozó sokadalmak, hogy ez mi földünkön se megkárosodás, se esalás ne essék, tetszék erre nézve, hogy minden kegyes lélekre való nézve, ilyen új szokást tennék: 1. Valamely sokadalmak ez mi földünkön már régtől fogva vasárnapokon estek, mint nevezet szerint Kisvárdában, Mándokon, Bogdánban, Pálcán, Keresztúton, Szalkán, tehát mindenik az előttevaló Péntekre rendeltetett. Az baromvásár pedig Csötörtökre. (Egyházm. levéltár. I. sz. 26. l.). Az ünnepek, vasárnapok megüléséről pedig ugyancsak a traktus, 1679-ben. ekként rendelkezett: „Mivelhogy az úrnak szent napját sok

¹) Városi levéltárban: I. Rákóczy György levele Bábai István kállói kapitányhoz. 1645. márc. 1-ről.

²) Egyházm. levéltár. I. db. 14. l.

helyekben violállyák némelyek eleitől fogva bévött rosz szokásokkal, vadászással, halászással, ide-oda való divagálással: tetszett a szent ekklózsiának, hogy valamely városokba vagy falukba, ez rosz szokás, idneprontás, meghátalkodva gyakoroltatnék: az Helynek praedikatora meghinti cu protestatione, hogy senki azt ezután ne merészellye cselekedni, hanem ha in casu necessitatis, kívántatnék magha házából kimenni; mert az kik különben cselekednek, az Helynek bírása 1 frtíg megbüntesse, azután Ekklát kövessen; ha pediglen az bíró recusalna az büntetést, tehát az templomból kirekesztessék, mindaddig, mig a dologban jure procedalnak.“ (Deliberatu et descriptu in Synodo partiali Gyuláhozini Celebrata, A. 1679. die 26. Marty. Egyházm. levéltár. II. köt.).

Az ünnepek, jelesül a vasárnap megszentelése tárgyában hozott végzéseket még szigorúbbakkal pótolta a traktus a következő század elején (1705.), midőn ekként határozott ez ügyben: „mivel nem tagadtathatik, egy kegyes idvezülendő lélektül is, hogy minden hetedik nap az mi urunké, Istenünké nem volna, az új Testamentumban is: Erre nézve senkinek nincsen Hatalmában, sem szabadságában, hogy sokadalmazásra és egyéb elmulható testi dolgokra fordítassék. Minekokáért mind az falu és város s mind pedig személyében akárki is, mi általunk, az Jézus Krisztus hatalmának neve alatt átokban vettetik, azaz, a gyülekezetekben való Ighe hallgatástül, Könyörghésektül, Sakramentumtül és tisztességess eltemetéstül, elzároltatik; valaki ellenkező cselekedetben elkerülhetetlen szükség nélkül találtatik. Kötelezvé az Jézus Krisztus itéletére minden közelebb és távulyabb való lelket, hogy ne keressen sokadalmazásra való Időt és Napot, az Magha külső és Testi Dolghaira rendeltetett Hat Napoknál egyebet. Amen! Amen!“ (Deliberatum Sancta Ecclae, Szabolcsianae. 1705. Egyházmegyei levéltár. I. k. 32. l.).

Nem ok nélkül halmozzuk itt össze ezen a vallás-erkölcsi élet irányítására nézve hozott végzéseket, határozatokat. Nem is egyedül azért, hogy lássák a ma élők ezekben a régibb kor embereinek gondolkodását, érzületét s cselekedeteik irányát — bár azt hiszszük, hogy e részben is eléggé becses adatok ezek —; hanem főleg tárgyunkra nézve azért, hogy megértethessük az ezen végzések alapján a nagy-kállói tanács által hozott s mindjárt itt közlött szigorú végzéseket s kemény itéleteket.

De hogy az alap egészen szilárd legyen s biztosabban reá állhassunk, idéznünk kell még az egyházkerületnek szinte a vallás-erkölcsi ügy érdemében hozott legalább egy végezését, mely így hangzik: „az templom kerítésében való koresma-árulást, buja táncot, varázslókhöz

való folyamodást, hamis esküvéseket, átkozódást, részegeskedést, bor- és búza-dézmáknak ellopását, az ighének és a sakramentumoknak megutálását, Templomoknak megmotskolását erősen meg kell tilalmazni és a transgressusokat excommunicálni.“ (Egyházm. levéltár. I. k. 32. l.).

Ezek és a vallás-erkölcsi ügyek tárgyában hozott országos törvények alapján a pallos-joggal (jus gladium) rendelkező nagy-kállói városi tanács, mely — praesbyteriumok még ekkor nem létezők — a vallás és erkölcsre tartozó dolgokban is ítél, a többek közt e következő kemény végzéseket és ítéleteket hozta:

1699. jan. 17-én határozza, hogy Sánta Zsuzsanna, paráznaság miatt, hóhér által megcsapattassék. Ismét: „Mínthogy Riska István s Bakos Anna egymással való külső paráznaságuk exstál: másként szabad személyek lévén, egymást megkedvellvén házasságképen, magok akaratjából magok összementenek: mihez képest tetszett a törvénynek, hogy felülirt személyek egymást megseprűzzék és csapják.“ Ezek még a legenyhébb büntetések valának. De Cseppely Zsuzsanna és Baghi Kata magok nyelvél megvallván nyilvános paráznaságukat: a törvények szerint „hóhér által veretnek és csapatnak meg.“ A paráznak azonban halálra is büntettettek, p. „Pásztor Gergelynek és Szöllősi Erzsóknak paráznasága, mind maga nyelve által, mind pedig más világos, legalis tanuk által megbizonyosodván: tetszett a törvénynek, hogy azon parázna cselekedetiért, hóhér által feje vétessék.“ Hasonlag Toka Erzsébet is előbb fővéltre ítéltetett eféle erkölestelen cselekedetiért; ez azonban hóhér által való megcsapattásra módosított, mivel a gyermeke is élt.

A tolvajok és káromlókval szemben már nem ismert irgalmat, kegyelmet a „nemes magistratus.“ Például „mínthogy Csapszy András és Tóth Péter, publikus malefactorok, tolvajságok és lopások világosan exstál: ezt magok élő nyelvekkel is vallják s Nagy Istvánné hízó sertését is ellopták és megölték: mihezképest Nemes országunk törvénye szerint fejül megirt tolvajok és lopók Hóhér által felakasztassanak.“ Továbbá: „Veres Jánosnak Isten ellen s városunk tisztii ellen való rút káromlása megbizonyosodván: tetszett a törvénynek, hogy kglmes urunk ¹⁾ törvénye ereje szerint először Hóhér által megpálcáztassék, azután kövel agyonveretessék.“ Nagyobb bűnre, keményebb ítélet mondatik e következő eseténél: „Jóllehet Orbán Károlyné, Borbély Kata, nyilvánvaló lopásáért az akasztófát, paráznaságáért hóhér által való fővéltet, Nemes országunk törvényei szerint meghérdemelné: mindaz-

¹⁾ E feljegyzés 1706. márc. 3-áról keltezték; vagyis azon időről, midőn Kálló II. Rákóczy Ferencet ösmeré fejedelmének; itt tehát a kglmes úr alatt II. Rákóczy Ferencé értendő.

által, mivel nemesak lopása és paráznaságba, de ezeken kívül Istent, Krisztust, angyalokat, irtóztató: hunefut, ördögadta, teremtette sokszori mondásával lopását, paráznaságát tetézte, hóhér által először nyelve kivonattassék és elmetzessék, annakutána kövekkal agyonveressék.“ (Városi jegyzőkönyv szabolcsmegyei múzeumban. 1710. nov. 11.). A káromkodásért Vajas Mihály „vékony pálcával megpálcáztatott;“ Kancza Sámuelné, „a magistratus ellen való mocskos beszédiért nyakvasba tétetni rendeltetett.“ (Városi jegyzőkönyv. 1711. ápr. 11. jun. 20.).

A rágalalmazást is keményen büntette a nemes magistratus. Úgyanis Szabó Erzsébet, Szücs Boldizsárné, a kisvárdai vásárban Pálfi Deme-
terné, szül. Pelbárt Anna asszonyt megrágalmazván: 100 magyar frtra büntettetik.

Hogy a sakramentumokról, vagyis különösen vallásos cselekményekről minő felfogása volt a nagy-kállói városi tanácsnak: arra nézve tanulságos példa e következő: „Minthogy Bányai Erzsébetnek nyilvánvaló paráznasága, mind hitese embereknek tanubizonyosságából, mind pedig (a mi világosabb) maga szája vallásából elégségesképen megbizonyosodott, mégpedig öregségnek rendin élő lévén, ifjacsát esábitott el s rontott meg tisztaságában, mind pedig, hogy *Bábaságot viselvén, Tiszti s Hivatala szerint sakramentum körül forgolódott, mely hivatalát* is nyilvánvaló paráználkodásával megmotskolta, azért tetszett a Törvénynek Trip. Decreti Titulum 105. Hóhér által vétetessék feje.“

Az orgvazdaság s lopás ellen ezen ítéletet olvassuk: „Minthogy Városi Györgynek, Éles Borbálának, Nagy Istvánnak, Balogh Annának nyilvánvaló lopások és orgvazdaságok, mind elégséges tanuknak, mind magoknak szájak vallásából megbizonyosodott: azért tetszett a törvénynek, hogy hóhér által akasztófára felakasztassanak.“

A káromkodás ellen van még egy végzés, mely indokolásánál fogva érdekes, melyben nem a büntetési, hanem javítási szándék foglaltatik: „András Klára asszony Száva Istvánnét ilyen káromló szavakkal illette: Tüzes menkő üsse s hordja széjjel a lelketet is Hunefut ördögadta vén asszonya: az 1563. és 1659. évi 24. articulus szerint keményen megvesszőztetni s verettetni rendeltetett. *hogy másoknak is példa legyen,* hogy mind az emberek, mind az Isten törvényéhez magokat alkalmazzák és így a jók taníttassanak, a gonoszok pedig kihányassanak és kigyomláltassanak“ ¹⁾.

A családi életet nem valami kedvező állapotban tünteti fel a sok válóper, melyek lefolyásáról s eseteiről világos adatokat szolgáltat az

¹⁾ Mindezen ítéleteket lásd: N.-Kállói városi jegyzőkönyve. 1699—1726. közt, a szabolcsmegyei múzeumban, N.-Kállón. G. P.

egyházmegeyi levéltárban az épen e tárgyról vezetett jegyzőkönyv, a XVII. század első- s a XVIII-ik század utófeléről, t. i. 1657—1744. között elfolyt időről. A legrégebb válóper Nagy Ilona indította 1657-ben, férje Kondor Miklós ellen, a Papon tartott egyházmegeyi törvényszéki gyűlés előtt; de kibékítették.

A sok visszás házasság és válóperek eseteinek számát enyhíti azon körülmény, melyszerint számos férj elesett a XVII-ik századon át folytatott s Kállóra is kiterjedt harcokban, vagy pedig fogságra jutott s örökre oda maradt és a házassági kötelékből való szabadulást az akkor illetékes egyházmegeyi törvényszék mondotta ki. Különben a fent megjelelt időszakban, minden válóper, még a mátkasági válóperek is, az egyházmegeyi törvényszék előtt folytak le.

Az egyes házassági válópereket s a perlekedőket névszerint fel- említeni, nem tartozik e mű keretébe; de azoknak elsorolása sok haszonnal nem is járván: csakis az esetek számát említjük fel, kivéve a különösen jellemző adatokat, melyeknél a körülményekre is bővebben kitérendünk.

A válóperek számát az egyes években a következő számadatok tüntetik fel: 1658-ban 4 eset, 1659. évben 9 eset fordult elő. Az 1660-ik évben, midőn a már többször említett kegyetlen Seidi pasa dúlt s pusztított Debrecen vidékén s egészen Kálló alá jött, sok házasság a miatt bontatott fel, hogy a férj török fogságba esett. Nevezetesen: Szabó Ilona, Szabó Miklóstól; Diószegi Borbála, Horváth Mihálytól; Csie Katalin, Gál Andrástól; Mocsár Anna, Kis Sebestyéntől; Koncz Ilona, Veres Istvántól; Koncz Borbála, Borbély Mihálytól, részint mint lengyel, részint mint török fogságba esett férjeiktől elválasztatnak. Ugyancsak e miatt kívánnak válni: Győri Zsófia, Maston Mátyástól; Éva Anna, Szegedi Istvántól; Vincze Anna, Tóth Istvántól; Antal Katalin, Biri Mihálytól, mint a kik már *három* év előtt török fogságba estek; mindannyian elválasztattak, illetve a házassági kötelék feloldoztatott. Ezenkívül volt még 1660-ban 3, összesen 13 elválási eset.

Az 1661-ik évben 12 válóper fordult elő. Ezek között: Szappanos Ilona, Birta Istvántól, Manó Anna, Gál Györgytől, Galgóczy Judit, Balogh Istvántól, Sipos Erzsébet, Hatházi Benedektől, mint oly férjektől, kik *négy* év előtt török foglyokká lettek, elválasztattak; ugyancsak ilyen ok miatt Fejes Ilona, férje Nagy Páltól elválasztatik, mivel a férj *három* év előtt török fogságba esett.

Fordult elő ez évben egy igen érdekes eset is. Nevezetesen: Szabó István régebben török fogságba esvén, neje Kalmár Erzsébet más férjével lépett házasságra. Szabó István kiszabadulván a fogságból,

hazajött s azt kívánta, hogy neje a második férjtől elválasztassék. Kérelme megadatott s Kalmár Erzsébet első férje, a fogságból hazakerkezett Szabó Istvánhoz visszarendeltetett; ezen ítéletnek azonban a nő nem állván: az 1662-ik évi június 1-én Kállón tartott partialis synodusban a második férjnek rendeltetett vissza.

1662-ben 19 válási eset van Kállóból feljegyezve. Ezek közül Varga Katalin ismét a miatt választatik el Kürthi Istvántól, mivel a férj több évek előtt török fogságba esett.

1663. évben már csak öt válóper fordul elő; ezek között Éva István neje, Rápóti Katalintól, mivel utóbbi két év előtt török fogságba esett, elválasztatott.

1664-ben *hat* házaspár választatik el egymástól; ezeken felül egy férj: Szondi György utasittatik, hogy nejét, Pál Ionát vegye vissza, mert ha nem veszi: *a férj az ekkléziából kirekesztetik.*

Az 1665-ik évben *két*, 1666-ban *hét* házassági válóper merül fel; egy ismét olyan, hol a férj Varró András török fogolylyá lett. A többi esetek okai: hűtlenség, hűtlenül való elhagyás.

1667-ben *négy* házaspár a házasság kötelékéből feloldoztatik. Bán Erzsébet férje Thúri Mihálytól azon oknál fogva, hogy a férj *négy* év előtt török fogságba esett, elválasztatik.

1668-ban 8 válóper merült fel. Helmeczi Anna itt is a miatt választatik el, hogy férje Kalmár György, már régen török fogolylyá lett.

1669-ben tizenegy válóper, közöttök mátkasági is; 1670-ben kilenc fordul elő. Sarkadi Anna, férje Kovács Istvántól elválasztatik itt is; mert a férj már régen török fogságba esett.

1671-ben *tíz* eset merül fel, többnyire hűtlenség az ok; van mátkasági per is.

1672-ben egy, 1674-ben egy, 1677-ben négy eset adja magát elő.

1678-ban (a pócspetrii partialis synoduson) három, 1679-ben három, 1680-ban kettő, 1681-ből három válóperről van emlékezet.

Általában megjegyezhető, hogy ezen időtájt már a válóperek száma ritkult; részint a miatt, hogy a törökök Kálló vidékéről lejjebb szorítottak; részint a miatt, hogy a kuruc-labbanc mozgalmak a rendszeres gyűlések tartását sem engedték meg, s e miatt az esetek számát sem tudhatjuk biztosan. Vagy ha tartatott is egy-egy futó egyházmegyei gyűlés: azokon leginkább a sérelmek, kuruc- és labbanc-harácsolások miatt való feliratok szerkesztgetésével foglalkoztak; mint e mű 29—33. lapjain megolvasható.

1687-ben *hat*, 1688-ban *nyolc*, 1690-ben *három*, 1692-ben *három*, 1693-ban *egy*, 1695-ben *három*, 1696-ban *három*, 1697-ben *kettő*, 1699-ben szintén *három* a válóperek eseteinek száma. Az elválasztás okai: hűtlenség, szökevénymódra való eltávozás, ritkábban tehetlenség; de török fogság már itt elő nem fordul.

Szabolcsvármegye s különösen Kálló lakosai viharosabb idöket, zúr-zavarosabb, háboruskodásokkal terheltabb napokat nem éltek, mint a XVII-ik század lefolyása alatt. A vallási, egyszersmind nemzeti szabadság kivívása érdekében viselt számos harcok, a törökök, kurucok, labancok háborgatásai a családi élet nyugalmát megsemmisítették, az erkölcsöket szilajjá, féktelenkedövé tették, s így nem csoda, ha e mozgalmak szabolcsmegyebeli gyúpontján, Kállóban, hűtlenség, hadi fogság, paráznság sat. miatt a válóperek száma oly magasra szökkent, a mint fentebb láttuk. A kapesolt részekben, mely nevezet a tiszántúli ref. egyházkerületet magába ölelte, általában oly viszonyok voltak, hogy 1661—1665-ig, valamint 1681—1686-ig püspököt sem lehetett választani, Tóth Ferenc szerint (Túl a tiszai püspökök élete. Győr. 1812. év 135. l.).

A XVIII-ik század első éveiben (1700—1715.), az évenkénti házassági válóperek eseteinek száma alig egy-kettőre szorítkozik; söt van olyan év is akármennyi, a melyben válóper egyáltalában elő sem fordul.

Az események ezen kedvező változásának jelzése nemcsak Kállóra, hanem az egész egyházmegye (traktus) területén létezett ref. egyházközségekre vonatkozik.

Az egyházmegyei törvényszék előtt, a kállói egyházból, a legutolsó házassági válóper 1741-ben fordult elő; mikor „Tormás Erzsébet, válóper indit tehetetlen férje, Balogh György ellen; de ez, mint illetlen házassági ügy, az állami (polgári) törvényre utasított.“ (Mindezen válóperek az egyházmegyei levéltárban II. számú jegyzőkönyvben feltehalhatók).

A kállói vár a szathmári béke (1711.) után megsemmisítettén: a katonai életmód is megszűnt. A lakosság fegyver helyett az ekeszarvát, a kasza, kapa nyelét szorongatván: e foglalkozások az erkölcsöket s a vallás-erkölesi életet egészen megváltoztatták. És valóban, azt látjuk a kállói ev. ref. egyházban az egész tizennyolcadik századon át, hogy folyton-folyvást építkeznek. Elöbb templomot, aztán tornyot, iskolákat, papi és rektori lakokat emelnek s e munkálatokban az egyház tagjai szívesen vesznek részt pénzáldozatok hozatala, igás- és kézi nap-számmunkával.

Megszűnt tehát a katonáskodás. Kálló szabadalmait, azok között pallosját elvesztette. De a viszonyok átalakulása nem történt oly könnyen, mint sokan gondolnák. Megalakult a XVIII-ik század közepén az egyháztanács (praesbyterium) s ez igyekezett a fegyelmet vallás-erkölcsi tekintetben fenntartani. Ez büntette, intette a lopókat, erkösetelen életűeket, káromlókat sat.

De a vallás-erkölcsi élet átalakulásának vázolásában tartsunk némi-némi rendet, hogy az események leírása által a fokozatos átalakulás mintegy érzékelhető legyen.

Az 1713-ik évben már megkezdődik az anyakönyvek vezetése; miről eddig nem is álmodtak. A szülöttek száma 80—100 közt változott. Törvénytelen, házasságon kívüli szülött minél kevesebb; nem szaporodott a proletariatus oly nagy mérvben, mint csak ma is. Az esketési esetek száma 15—25 pár között váltakozott. A halottak számának bejegyzéséből nem lehet az elhaltak számát megtudni; mivel azokat, a kik csak énekszóval temették, be sem irták. Hanem a kiket beirtak, azokat jellemezték is; p. „jó gazda ember,“ „szelid, együgyű ember,“ vagy „prédán hízott“ sat.; vagy „meghalt Csontos György uram két esztendő szép virágszál módgyára virágzó leánya;“ azután „csapodár,“ „Spion,“ „rosz,“ „hitetlen ember.“ (1772.).

A következő bejegyzés a „halottas anyakönyvben:“ „temettetett az ispotályból egy szegény asszony,“ azt igazolja, hogy Kállón az igazi ker. szeretet szelleme már a XVIII-ik század elején ispotályt, kórházat tartott fenn. Sőt az egyháznak a maga szegényeire különös gondja vala. Megtetszik ez egy jegyzőkönyvi határozatból, a mely ekként hangzik: „az alamizsnára méltó öreg személyek, nevezet szerint: özvegy s megélemedett János Kovátsné, Komlósi Mihályné, Molnár Kata, az anyaszentegyházban valahányszor lehet publikáltassanak. Tiszteletes praedikátor úrnak izentessék meg, hogy az ekklesiának szegényeim kívül, idegen koldust, kurátor úr hire nélkül, ne hirdessen.“

Ha meggondoljuk, hogy ezen adatok a XVIII-ik század elejéről vannak idézve: meg kell mellettök állapodnunk, hogy rámutathassunk azon tényre, melyszerint míg ama században a tudós világ a Krisztus jelentőségét, működését s az evangéliom magasztos igéit dogmai subtilitások s szörszálhasogató meghatározások és értelmezésekben kereste: addig — a kállói egyházban legalább — a Krisztus tanait, az evangéliom igéit egyenesen a gyakorlati életre, a kórodák, ispotályok felállítására, a szegény, keresetképtelen özvegy, előregedett nők felségelésének eszközzésére irányították és alkalmazták, igen helyesen. Ez volt a Jézus Krisztusnak célja, midőn a legfőbb törvényt, t. i. „szeressed az Istent,

szerezd felebarátodat, mint magadat," kijelentette. Igenis! egyik ez, hogy a jobb módúak, az egészségesek, szegény, koldus, nyomorék, béna, csonkabonka, keresetképtelen ember-testvéreikről gondoskodjanak, a mint ma is valahára kezdik ezt: a menedékházak, szeretet- és kórházak, árva- és lelenházak sat. sat. felállítása s fentartása és mindennemű jótékony intézetek s egyletek szervezése által megközelíteni. És ezek még akkor is a Krisztus szellemének s isteni és emberszerető lelkének kifolyásai maradnak, ha Krisztus nevérol a jelzett intézmények szervezésénél mitsem tudnak; mert ő adta az emberi szellemnek ezt az irányt, midőn azt mondá: „az egészségesek nem szűkölködnek orvos nélkül, hanem a betegek“ Ma sem az a fő kérdés, hogy „kinek hiszszük, tartjuk mi a Krisztust?“ hanem az, hogy „kövessük őt, a ki az út, igazság és élet,“ mint maga mondotta: „a miket én szólok néktek: lélek és élet.“ „Megismeritek az igazságot és az igazság szabadosokká tészén titeket.“ A lelket, az életet, az igazságot keressük azért az ő tanaiban, azaz, az értelmet világosító, a szívet nemesítő, az akaratot jóra irányzó szent eszméket s elérjük a célt, melyre ő hívott: a felvilágosodás, a szabadság, a testvériség menyországát; a folytonos tökéletesedés által megközelítjük a magasztos célt, mit ő ekként irt előnkbe: „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes.“ Hajh! de e célokról, sőt Krisztusnak ilyenén való felfogása és méltánylásáról még ma is csak egyesek eszmélkednek. Még egyesek is alig mondhatják, hogy: „úgy futottak, hogy a célt már elérték volna,“ az egészszet, az emberiséget pedig lassan és csak beláthatatlan messze időben fogják ide segíthetni a vallás-erkölcsi irányu intézetek: egyház, iskolák sat. De e magasztos cél megközelítésének munkálásában, főleg az ev. ref. egyháznak, megrestülnie sohasem szabad.

A bodrogh-keresztúri gyűlés után (1734.), mint már említettük, lassan-lassan különvált a nagy-kállói ref. egyház is a várostól. A különválás azonban teljesen csak a XVIII-ik század második felében fejeztetett be. Eddig tehát a városi tanács ügyelt a vallási törvények megrontóira is. Az büntette a káromlókat, tolvajokat, erkölcstelen életűeket, mégpedig mint fentebb már láttuk, igen keményen: megcsapás, hóhér által való megbotozás, felakasztással és többeféle kemény büntetésekkel. Az 1749-ik évtől fogva a nagy-kállói egyházban, az e célból különösen választott egyháztanács eszközölte nemcsak az egyház igazgatását, hanem a fegyelmezést is. A fegyelmezési eszközök itt, az egyháztanács kezében, már nem voltak oly szigorúak, mint a városi tanács eljárásainál láttuk. Az egyházi jegyzőkönyvekben 1752-től a következő bűnök és vétségek vannak felemlítve: lopás, káromkodás, hitehagyás,

templomkerülés, paráznaság s egyéb efélék. A büntetés nemei s fokozatai: megidézés, intés, feddés, úrvacsorától eltiltás, ekkléziakövetés, egyházból való kirekesztés, számártemetés; de itt-ott még a „megcsapatás“ is előfordul. Az ekkléziakövetés abban állott, hogy a vétkesnek, vétségéhez képest, meg kellett jelennie az egyháztanács vagy az egész gyülekezet előtt, mikor megvallván bűnét, kifejezte azon való bánkódását; ígéretet tett, hogy ilyenek elkövetésétől jövőre óvakodni fog; végül kérte a gyülekezetet, hogy tévedését feledje el s vele együtt imádkozzék fel annak megbocsátásáért az istenhez. A számártemetésre példát fogunk látni. A büntetés többi nemei magyarázat nélkül is érthetők.

Az egyes bűnesetek 1752-től kezdve egész 1845-ig fel vannak jegyezve; azonban e bűn-lajstrom megörökítéséből valami kiváló szellemi s vallás-erkölcsi hasznot nem remélhetvén: az esetek számának s a bűnösök neveinek felidézését mellőzzük. A különösebbnek látszó bűnesetekre nézve azonban egynehány példát tájékozás végett felemlítünk. Nevezetesen: „Vasas István és Mihály, Gúti Sámuel, Sarkadi István, Ecsedi Kovács Mihály, Nyavalyádi Ferenc, Áts Mihály feleségestől, Pálosi István, File Szabó János, Szilágyi Ferenc, Nyiri György, Molnár J., Tormás András, Kökényesi György, Kovács István, Nagy György feleségestől, Somogyi János, Nyerges Mihály, Nyeste György, mindnyájan *templomkerülők*, megintetnek.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. szám 1766. dec. 8.). „A kis tanítók (praeceptorok) hancuzásért megfeddetnek.“ (Egyh. jegyzőkönyv. II. sz. 1767. márc. 5.). „Vitáni József mézárós, az ekkléziából kirekesztetett, mivel *hamis fonttal* mért“ (Egyh. jegyzőkönyv. I. sz. 1759. junius 22.). „Egy ifju, Német György nevű, a toronybeli harangok tengelyét homokkal behintette, úgy, hogy vasárnap estvéli cultusra bajosan lehetett vonni a harangokat; ezen cselekedetiért, in exemplum aliorum (hogy e példás büntetés másokat az efélék elkövetésétől visszatartson), az iskola udvarán tizenkét csapás esék rajta“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1767. máj. 10.). „Bereczki Istvánné, részeges igen nagyon, férjének mindenét megitta, a férje e miatt elszökött tőle, elhagyta; a templom is teljességgel nem kell neki, mint ilyen, publikus (nyilvános) poenitentiára ítéltetett, fel nem vállalván, az úrvacsorától eltiltatott“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1768. junius 19.). „Török Szathmári Eva, a nótárius neje, lopás és csaknem nyilvános paráznaságai miatt, egy évi börtönre büntettetett; megcsapatott; egy hétig járt a *köre* ¹⁾, absolváltatott (feloldoztatott)“ (Egyh. jegyzőkönyv.

¹⁾ A kő alatt, alkalmasint a templom ajtajánál, e célra kitett s ülőhelyül szolgált „s z é g y e n k ő“ értetett.

1769.). „Egy gazda-ember *káromlásért*, a városházánál, *megcsapott*, azután a templomban absolváltatott“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1780.). „Vasas István, mivel templomba nem járt, szamartemetéssel temette-tett, hiába kérelmeznek miatta rokonai. A szamartemetésnél, se nem harangoznak, se nem énekelnek a halott felett“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1785. május 8.).

Hogy a lelkésszel szemben minő állást foglalt el a praesbyterium: azt láttuk fentebb, midőn a papmarasztásról szóltunk. T. i. ha tetszett: marasztotta; ha nem: nem. És ez a lelkéssz működésében mindenbizonnyal nagyon zavarhatta és okvetlen zavarta is.

A rektorok vallás-erkölcsi magaviseletét is ugyancsak ellenőrizte az ekklézsia. Ezen állításnak támogatására itt csak két esetet említünk fel. Ugyanis: Keszi Hajdú István rektor, 1756-ra csak oly feltételek mellett marasztatik, ha: 1. magát belső hivatalra szánja; 2. ha rektori hivatalát serénységgel folytatja; 3. ha az ekklézsiának engedelmeskedik. Eddig való excessusai közül felhozatnak: „az oskolára való nem vigyázás; éjjel-nappal a városön rövid, zöld ruhában fel s alá járkálás; ide járul — úgymond az egykorú jegyzőkönyv —, hogy Karácsony első napján estére két leánnyal együtt szánkázott; — — az ekklézsia két kurátorit, nótáriusát sok illetlen és motskos irásokkal megszorította“ .sat. (Egyh. jegyzőkönyv. 1757. jan. 10.).

A másik eset is mindjárt az ezt követő évben adta elő magát; t. i. „Hegymegi István, kállói oskolamester . . . maga lekötelezései ellen tetemesen vétett, egyelítvén magát gyanús s törvénytelen asszonyemberekkel való társalkodásba, mint ellene megesketett tanuk bőségesen vallják: oskolánkra is restes gondviselésben tapasztaltatván, a Nemes Ekklézsiától a reformált Ekklézsiák törvényeinek nyolcadik canonja szerint, hivatalából szabadon bocsáttatik úgy, hogy negyedik nap alatt az oskolából kiköltözzék“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1758. július 27.).

A vallás-erkölcsi állapotok javítása s a felvilágosodás és szellemi haladás előmozdítása végett azonban nemcsak oly negatív intézkedéseket tett az előljáróság, minőket eddig — a sok közül mutató gyanánt — felemlítettünk; hanem intézkedett az erkölcsök jobbitása s a fejlődés, a tökéletesedés előmozdításáról és több üdvös határozatokat hozott. Nevezetesen: a Praedikátor köznapokon is magyarázza a zsoltárokat; ugyanő vasárnap estveli istenitisztelet után a leánnyoknak a templomban katekhizálási órákat tart; (1759. június 6.). Az árva gyermekekre nézve határozatba megy, hogy: „az árva, szegény és gyámoltalan tanuló gyermekek minden esztendőben háromszor, azaz új esztendő első napján, Nagypénteken és Áldozócsötörtökön fognak publikáltatni és a mit ada-

koznak, azon könyveket kell nekik venni“ (1759.). Általában az iskolázásra igen nagy gondot fordítottak. Ugyanis: „minthogy az oskolában igen kevés tanuló gyermekek találtattak, hogy azok az ekklézsia díszére, de főképen az Isten dicsőségére szaporodjanak, elvégeztetett, hogy az egyháziak mellé két alkalmas emberek rendeltessenek, kik is együtt a város ref. vallású lakosait rendről-rendre felírják, nevezetesen azokat kiknek oskolába járható gyermekeik vagynak; és a szülék, gyermek s a tized nevét, a melyben laknak, a consistoriumnak beadják. És megmondják a szüléknek a consistorium nevével, hogy ha fel nem küldik gyermekeiket az oskolába, tehát az ekklézsiai gyűlésbe fognak citáltatni“ (1759.). Később egy pár tizeddel ennél is tovább mennek. „Határozatba megy t. i., hogy *addig a házasság ifjak meg nem eskettetnek, míg az iskolába nem járnak, tanulásra*“ (1784. jun. 10.). „Meghagyatott az is, hogy a *deákoknak* rövid ruhában járni nem szabad.“

Ezek mellett az egyháziasság, a vallásosság igen szép áldozatok hozatalában, alapítványok és többnemű adományozások tételében (pénn, kertek, üszök, tehenek, tinók sat.) mutatkozott. Az építkezés egymást érte s többnyire önkéntes adakozás és csak ritkán építkeztek kivetés útján. Aztán megvolt a sok fuvarozás az építkezések mellett s csak ritkán merült fel eset, mikor a kurátoroknak panaszkodniok kellett a miatt, hogy „az egyháztagok az ekklézsia dolgaira nem mennek.“

A XVIII-ik század második felében Kállón felépült megyeház hátsó, nyugoti részében, a föld felett s a föld alatt börtönhelyiségek rendeztetek be. És ezen körülmény igen sokféleképen mérgezte meg a vallás-erkölcsi életet N.-Kállón s az itteni ev. ref. egyházban. Az egész vármegye területéről tolvajok, rablók, gonosztévők, kapcabetyárok, útonállók, mindenféle bitang és kasza-kapakerülő népség, ha bűntényen vagy bármi csinyen rajtakapatott, a „*Kállói várba*,“ másként „*tömlöcbe*“ záratott. Ha azután kitöltötte a raboskodási időt, e gézen-gúz csócselék népség legnagyobb része Kállóban telepedett meg, és a jött-ment embereknek se othona, se országa, se hazája nem lévén, s ott találván fel hazáját, a hol a tarisznyát felakasztja, maradt hosszabb vagy rövidebb ideig való tartózkodásra Kállóban s itt csavargott és nem lévén se keresete, se vagyona: élt, a hogy tudott; ha nem lophatott, rabolt; veszélyeztette a köz- és vagyonsbiztonságot, mint ezt a városi jegyzőkönyvekben is megirt s a vármegyére többször felterjesztett, indokolt panaszok igazolják. Ezek is routották az erkölcsöket; hát még a sok rablók, útonállók személyéről kiszivárgott véres kalandok; aztán akasztási látványok s pikánsnál pikánsabb események; p.

„a megye tömlöcében, gyermeke megöléséért raboskodó L . . . y Polixena *kisasszony*, ugyanott paráznaságból leányt szült; Klárának keresztelte a nagy-gáti malmon innen a Semlyéni praedikátor“ (1786. Születési anyakönyv).

Másrésről szintén a XVIII-ik század utolsó évtizedében kedvezőleg hatott az erkölcsiségre a szőlőültetés kezdeményezése. Az úgynevezett „*nagykert*“ ugyanis e célra felfogatott s árokkal körülvéttetett, mégpedig „a napkori úttól kezdve a nyiregyházai útig tartó homokhegy, a harangodi Praediumig.“ Adatott szőlőföld mindenkinek; de 3—4 vékánál több senkinek sem, nehogy szőlőművelésre adván magát, más munkát elhanyagoljon. A szőlő- és gyümölcsfa tenyésztése az erkölcsökre több oldalról hatott szelidítőleg, nemesítőleg; jelesül az éfélé foglalkozás már határozottan kedvezőleg hat az emberi kedélyre, lelkületre. A bor termesztése, kivált miután később *hét* szőlőskertet alakított a lakosság, elvon, elszoktat a mérgező hatású pálinkaivástól; sőt itt Kállón azt is eredményezte, hogy a ref. egyház tagjai közt figyelembe sem vehető csekély szám az, a mely a korcsmát vagy vendéglőt habár hébe-hóba is meglátogatná. És ez dicséretére van mondva ref. egyházunk tagjainak s méltán lehet e nép mértékletes, józan erkölcsével dicsekedni is; mert ha itt valaki télen át „jó napot“ akar csinálni maga, családja vagy jó barátainak, miután saját szőlőjében termett bora van: meghívják vagy hivatlanul is meglátogatják egymást a jó emberek s otthon, saját termésű karcos boraik mellett, családiásan, kellemes beszélgetések közt töltik el a napot vagy az estét; de korcsmába menni: azt itt valamirevaló ember ugyan-ugyan ritkán teszi, ha akad nagy ritkán olyan, a ki magáról ennyire megfélelkezik. Nyárban: akkor nincs rá idő. Március elsőtől Szentandrás napjáig van dolog „szántóföldön, réten, kerten, szőlőben; és ott munkálódnak mind est-veíglen,“ a zsolttáros könyv szerint.

A vallás-erköcsi élet jelzése végett hivatkoznunk kell még arra, hogy — mint már az egyház történetének vázolásánál is felhoztuk — tetemesen adakoztak a kállói ref. egyháztagok a debreceni főiskola segélyezésére; évenként adtak 17—18—20 köből életet; 1773-ban p. 17 köből élet, egy véka kása, egy véka lencse és paszulyt; 1778-ban 24 $\frac{1}{2}$ köből élet; sőt 1783-ban 31 köből gabona, 2 véka lencse és félvéka kását adtak és ez így ment 1844-ig. Az 1802-ik év október 10-én, a debreceni égett ekklézsia részére külön gyűjtést rendeztek.

A XIX-ik század kezdetén a vallásosság valódi áldozatkészségben s az építkezésekre tett adományok és kivetési terhek viselése által tényekben nyilatkozott, mint erről bővebben is megemlékeztünk az egy-

háztörténelmének részletes előadásánál (II. C.). A lelkészi, rektori, praeceptorai fizetések rendezik; sőt a lelkész és a rektor tógában (földig érő, elől végig gombolt, fekete öltöny) járván: az öltözetet még a praeceptorok számára is meghatározzák, figyelemben tartván a közmondást: „a ruha: tisztesség.“ Ez öltözet vala: „rövid mente, setétkék posztóból, fekete persaprémmeel, gombkötő szörmunkával; fekete sinóros nadrág; hasonló posztó lajblji; fekete obszeces csizma; kevésbé magastetejü kerek kalap.“

A papmarasztásról örökre lemondanak ifj. Fazekas György lelkész kedvéért 1801-ben.

Az iskolákra igen nagy súlyt fektetnek s nagy gondot fordítanak és áldoznak is.

A sok építkezésnél az egyház apraja-nagyja szives áldozatkészséget tanusít. Bereczki Katalin, özv. Szondi Jánosné pedig minden javait, ingót és ingatlant az egyházra hagyja. Gál János, városi és egyházi jegyző és neje Báskai Mária is nagy összeget hagynak.

A templomban a jó rend kedvéért székosztás eszközöltetik (1806. ápril 4.); a székek ára sorrend szerint megállapítatik s a családok ezt is szivesen megfizetik. (Bővebben II. C. alatt.). Ebből folyólag természetesen a székperek is előállanak, p. o. 1808. ápr. 19-én kettő is.

A reformáció háromszázados ünnepéye (1817. dec. 2.) vallásos kegyelettel s nagy ünnepélyességek közt megtartatik. A rektor számára eddig adott coquia (házanként való főzés) 1821. ápril eltöröltetvén, e helyett az egyház fizet neki 150 frtot.

Az új énekes-könyv behozatala miatt a hivek eleinte zavarognak; sőt a rektorra panaszkodnak is, hogy „értetlenül énekel;“ de később maga a nép sürgeté az új ének használatba vételét, mivel — mondák — immáron még a falukon is az új szerint énekelnek.

A reform. templom tornyában levő óra fentartási költségeinek fedezése miatt, a római kath. lelkész izgatása következtében, a felekezetek közt némi feszült viszony fejlődik ki, s nem akarnak a római katolikusok a fentartási költségekhez járulni; azonban a vármegye gyűlése a hozzájárulást kötelezőnek mondván ki: e baj elenyészik (1822. febr.).

Többször volt már szó róla, hogy az egyháztagek vallás-erkölcsi fegyelmzését 1844-ig az egyháztanács eszközölte, még a XIX-ik században is. De e század folyamán a büntetés már többnyire az ekklézsia-követésre szorítkozott. Az is igaz, hogy a vétkek száma is kevesbedni látszott; mivel majd minden évben, leginkább a paráznaság bűnéből abszoláltatnak a vétkes egyháztagek. Merül azonban fel eset

keményebb büntetésre is. Nevezetesen: „S. Zsuzsánna, V . . . a Istvánné panaszolván, miszerint férje Debreczeni J . . . néval buja s erkölestelen életet él: utóbbi asszonynak szigorúan meghagyatik, hogy ha efajta bűne még egyszer reávilágosodik, mint korbács alá való, keményen meg fog korbácsoltatni“ (1822. május 5.).

A templomban való helytelen és illetlen magaviselet, igen szigorú büntetésnek vala e század elején alávetve. 1824. márc. 8-án Somogyi Péter csizmadia legény panaszolván, miszerint némely süheder kállói legények, veres haja miatt, a templomban léttökkör elvonják az istenes foglalatosságtól, buzgólkodástól sat.; az ifjak közül a nemes személyek a Tttes Nmes vármegye fogházába, huszonnégy óráig kuruc vason leendő szenvedések és büntetések elvétele végett bekisértetni rendeltetnek; kiket az egyháziak azonnal be is kísértek. A contribuensek (adózók) pedig a templomkerítésben, egyenként 24 pálcaütésekkel büntetettek“ (Egyh. jegyzőkönyv. 1824.).

A következő évben (1825.) a presbyterek és ifjú mesterek közt székker fejlődik ki, mivel kölcsönösen egymás helyét foglalták el: mindenik fél saját kijelelt helyére utasittatik.

Ezen időtájról már eddig is fel kellett vala említenünk, hogy a vallás-erkölesiség ébresztése s az erkölcsök javítása céljából a megyei fegyházban, az úgynevezett „Kállói várban“ a rabok számára imaház rendezteték be; melyet nagy ünnepélyességek közt avatott fel Szoboszlai Pap István, debreceni lelkész és később nagyhírű püspök.

Ugyancsak e század első feléről (1810—1849.) fel kell még említenünk a Kállóban lezajlott, sokszor véres kimenetelű korteskedéseket, tisztujításokat (restauratio), melyek az erkölcsökre itt annyival károsabb hatással valának, mivel a kállói ref. egyháztagok nagyobb része az úgynevezett „nemesi,“ tehát választói joggal bíró osztályhoz tartozott. És itt helyben lévén, ki voltak téve minden oldalról a csábítás és megvesztegetéseknek, mi az erkölcsöt ingadozóvá, egyeseknél megbizhatatlanná is tette. A véres restauratiók közül az 1836-iki, melynél kállóiak s vidékiek közül számosan haltak el, még ma is élénken él az akkor szereplők vagy szemtanúk emlékezetében.

Említettük bővebben is az egyház történelmének vázolásánál, hogy a nagy-kállói ev. ref. egyház úgynevezett *középiszkolájára* (gimnázium) e század első felében igen nagy gondot fordított s ez által nemcsak az értelmeseledést, az ismeretek szerzését, a felvilágosodást mozdította elő, hanem az erkölcsök nemesítésére és a vallásosság, az egyháziasság fokozására is jelentékenyen közremunkált. De másrésről a súlyt még ekkor sem annyira a szív nemes voltára s a lélek tisztaságára, tehát

a belső emberre, mint inkább a külsőre, nem a lényegre, hanem a járulékosra, a látszatra fektették. Például 1830. dec. 15. a rektort a miatt panaszolják be többen a praesbyterium előtt, hogy „a templomba, sőt a katedrába is nem a rendes tógájába, hanem téli bekecsbe, és téli veres bagaria-csizmába jár s az istentiszteletet gyakran elmulasztja.“

A vallás-erkölcsi életre a harmincas években (1833—1836.) sötét árnyat vet az egyház tagjainak a lelkész ellen való torzsalkodása; nem is a lelkész-esperes személye, hanem családjának egy tagja miatt. És ez annyira ment, hogy azt a lelkészt, kinek kedvéért a papmarasztásról lemondtak: ime most a gyülekezetből minden áron ki akarják tűrni. Szomorú tanulság rejlik e tényben azok számára, kik a hozsánákat túlbecsülik és a tömjénfüsttől elszédülve, a feszítedmegről teljesen megfeledkeznek. Na, de a vége e vizsálynak a lelkész megmaradása s holtig való nyugalma lett.

A nagyvenes években az új fiiskola építése, templom, toronyjavítás, az új lelkész hozatalakor kifejtett előkészületek s tömeges reparatiók; valamint az egyházi tanácsterem felszerelése s az iskolák rendezése érdekében kifejtett intézkedések, mind az egyháziasság és a vallás-erkölcsi élet felpozsduláséről tesznek bizonyosságot. Hogy a gondnoki számadásokat mind 1844-ben, mind 1860-ban az egyházmegye által kinevezett küldöttségeknek kellett rendbehozni: ennek okát nem az egyháztagokban, sőt ellenkezőleg a gondnokok és méginkább az egyház ügyeit intézni hivatali állásuknál fogva kötelezett, de e kötelességteljesítésről megfeledkezett azon időbeli lelkészekben kell keresni; valamint az egyház és iskola hanyatlásának okát is az ötvenes években.

Az 1860—1881-ig terjedő időről, újraébredés korszaka címen, annak a helyén, az egyháztörténelme cím alatt (II. sz. E.), részletesen emlékeztünk. Ha itt megemlítjük ezen időszakról a tényeket: az új egyházi adókules (birtokarány szerinti fizetés) behozatalát s elfogadását, a templomépités ügyében kifejtett mozgalmat és áldozatkészséget, azután a magtár alapítását; továbbá a közmunkának pénzzel való törlesztését; majd a templom és toronynak kívül-belül való rendbehozása, új székekkel való beépítése s a templomkert felkerítését, melyek mind tetemes költséget igényeltek épenúgy, mint a torony igazítása; ha tekintetbe vesszük, hogy a magtár-egylet 1600 frtnál többet adott a belhivatalnokok 10—12 év óta felgyűlt hátrány-követeléseinek törlesztésére, s ennek viszonzásául az egyháztagok kétszáz köből gabona ajánlattal szaporítják (1878.) a magtári alapot; ha figyelmet fordítunk különösen 1877—1881. közt a templom, papi, tanítói lakások körül kifejtett s tetemes költséget igénylő átalakításokra, a fiiskola átalakítása és új

tetőzettel való ellátása, nemkülönben a leányiskolának új padozat és székekkel való berendezésére sat. sat. (lásd bővebben II. sz. E. alatt): azt kell mondanunk, hogy a nagy-kállói ev. ref. egyházban a vallás-erkölcsi érzék és élet élénk és munkás, és üdvös, nemes, a közmívelődés előmozdítására irányzott tettekben nyilatkozik; azaz, a hívők a nagy-kállói ev. ref. egyházban „Cselekedetben mutatják hitöket.“ A vallás-erkölcsi élet és érzék élénkségére mutat a templom szorgalmas látogatása, főleg a nagy ünnepeken s téli vasárnapokon; még inkább azon körülmény, miszerint ily népeességű gyülekezetből, a társadalom nyugalmit veszélyeztető büntény miatt, csakis három ref. vallású egyháztagnak van felekezeti tagja; bár az volna a legszebb, hogy ha egy se volna. Ha pedig az egyháziasság, vallásosságra és józan erkölcsi életre nézve a legjobb jel gyanánt tekinthető, hogy az egyháztagnak maguk sarkalják az egyházi előljáróságot az előrealó haladásra, sürgetvén mai napig az orgonának a templomban mielőbb való beállíttatását és a toronyrak rendbehozását. És ezekre nap-nap után hordják s teszik az ajánlatokat. Általában elmondható a nagy-kállói ev. ref. egyház tagjairól, hogy e nép ősei erkölcséhez hű maradt; egyszerű, egyenes, szókimondó, talán néha nyers is; de munkás, takarékos, eléggé jómódu, és — nem adós; továbbá ha a célszerű ujitások szükségessége felől vezetői meggyőzni a szót nem restellik: a korrall is haladni kész és minden ízében igaz magyar. Ez élénk vallás-erkölcsi érzést s a hazafiui erkölcsöket gyarapítsa Isten e gyülekezetnek kebelében időről-időre, „míg a világ és napja tart!“

IV.

I s k o l a ü g y.

A) *Fiúiskolák, 1850-ig gimnázium.*

Az iskolaügyről azért tartám szükségesnek külön rovat alatt tüntetni fel az iskolázatásra vonatkozó, bár gyér adatokat, hogy kimutathassam, hogy mit tett a protestáns egyház általában, jelesül a nagy-kállói ev. ref. egyház, az iskolázás, a magyar nemzeti közmívelődésért akkor, midőn más felekezetek ez irányban alig gondoltak e nemű teendőikre.

Az összefüggés kedvéért azonban jó lesz egy rövid visszapillantást vetni a reformációt előzőtt időkre, a kezeink közt levő források alapján. A magyar — úgymond Dr. Kiss Áron — harcias nép levén, a honfoglalás idején, e foglalkozáshoz képest képezte magát a vívás, íjjazás és fegyverforgatásban, ezt is inkább télen, „tavasszal aztán valamelyik

szomszéd nép érezte meg: mennyit ért ősainknél a téli iskolázás. Hanem azért tudtak olvasni és írni is valamit, a maguk módja szerint. Tanítóik az ősvallás papjai: a táltosok — tudósok — voltak. Az első iskolákat fárjai (parochialis) vagy *falusi iskoláknak* hitták. Szent István rendelete szerint minden 10 falunak egy templomot és egy iskolát kellett tartani. A falusi iskolákon kívül voltak az úgynevezett *városi iskolák*, melyek természetöknél fogva kevésbé voltak kitéve az egyháziak gyámkodásának és több ismeretet közöltek, mint a falusiak; világi mesterek tanítottak bennök; de ezek is kevés ismeretközlésre szorítottak ¹⁾).

Az iskolázás tekintetében forduló pontot jelez a reformáció. A reformációnak ugyanis főelve: „hogy a szentírást mindenki anyanyelvén olvashassa“ (Luther). Ugyanezen elvet vallották a magyar reformátorok is. „A mi idvezítőnk — mondja Dévay ábécéjének előszava — a szentírást igazítja mindenütt a tévelygőket. Erre pedig, hogy a község is olvashassa a szentírást, nagy segítséget tesznek a mi nyelvünkre fordított könyvek. De az írásra a betűknek esmérete és az olvasásnak tudása útunk. Meg kell azt nekünk tanulnunk, hogy olvashassuk mindnyájan a szentírást.“ (Dr. Kiss Á. id. mű 83. l.). De nemcsak ábécét, hanem Erdősi János, egy másik magyar reformátor, magyar nyelvtant is írt, előszavában így indokolván műve megjelenését: „ezen nyelvtan írásában főcél, hogy a nemsokára kibocsátandó *újszövetségi szentíráshoz* előcsarnok legyen.“ (Ugyanott.) A reformátorok általában nemcsak az új egyházak, hanem az azok mellett azonnal felállított *iskolák* szervezésével is nagy érdemeket szereztek. S így a reformáció behozatala csakugyan nagy befolyással volt Magyarországon az oktatásügy fejlődésére. A hatás különösen nyilvánult Erdélyben s Magyarország keleti részein, a kapcsolt részekben (hova 1711-ig Kálló többnyire tartozott), hol a protestantizmus túlnyomóságát megtartván, a nemzeti elem e téren a protestantizmussal összeforrt. A Tisza mentén különösen jól állott abban az időben az iskolázás. Debrecen vidékén pedig a XVII-ik század elején, még a legcsekélyebb faluban is a lelkész mellett határozott fizetéssel ellátott tanító volt (Dr. Révész Imre, Dr. Kiss Áron, idézett mű).

Kezdetben ugyan maguk a papok valának tanítók is; azonban az első prot. zsinatok már elválasztják a papi hivataltól a tanítóit és a tanítókat utasítják, hogy „minden más foglalkozást mellőzve, hivataluknak éljenek.“

A fentmaradt csekély számú adatokból az tűnik ki — mond Dr. Kiss Á. — hogy az iskola kisebb vagy nagyobb volta, a reformáció első századában, a tanító készülségétől függött annyira, hogy

¹⁾ Nevelés- és oktatástört. Kézikönyv: Dr. Kiss Á. Budapest. 1878. 38—46. l.

ha a tanító tudott görögül vagy zsidóul, e nyelvek falusi iskolában is tanítottak, a latin nyelv tanítása pedig az elemi iskolában közönséges volt. Rendes tantárgyak: vallás, egyházi énekek, olvasás, írás, számolás. A leányok sokkal csekélyebb mérvű oktatásban részesültek, mint a fiúk; irni pedig csakis a jobb módu leányok tanultak. A vallás levén eleje és veleje mindennek: a Dévay, Gálszécsi, Székely sat. kátéik egyúttal ábécék is voltak. Rendes kézikönyvek a Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté. Önálló ábécék csak a XVII-ik század végéről maradtak fenn; p. debreceni, löcsei. A tanítás módszere az volt, hogy a tanítók a kezdőket a jártasabbakkal tanították. Ezek diktálták a kátét, imádságot, zsolnárt, sőt kétszerkettőt is, a kezdők aztán utánmondásból tanulták meg, a hogy tanulták, értelem nélkül. Az írás nehéz mesterség volt s a gyermekek nagyobb része kikerült az iskolából a nélkül, hogy irni tudott volna (Dr. Kiss Á.).

A prot. közép- és felső iskolák sorát az egyházmegyei iskolák nyitják meg, melyekre az egész egyházmegye előljárósága ügyelt fel. Ezeket, valamint a nagyobb városi iskolákat *gimnáziumoknak* (városi vagy latin iskolák, pártibulisták) nevezték. A hová aztán — mindig Dr. Kisst idézzük — a jobbára idegenekből álló királyi kormány el nem hatott, mint p. o. a török hódoltságban s az erdélyi fejedelem birtokaiban: ott a prot. felsőbb és középiskolák megszorodtak (Várad, Szathmár, Gyula, Kálló sat.).

E történelmi vázlat nélkül a kállói iskola állapota alig volna érthető. De ezek után, figyelembe véve Kálló jelzett földrajzi fekvését s politikai helyzetét, szabadalmait, tekintélyes iparos osztályát, s azt, hogy e város is egyike vala a legrégebb ref. egyházaknak; figyelembe véve azt, hogy a ref. egyháznak a XVII-ik század elején oly nagyhirű és tudományú papjai valának, mint Milotai Nyilas István, Margitai Péter (később mind a kettő püspök) sat., kik közül amaz előbbi utóbb mint szathmári pap, a reformáció első századaiban oly nagyhirű szathmári főiskolát szervezte: bátran felállithatjuk a tételt, hogy a kállói ev. ref. egyház mindjárt a reformáció első századában, de a másodikban (XVII.) már határozottan tekintélyes (városi, latin, gimnázium, partikula) iskolával bírt.

Hogy Kállóban valami tanulatlan és iskolázatlan (tarisznás mesterek) tanítók kezében nem vala az iskola vezetése a XVII-ik században: azt igazolja a következő egyházmegyei végzés is: „Mivel az Isten dicsőséghe nem kevesigh ingadoz az eő Népe között az sokáigh és sokszor mesterkedő Ifjakk mesterkedése miatt; kik az szent Tudomány mellett az Scholaj szenvedéstül irtóztván, Istentül az eő Nyája leghe-

lésére illendő és elégséghes Talentumot nem kérvén s vévén, nyomozák tulajdon csak az maghok hasznát; mely mételyes Ghonosznak eltávoztatására és háritására illien Cautiokat parancsol az szent Partialis szorgalmatossan observáltatni (T. kirekesztetnek némely bizonyos Helyek, az mint neveztetik) *Tarisznyás mesterek* meghfogadásátúll, úgymint nevezett szerént: Kálló, Bátor, Mada, Vaja, Pálca, Mándok, Kis-Várda, Jánosi, Eőr, Szamosszegh, Vitka, Oltva, Szalka, Ibrány, Halász, Domb-rád, Nyiregyháza, Bogáth, Fejértó, Gáva, Bezdéd. Az ghondviselésben gienghélkedő gyülekezetek meghengedtetik az széllal járóknak is meghfogása, bizonyos observatiók alatt: 1. Meghházasadván és eléghséges Talentuma az szent szolgálatra nem lévén, kiküldessék azon esztendőben; 2. Másunnan a Feleséghesek be ne hozattassanak, tudva, hogy Scholába való menéseket ezek elmulatták; 3. Az nőtelenek intetnek jövedelmekkel Temperante való élésre, kiket deprehendálván illetlen helyre való költségekben esztendő multán kiküldettessenek. Bizonyásghot tévén magha ez ilyen illetlen és helytelen költséghével, hogy nem az jövendőben Scholábóli Tanuságra akarja maghát promóveálni; 4. Termino adtentante, Terminati bizonyos Scholába szóló Testimonium adasék. Az atyafiak békességhére pedig az . . . Senior Tempore visitationis tartozzék az községhnek mindezeket inculcalni.“ (Egyházm. levéltár. I. köt. 101. l. Partialis synodus, Bogát, 1659. juni 12.).

Azt, hogy a XVII-ik században Kállón már városi iskola, vagy gimnázium volt, mutatja ez a jegyzet is az egyházmegyei levéltárban: „Az kállai Scholamester és két fogoly diákok dolga végett Laskodra való consultatióra lett currensnek fogadott ember által való küldésére az Condemn. ecel. 28. dén,“ (Egyházmegyei levéltár, számadások közt, 1678. év).

A fiúiskola keletkezésére nézve ezen feljegyzést találjuk: „A férj-fiu iskola fundáltatott azon egy időben az Ekkleziáival. De az elébbi épületek a régiség miatt megavulván: az oskolamester háza újabban épült 1749-ik esztendőben. A Deák ifjak két házok és a két ellenökbe lévő Classisok egy fedél alatt 1720, kik oskolai törvények által igazgattattak.“

Az egyház és iskola kormányzására vonatkozó törvényt közöltük a II. fejezet alatt. Itt csak a tanuló deákok esküformáját veszszük be, mely ekként hangzik: „Én N. N. minekutánna a Nagy-Kállai Helvetica Confession levő oskolának Deáki közé bevéttem Tiszteletes Praedikator, a Humanissimus Rektor és az eklésia tanáts engedelmeből, esküszöm az élő Istenre, a ki Atya, fiu, szentlélek, teljes szentháromság, egy örökkévaló Isten, hogy az itt való Deákságnak tisztit hűséggel és

jó lelkiismerettel véghezviszem. Az időt nem heveréssel, nem játékkal töltöm, hanem *szorgalmatosan tanulok*. A gyermekeket, kik kezem alá adattatnak, *szorgalmatosan tanítom*, a gyermekek leckéjét ott nem hagyogatom a magam dolgáért. A fenyítékben az illendő módot megtartom. A mely héten *remanens* lészek, azon a héten mind a két templom alatt, a classisban lészek a gyermekek között. Az oskolába a legényeket nem szoktatom, azokkal, midőn tanulnom kellene, az időt nem töltöm. Ezen oskolában semmi zenebonát nem inditok, másokat is arra nem ösztönözök, vagy másokkal az effélékben meg nem edgyezek; sőt inkább ha másokban ezeket megtapasztalom is a H. Rektor-nak bemondom. A kiknek engedelmeiből Deáknak bevétettem azokat tisztelem, becsülöm, mind szemökben, mind hátok megett, azoknak szavokat fogadom, azoknak nyakasan és illetlenül nem felelgetek; azoknak engedelme nélkül a Deákságot félbe nem hagyom időm eltöltése előtt, míg a collegiumra el nem készülhetek. Ha pedig erkölcstelenség miá félbe találnám hagyni, semmi promotiót nem vészek, semmi commendatiót nem nyerek. A H. Rektor engedelme nélkül magam dolgára az oskolából ki nem mégyek. A mely oskolai törvények alá subscribálok, azokat teljes tehetségem szerint megtartom. Mindezekre magamat ajánlom és igérem. Isten engemet úgy segítjen. Ámen.“

Ezen eskü-minta egész történetet foglal magában. Kiolvasható belőle az, a mi különben tény, hogy a rektor, mint iskolaigazgató vezetése alatt, a deákok tanították az elemi tárgyakra a kezdő iskolásokat; a deákokat pedig tanította a rektor mindaddig, míg Debrecenbe vagy Patakra, a felsőbb tudományok hallgatására el nem készültek; ekkor mentek a főiskolákba — subscribálni. Így tanították az alsóbb osztálybeli tanulókat a főiskolában is a végzett diákok 1850-ig.

A városi jegyzőkönyv (1726.) is a kállói ref. iskola gimnáziumi jellege mellett bizonyít a XVIII-ik század legelejéről, midőn ekként intézkedik ez ügyben: „minekutána régtől fogva való reformáta oskolánk tapasztalhatóképen Istenünk kegyelmességéből még városunk dicsőségére s ékeségére köztünk virágzó állapottal folyt, hogy ennekutána is olyan vagy még annál is jobb renddel folylyon és mind oskolamester, mind *Togatus Deák ifjak* és tanuló gyermekek az jó erkölcsökben és tudományban épülést vegyenek, az oskolának vigyázására mindnyájan nemes tanáts közül való becsületes emberek, de in specie Nztos Vitézlő Medgyesi Mihály, Babócsi István, Csontos György, Szappanos Mihály, Szakolyai István és notarius Kállai Szabó István uraimék kirendeltetnek sat.“

A Deákokról ilyen feljegyzést olvasunk: a *togatus deák ifjak* számszerint eleitől fogva, hol hatan. néhánykor öten, többnyire négyen, olykor hárman vagy ketten tartattak. *Szolgálatjok*: 1. Az istenitiszteletre mindennapi harangozások; 2. Ismét az oskolamesternek az apróbb gyermekek tanításokba való segítségek. *Futalmok*: 1. Tanittatások; 2. Mindennapi tápláltatások; 3. Minden úrvacsorájakori kihirdetetés; 4. Innepi és búza kántálás; 5. A harangozásért halott temetéskor praedikatióستól valahányszor meghúzzák, annyiszor 60 dénár, énekszóstól a harangok rendi szerint.

A deákok számára irt eskü-formát az 1767. ápril 5-ki egyházi jegyzőkönyv azzal indokolja, hogy: „a deákok addig lakjanak itt, míg a collegiumra el nem készülnek, mert történt, hogy mihelyt felcifrázták magukat, azonnal ki házasságról, ki patvariáról gondoskodott.“ A következő évben (1769. ápril 20.) egy Szondi Sámuel nevű *deák* megrovatik a miatt, hogy a városon, toronyban, utcán fel s alá, *rövid ruhában járkált*, holott ezt a törvény tilalmazza. Az egyenruhára nézve még a XIX-ik század elején is hozott az egyháztanács határozatot, a mint ezt a II. sz. alatt (1801. év) előadtuk.

Minő fegyelem alatt valának a kállói deákok, arra nézve tájékozást nyújt a következő jegyzőkönyvi határozat: „Az oskolánkbéli Deákok tegnap estve (1767. márc. 5.), mihelyt az oskola rektora vacsorára kihivattatott, erre vetemedtek, hogy két városi legényekkel, úgymint Lakatos Deák Györggyel és Fazekas Szücs Istvánnal, világi nótát danolgattak, birkoztak, Fazekas I. pedig táncolt is a deákok szobájában; nagyította ezt az excessust az időnek mivolta, mivel poenitentialis hét vala akkor. Mind a Deákok, mind a legények, megpirongattak és megintettek. Érdemlettek volna ugyan a Deákok nagyobb büntetést, de előtte tartván a szent ekklézsia, hogyha a szoros igazság szerint bánik vélek, tehát Deákokat sem talál, mivel nem régiben kellett két Deákokat innen sok excessusokért kicsapni; most megengedett nekik.“

Minő szellemi irányu lehetett a nagy-kállói ref. fiúiskola (gimnázium) s minő tantárgyak taníttathattak benne, következtetni engedi ezt: „az oskola közönséges könyveinek sorozata.“ E könyvek: Újtestamentom (görög-latin); Compendium theologiae; zsidó kézikönyv; magyar zsoltárok; görög nyelvtan; héber zsoltárok; geographiai térkép; szónoklattan; Curcius: de Rebus Alexandri Magn.; logica (Martonfalvi Gy.); logica (Buzinkai Mihály); Virgilius; irott paedicatiók; magyar Biblia Sz. N. P. I. és T. F. editiójok sat.

Az iskola „külső jószágai“ szinte az 1754. évi feljegyzés szerint: 1. Közönséges jeladásra nagyobb csengetyü; 2. másik kisebb az iskolamester házában való; 3. egy fából készült óra, réz csengetyűvel együtt; 4. egy terehordó targonca; 5. egy zöld festékű nyoszolya. Ezek közül a csengetyü megvan ugyan még ma is: de használatlan állapotban hever.

Különben Dr. Kiss Áron azt jegyzi meg többször idézett művében, hogy „a magyar közoktatásügy Mária Teréziáig országosan szervezve nem volt, de a török háborúk és a vallásos türelmetlenség s az osztrák kormány közönye, sőt ellenállása miatt nem is lehetett. Az iskolákra azok ügyeltek fel, és a tanulmányi rendet azok szabták meg, a kik az iskolákat fenntartották.“ Mária Terézia megkísérlette a rendezést a „Ratio educationis“ című művel; de ez annyira nemzetellenes vala, hogy a protestánsok ennek félretételét kérelmezték egy az 1780-ik év elején, Domokos Lajos, Debrecen városi főbíró kezdeményezése következtében létrejött és a felséghez be is nyújtott folyamodványban ¹⁾ s ki tudja, ha akkor és ismét II. József alatt is a protestánsok az eféle nemzetellenes törekvések ellen fel nem emelik szavukat: hol és mik volnánk ma?! . . .

De visszatérve a kállói egyház iskolájának jellemzéséhez: az iskolai régi jegyzőkönyvben maig is megtaláljuk azok neveit, kik 1740—1842-ig a fentebb már felhivott iskolai törvényeknek aláírtak. A csonka jegyzőkönyvben az első beírás ekként van: „Joannes Ujvárossi Subscript Legibus Scholae Rftae M. Callovianae. Anno 1740. 18. Máj.“ és így tovább. De ezelőtt már sok név lehetett beírva, miről a jegyzőkönyv ekként nyilatkozik: „minthogy a Togatus Deákoknak régibb s tekintélyesebb névsorát a legszorgalmasabb kutatás után sem lehetett megtalálni, a nagy-kállói ref. iskola togatus ifjainak következő névsorát a leghivebben beírni kezdte, sajátkezüleg Szabó János, ki Kun-Szent-Miklósi eredetű s a nagy-kállói iskolának ez időszerint (1753.) rektora volt.“ Fel vannak aztán itt sorolva a *togatus dedk ifjak* nevei időrendben úgy, a mint sajátkezüleg aláírták, megjelelve a születési és lakóhely is. Felemlítünk egynehány helynevet, a végből, hogy lássuk, minő területre volt jótékony hatással a nagy-kállói egyház gimnázialis jellemű iskolája. Hoztak tehát ide tanulás végett növendékeket: Sajó-Vámos, Halász, Piricse, Hodász, Gálos-petri, Eőr, Máté-Szalca, Szalacs, Jákó, Konyár, Kaba, Kis-Léta, Beregszász, Sonkád, Géberjén, Panyola, Hadház, Balkány, Madaras, Bercel, Karász, Jánosi, Petneháza, Levelek,

¹⁾ Adalékok a magyar prot. iskolás auton. tört. Debrecen. Révész Imre 1870. évi 32. l.

Oros, Tass, Apagy, Nyir-Adony, Liszka, Eperjes, Mihalydi, Vencsellő, Encsencs, Pálca, Bököny s több közeli és távoli községekből.

A XVIII-ik század második felében tehát még togatus deák ifjak is tanultak a kállói ref. iskolában. Az iskoláztatás és iskolaépületekre igen nagy gondja volt az eklézsiának. A tanköteles gyermekek feljáratását az egyháziak és külön iskolai választmány által eszközölte a consistorium, mint ezt az egyháztörténelme című rovatnál (II.-sz.) láttuk (1766, 1801. ápril 3. junius 5.). A szegény gyermekek ingyen iskolázásáról is gondoskodtak már e század elején (1801.). Az osztály szerint való elnevezések: togatus, orator, rhetor, syntaxista, grammata, declinista; tehát a XVIII-ik században hat osztály volt. A most folyó század elejéről így ír hozzám Patkó András, nyugalm. ibrányi ref. lelkész, e század harmadik tizedében kállói rektor, a kállói fluiskola állapotáról: „negyedmagammal gimnasialis tudományokat tanítottam s tanítványaim közül évenként mindig vittem be annyit-mennyit togatusnak (t. i. Debrecenbe). A magam iskolájából kerültek ki a segéd-tanítók is s évenként 30 idegen tanítványom is volt. Innen mentek subscribálni Debrecenbe Kálmánchey Antal mostani anarcsi lelkész, Liszкаи István hajdani bogáti lelkész sat. Innen mentek falukra rektornak, névszerint: László András dögei nyugalm. tanító, Bodnár István“ sat. sat. (Patkó Andr. levele. 1881. aug. 14. Nyiregyháza).

1837-ből feljegyezve találjuk, hogy ekkor négy gimnázialis osztály volt; „veterani rhetores“ címen öten voltak; a togatusok Debrecenbe öltöztek be.

Mindezekből nyilván van, hogy az egyház az iskolára, mint a közmívelődés lényeges tényezőjére mindig nagy gondot fordított és tetemes összegeket költött, oly időben, midőn ily irányú működésében senki sem támogatta és egyedül saját erejére volt hagyatva a közügyért való működésében. De megtette kötelességét. Eszközölje s egyetlen eszközölje vala azon időkben Szabolcsmegye területén a szellemi haladás, a felvilágosodás terjedésének!

A folyó század közepén, a negyvenes éveken át és az ötvenes évek elején, a jeles igazgatók alatt (Tóth Lajos, Szarka József) egészen hivatásának magaslatára jutott a nagy-kállói középiskola. Az elemi osztályokat vagy magyar alsó oskolákat vezették a praeceptorok; az I. gimn. osztályt a corrector; öt gimnázialis osztályt (II—VI.) vezette az igazgató oktató rektor. Az elemi iskolák nevezetei: quinta, sexta, septima; a középiskolai osztályoké: declinista, grammata, syntaxista, rhetor, poeta, orator.

Arra nézve, hogy a XVIII-ik században micsoda tárgyak tanítottak, a fentirt oskolai könyvek jegyzékén kívül, egyéb tájékozó adatot nem találunk. De e jegyzékből az tűnik ki, hogy theologia, héber zsol-tárok, görög nyelv, szónoklattan, logica, Curcius, Virgilius sat. tanítottak. A folyó század közepéről, jelesül a harmincas évekből, már rendszeres iskolai napló maradt fenn, a melyből kiderül, hogy a felső osztályokban Cicero „de Oratore,” Ovidius „Metamorphosis,” görög nyelv, geographia, római régiségtan, szónoklattan, chria, heidelbergai katekismus; az alsóbbakban: vallás és zsol-tár, Phaedrus meséi, syntaxis, arithmetica, geographia, Cornelius Nepos, Caligraphia, latin nyelv, magyar nyelv, írás és olvasás voltak a rendes tantárgyak. Ugyanezen tárgyakat találjuk a negyvenes években is a naplókban fel-irva, mégpedig pontosan, hónapról-hónapra, hétről-hétre, napról-napra, sőt óráról-órára, hiven: mikor, mit és mennyit tanítottak, oly szép rendben, hogy ma sem lehetne jobban. Itt az előbbi tárgyakhoz sora-kozik: Horatius és a német nyelv. A naplót hónaponként az egyház-kerületi felsőbb rendelet értelmében „a helybeli lelkész, hivatalánál fogva az oskolának helybeli igazgatója (Localis Direktor) aláírja.”

Az iskolai napló oly hiven van vezetve a negyvenes évek végén, Tóth Lajos rektor idejében, hogy az 1847—48—49-es éveknél, Kállóra vonatkozó adatait, ebből legtisztábban kivehetjük. Nem tartozik ugyan épen e rovat keretébe; sőt határozottan a város történetére vonatkoz-nék ez adatok feljegyzése; de hát ki tudja a jövőt?! Ki tudja, lesz-e időm és alkalmam valaha e történelmi fontosságú feljegyzéseket nyil-vánosságra hozni?! Épen azért ide igtatom azokat, úgy, a mint a nap-lóban bevezetve vannak, ekként:

„1847. nov. 15—16. A tisztujításra rohanó szekerek miatt egy gyermek sem jelenhetett meg az iskolában.”

„1848. szept. 10. A honvédek zászlója felszenteltetett.”

„1849. máj. 6. A függetlenség kimondása ünnepeltetett.”

„1849. máj. 24. d. e. Budavára visszavételének örömeire ünnepély rendeztetett; d. u. minden osztály nemzetőri gyakorlatokat tartott.”

„1849. máj. 25. Pünkössti szünidő; mely alatt naponta minden osztály feljárt s nemzetőri gyakorlatokra oktattatott.”

„1849. máj. 31. Országos ünnep, melyen istent kértük, hogy a muszkaerőt tőlünk fordítsa el.”

„1849. juni 3. Országos ünnepély, a muszkatól reánk jöhető veszély elhárítása tekintetéből.”

„1849. jun. 6. Kormány által parancsolt általános polgári nagy böjt rendeltetett.”

„1849. jun. 7. Országos ünnepély a muszkaerő elhárítása tekintetéből.“

„1849. jun. 9. Nemzetőri gyakorlatok az egész iskolában.“

„1849. jun. 10. Kormány által rendelt ünnep, a muszkaerő elhárításáért való könyörgések. Az egész június havában a nemzetőri gyakorlatokban folyvást képeztettek a növendékek.

„1849. jun. 26. Népfelkelés, a közellevő muszkaerő ellen, délelőtt is, délután is. Minden osztály egy közülök maguk által választott tiszt vezérlete alatt nemzetőri gyakorlatokkal foglalatoskodott.“

„1849. jun. 28. Népfelkeléssel való foglalkozás miatt az egész nap tanítás nem volt.“

„1849. jun. 29—30. A muszkák megyénkben és városunkban kalandoztak.“

1849. júli 1—12. „Muszka fegyveres erő volt „városunkban és megyénkben s a tanítás megszűnt.“ „Ez alkalommal én — írja Tóth Lajos — a püspöki táborban, Biharmegyében fegyvert fogtam. A muszkabetörés által okozott zavarok miatt a rendes tanítás megszűnt.“

„1849. aug. 2. A magyar tábor vonulván át városunkon, a rendes tanítás megszűnt.“

„1849. aug. 31. A muszka tábor folytonosan vonulása miatt a tanítás megszűnt.“

„1849. szept. 1—9. A muszka tábor folytonos vonulása miatt a tanítás megszűnt. Folytonos temetés.“

„1849. nov. 1. Az egész iskola imaházba ment, istenhez fohászolni, hogy megengedte a tudományokban való tovább haladást.“

Volt már említve, hogy 1845-ben Tóth József adományozása s buzgólkodása következtében iskolai könyvtár alapított; a könyvekről leltár készített; a könyvek darab-száma az 50-et meghaladta; az egyház pedig könyvszekrényt készített. Ugyancsak a könyvtár gyarapítására többen adományokat, ajánlatokat tettek; névszerint Kállay Ödön (római kath.) 12 frtot; Fintor József 4 frtot sat.

Midőn a forradalmi időszak lezajlott, a kállói *középiszkolában* ismét kezdetét vette a tanítás az előbbi rendszer szerint. Szarka József, egy szakképzett s buzgó rektor vala ekkor az iskola élén. Tanította mindazon tárgyakat, melyeket akármelyik más nagynevű középiszkolában előadtak. Nevezetesen: a VI. osztály főbb tantárgyai voltak: Heidelbergi Káté; Történelem; Izléstan (szépészet); a latin stylusról (metaphora, metonimia, synekdoche, ironia); görög grammatika (Tatai) s fordítások görögből latinra; német nyelvtan (Márton); földrajz; számtan (törtek, kereskedelmi és aranyszabály); Cicero: „de oratore;“ magyar,

latin, görög, német, szépirás; chria készítés s szavalástan. Az V. osztály némely tantárgyakat a VI-ik osztálylyal; azonkívül: P. Ovidius Naso életrajza s fordítások; római és görög hitregetan; költészettan, jelesül: értekezés az elégiáról s más versnemekről; földrajz, számtan, versírás, görög, német sat. IV. oszt. Káté; történelem; C. Julius Caesar életrajza s „de bello gallico“ fordítva, néhány fejezet könyv nélkül; egyszerű és összetett mondatok, körmondatok; magyar, latin, német szépirás sat. III. oszt.: Káté; egyháztörténet; Cornelius Nepos; német és latin nyelvtan; ásványtan; számtan; szavalás, szépirás sat. II. oszt.: Heidelbergai Káté; egyháztörténet; történelem; Cornelius Nepos életrajza s Miltiadesnek 8 fejezete fordítva, egy fejezet könyv nélkül; német nyelv elemei, számtan, földrajz sat. Az I. osztály (a corrector vezetése alatt), a latin nyelv elemei, magyar nyelvtan, írás, olvasás, számtan sat.

Ime, ily irányban indult meg a tanítás a nagy-kállói középiskolában az 1850-ik évben. Ezen tantárgyakhoz jött a következő évben: a felsőbb osztályoknál: mértan, Virgilius, Horatius, Homér „Iliás“-a, Sallustius, természettan sat.; az alsóbb osztályokban: Phoedrus, csillagászat, ásványtan, állattan, mértanból alaktan, természetrajz sat.

Azonban már megelőzőleg 1849. okt. 9-én kiadatott az „Organisations Entwurf“, mely a magyarországi iskolaügy rendezését s átalakítását vette célba. Az iskolák *nyilvánosokra* és *magán* iskolákra különítették. Megállapították, hogy a gimnáziumok 8 osztályuak legyenek és hogy az ily intézetben 12 rendes tanárnak kell működnie. Az 1850-ik évben pedig — mondja Révész Imre — elkezdtek jönni a magas rendeletek, melyek a legnagyobb részletességgel megszabják, hogy a prot. gimnáziumokat miképen kell átalakítani, ha azt akarjuk, hogy azok nyilvánosoknak tekintessenek s bizonyítványaik érvényesek legyenek. Voltak ugyan e rendeletekben némi szabadelvű s humánus intézmények is, mondá szintén Révész Imre; de valódi céljuk a szabadelvű és irányú prot. egyház és iskolák megsemmisítése vala, hogy azok, a Haynau rendelete szerint (1850. febr. 10.), „a népet felkelésre ne csábithassák.“ Ez indokolás alapos voltát igazolja az 1859-iki „patens“ is. „Ime — írja a nevezett tudós — jó előre jelezve volt a jelzett rendeletekben legfőbb iránya azon vésznek, mely főiskoláinkat s gimnáziumainkat több mint egy évtizeden keresztül folytonos zaklatás alatt tartotta és némely részét . . . el is pusztította ¹⁾.

¹⁾ Adalékok a magyar prot. iskol. autonom. tört. Debrecen. Révész Imre. 1870. 64—65. l.

Ezen rendeletek értelmében a prot. fő- és középiskolákat fenntartó hatóságok (egyházkerületek, egyházak) összeszedték anyagi erejüket és rendezték iskoláik ügyét. Tanári székek fenntartásához alapot teremtettek s tanárokat állítottak be és ez haszna volt ama kemény és célzatos rendeleteknek. De a nagy-kállói ref. egyházban, mint már jeleztem is, hiányzott e nagyon fontos korszakban a vezér, ki egy kissé előretekintve a jövőre, számolt volna a körülményekkel és viszonyokkal s neki lelkesedve, tette, áldozatok hozatalára buzdította volna az egyház tagjait, mint ez más egyházakban és iskolafenntartó hatóságoknál történt. Miután a nagy-kállói ev. ref. egyház aztán tanári székek szervezéséről nem gondoskodott és sem a lelkész, sem a gondnok, kikre azon időben bízva volt az egyház ügyeinek vezetése, az eféle kormányzási teendőkkel nem sokat, sőt egy hajszályt sem törődtek, a nagy-kállói középiskola nyilvánossági jellegét elvesztette; s az eddig oly szép hivatást betöltött hat osztályu gimnázium és jobb sorsra, pártolásra érdemes intézet, diestelen halállal, ápoláshiány következtében, sorvadásban mult ki, megszűnt létezni. Szarka József 1852. aug. havában eltávozván, utóda Kása József rektor, még az 1852—3. iskolai évben fenntartotta a hat gimnázialis osztályt, a VI osztályban már csak 23 tanítvánnyal; de ezentúl többé gimnázialis tanulókról s középtanodáról, mint olyanról, szó sincs. A középiskolát azonban nehezen felejtette s szomorúan nélkülözte a nagy-kállói ev. ref. egyház és a város s vidék közönsége. A szükség érzete megvolt és tevékenységre sarkalta az embereket; de ismét hiányzott a vezér, a rendező kéz, a mely a fel-felbugygyanó lelkesedésnek irányt adott volna. Ugyanis: több egyháztagnak indítványozása következtében, az egyháztanács (1855. júli 8.) az iskolai igazgatói állomás állandósítását kimondotta s elhatározta, hogy a nagy-kállói iskolának gimnáziumi jellegét fenntartja, hogy a tanulásra hajlamos, érző növendékek, a tudományos pályán való haladhatáshoz, a kállói iskolában (olyan négyosztályu-féle algimnázium akart talán lenni) az alapot megvethessék. E határozat következtében az egyház kebelében három évvel ezelőtt igazgató-oktatóságot végzett Szarka József szigeti tanár állandó igazgatóul meghivatott, „az eddigi fizetésre, vagy ha ezt módosítani kíváná, akkor 24 köböl gabona, 3 öl fa, félhely (20 hold) föld használata és 572 frt.; mindent pénzre számítva: 1. 230 vfrt. kőspénz; 2. 24 köböl gabona 10 vfrtjával 240 vfrt.; 3. félhelyföld hasznobére 125 vfrt.; 4. 3 ölfa, 15 vfrtjával 45 vfrt.; 5. temetési költség 122 vfrt. 30 kr.; 6. gyermekbér 100 vfrt.; 7. Deák-alapítvány 50 vfrt.; együtt 932 vfrt. 30 kr.“ De Szarka J. a meghívást nem fogadta el s az ügy, vezér és tevékeny férfiú hiánya miatt, ismét s most már

örökre elaludt. Rektorúl hozatott aztán Török Gábor, a ki valamint hivatali utódai: Polgár, Barsi, Farkas, sőt még Lovas is (1868—1870.), az iskolában ugyan, de magán úton, valamelyik nyilvánossági jelleggel bíró közélettanodában leteendő vizsga kötelezettsége mellett, tanítottak I—II. gimnázialis osztályt; de e miatt a kállói iskolát 1853 után többé középiskolának méltó joggal senkisésem nevezheti.

Elvesztivén az iskola középiskolai minősítvényét, maradt az egyszerűen elemi iskolának: *felső-, közép- és alsó* fiiskola elnevezéssel és beosztással, egy rektor, egy korrektor és egy praeceptor vezetése és felügyelete alatt. Az ötvenes években a felsőbb rendeletek értelmében a német nyelv tanítottatott még a felsőbb osztályokban.

Érintettük fentebb, miszerint úgy az egyháztagok, mint a Kálló vidékebeli községekben lakó s gyermekeiket neveltetni vágyó szülők mélyen érezték a kállói gimnázium megszűnése következtében egy középiskola hiányát. Ez a szükség érzete hozta létre 1870-ben, N.-Kálló város tetemes (22,000 frt.) hozzájárulása által, a nagy-kállói, ma már VIII osztályúvá kiegészített állami főreáltanodát, melyben az első érettségi vizsga, 1882. év juni 9-én, Szász Károly ¹⁾, miniszt. osztálytanácsos és kormánybiztos s Petrovics Ferenc, kerületi főigazgató jelenlétökben, szerencsés sikerrel megtartatott.

Ugyancsak az 1870-ik évben, Gyöngyösy Sámuel lelkész belátván, hogy a mai viszonyok között, az 1868. évi XXXVIII-ik törvénycikk szentesítése után, az az állapot, hogy a VII. vagy VIII-ik gimn. osztályból, s talán nem is épen a javából az ifjuságnak, praeceptor cím alatt kihozott s évről-évre változó és a tanításhoz egyáltalában nem értő ifjakra bizassék a gyermekek nevelése, tarthatatlan: egy emlékiratot terjesztett az egyháztanács elé, melyben indítványozta, hogy a rektori és két praeceptorai állomás javadalmából, két állandósított s szakértő tanító fizettség; az iskolaépület pedig úgy alakíttassék át, hogy abban az egyik fitanító alkalmas lakást nyerhessen; azonfelül két, a törvény kívánalmainak megfelelő tanterem is rendeztessék be. Az indítvány elfogadtatott és az abban foglalt módoszatok szerint, a két állandó tanítói állomás rendszeresített; kimondatván, hogy az alsóbb fiúiskolák tanítója a kezdő s az I. és II. elemi osztály növendékeit, a III—VI. osztálybeliéket pedig a felsőbb fiúiskolák tanítója, teljesen egyenlő javadalmazás mellett s egymástól függetlenül, vezetendi, kiki saját iskolájáért lévén felelős. Az egyik tanító a fiúiskolaépületnek abla-

¹⁾ Szász Károlyt idejövetele alkalmával a lakosság, kitörő lelkesedéssel, bauriummal fogadta s fátylász-zenével tisztelte meg és társas-ebédet rendezett tiszteletére.

kaival az utcára (nyugotra) levő részében, a másik a felső végén, a volt leányiskolai épületben nyer természetben lakást, esetleg lakbérül 100 frtot. (Javadalmazásukat lásd a díjlevelek V. rovatánál.)

Ez a rendszer és beosztás van meg ma is; azaz két rendes tanító, két célszerű tanteremben tanít, hat elemi osztályra osztályozva a növendékeket. Az iskola természetrajzi s természettani eszközökkel felszerelve, iskolai könyvtárral is el van látva; amazok egy üveges, utóbbi egy falba vágott szekrényben, a nagyobb fiúiskolában vannak elhelyezve. Az iskolaépület 1880-ban új tető alá vétetett s beosztása is némileg célszerűbbé tétetett, mint ez az egyház történelme cím alatt (II.) bővebben elő van adva. A tantárgyak a tiszántúli ref. egyházkerület által kiadott tanterv alapján, ennek a helyi körülmények szerint való időmíttatása mellett adatnak elő. Vizsga évenként kétszer tartatik; úgy mint az egyházmegyei látogatóság megjelenése alkalmával, télközépen (január—március), az iskolai helyiségben; és június utolsó hetében a templomban oly renddel, hogy minden tanító két-két nap alatt vizsgálzik növendékeivel; az e hetet követő vasárnap délután ünnepélyes zárvizsga tartatik a templomban, mely éneklés, dalolás, szavalatok, jutalmak kiosztásából sat. áll. Szünidőül: nyáron 6 hét, szüret s őszi takarításkor két hét, ünnepek alkalmával 3—4 nap engedtetik pihenésre.

B) *Leányiskola.*

Említők már fentebb (IV. A.), midőn a reformáció korabeli iskolázásról s nevelés-oktatásról szóltunk, hogy a leányok sokkal csekélyebb mérvű oktatásban részesültek, mint a fiúk; irni pedig csakis a jobb módú leányok tanultak (Dr. Kiss Á.). Hiba, igen nagy hiba volt. A nők, az anyák iskolázatlan, neveletlen voltának igen sok kárát vallotta a család, a nemzedék, az emberiség; és okult is mindegyik a maga kárán; és ma e téren is új irány hososult meg. De nekünk a leányok hajdani iskoláztatásáról csak úgy kell szólanunk, a mint az előttünk levő irott adatok és forrásaink ez ügyet elének tárják.

A nagy-kállói ev. ref. egyházban, a XVIII-ik századot megelőzőt időkből, a leányiskola és a leányok oskoláztatására nézve, semmi biztos, irott adatot nem találtunk. Az 1754-ik évben kezdett egyházi jegyzőkönyvben e tárgyról ily foljegyzést találunk: „a leányi (sic!) oskola cloitól fogva bizonyos helyhez nem volt köttetve; hanem hol egy, hol más helyben lévő házakban tanítottak, a szent Ekkklésia Elöljáróitól, a tanításra alkalmasnak ítéltetett, hol *Férjfi* s hol *asszonyember* által.“ A nőtanítótság intézménye tehát nem új dolog; legalább a kállói egyházban nem az.

„Minthogy pedig — mondja tovább az idézett jegyzőkönyv — még ez ideig bizonyos törvényekkel nem voltak meghatároztatva ezen Leányi oskolának Tanítói, megkivántatik: 1. Hogy a Tanító jó lelkiismeretű légyen, azaz, ne kéntelenségből vagy külső világi haszonnak kívánásából, hanem az Isten dicsősége terjedése légyen munkájának legfőbb célja; 2. Hogy avagy csak a fundamentomos igazságokat, tudniillik: a keresztyén Hitnek fundamentomos Ágazatit tudja; jól tudjon írást olvasni, syllabizalni, énekek nótáit sat.; 3. Szorgalmatos és homlító legyjen. A szent Ekklesia részéről megkivántatik: 1. Az Ekklesia alkalmas időben gondolkodjon a Tanítók előállítások felől; 2. Megláttassa gyakran az oskolákat; 3. A leányi oskolának tanítói, nemkülönben mint a férjfiui oskolamesterek, minden közönséges tereh viseléstől, minéműek: az adófizetés, forspontozás és affélék, immunitáltassanak; 4. Papi bér fizetéssel is ne tartozzanak, ha belső hivatalú személyeknek tartatnak, ama közönséges Canon szerint: „Clerus elerum non taxat.“ Azonban minden jól rendeltetett Ekklesiákban megvayon, hogy azok semmit taxaképen nem fizetnek. Más a Praedikatorok s fiú oskolamesterek stoláréjok, mert azzal minden rendbéli emberek magokon kívül tartoznak. Innen vayon, hogy a Leányokat Tanítók a Praedikatorokon is megvészik a fizetést, ha gyermekeiket tanítják azoknak.“ Jegyzetbe más kézzel vannak írva e következők: „a debreceni collegiumban egy külföldi Praedikator gyermekétől sem vesznek fizetést a Professorok. A leányaiktól a Praedikatoroknak nem fizetést, hanem honorariumot szoktak adni.“

A fiúiskolákról vezetett és a fentebb többször idézett iskolai naplók és iskolai jegyzőkönyvekben a leányiskolákról sehol szó sincs; mert a leányiskolákra tartozó dolgokról közvetlenül csak az egyháztanács intézkedett. Leányiskolai naplót s jegyzőkönyvet nem találtam.

Hogy Kállón a leányok külön tanító által tanítottak 1754 előtt is, és pedig már a XVIII-ik század első felében, habár rendes leányiskolai helyiség még akkor nem is vala, ezt igazolja azon körülmény, melyszerint a halottak anyakönyvében 1728-ik évben Diószegi Mihálynak, mint *leánytanítónak* elhalálozása jeleztetik.

A XVIII-ik század második felében már állandó leányiskolai helyiségről kezd az egyháztanács gondoskodni. Ez ügyben (1767. ápr. 5.) tanácskozáván, kérdésbe tétetik, hogy „leányoskola házúl az Tormásné háza succedál-e vagy sem? Kurátor úr végére menjen.“ Megjegyzetik, hogy némelyek a most megholt Szegény István házát urgeálják. A következő (1768. febr. 1.) évben már ugyancsak a leányoskola számára a notarius házát óhajtták megszerezni. Sőt ezek közül valamelyi-

ket meg is szerezték; de hogy melyiket: biztosan ki nem mutatható. Igen! vásároltatott leányoskolai helyiségül telek kétségtelenül; mert 1775. máj. 7., azon alkalomból, hogy Szondi Sámuel Szeghalomról leánytanítóul megérkezett, elvégeztetett, hogy a *leányoskola* mentől hamarabb építtessék. Az építkezés azonban nagyon lassan haladhatott; mivel még ugyanezen év (1775.) őszén is csak „az végeződött, hogy a leányok tanítója háza mihamarább készüljön.“ Sőt még három év múlva sem lehetett készen az épület; mivel (1778. szept. 2.) azon útasítás adatik az egyháziaknak, hogy a leányoskolához földet hor-dassanak.

A leánytanítók díjazásáról a többi díjlevelekről szóló külön fejezetben fogunk beszélni. Egyelőre itt csak annyit említünk meg, hogy e díjazás nem valami bőséges lehetett. A mi volt, azt is csak innen-onnan rakosgatták, pótolgatták. P. o. 1777. okt. 7. az történt, hogy a Praedikátor a maga földjéből a leánytanítónak engedett két köblösnyit, de csak ideiglenesen; mivel az állandóan és örökre a praedikátoroké. 1781. dec. 26-án Benedek János leánytanító marasztatván, csak oly feltétel mellett maradt meg, hogy „sallariuma, instantiájára, két köből őrlés és két szekér fával megjobbított.“ Majd 1785. márc. 10. az exameni vendég, mivel az ekklézsiának sokba került, s mindig zenebonára adott alkalmat, eltöröltetvén, kárpótlásul a leánytanítónak is, mint a rektornak, egy vonás frt. adatott. Hogy az összes fizetés miből állt: arról alább.

Arra nézve, hogy a XVIII-ik század végfelé, a leányok oktatása s neveltetésére nagy sulyt fektettek a kállói egyházban, igazolásul szolgálhat azon határozat, melyszerint (1784. jun. 10.) a vasárnapi iskolázás és tanulás a leányokra nézve is kötelezőnek nyilvánított, kimondatván egyidejűleg, hogy a leányok mindaddig, míg iskolába nem járnak, megeskettetni nem fognak. Ma sem lehetne célszerűbb határozatot hozni a leányok iskoláztatására nézve! S ugyanez a törvény Svédországban, mindkétnemű házasulandó ifjakra nézve érvényben van; és ott senki, sem férfi, sem nő, házasságra nem léphet, míg irni és olvasni nem tud.

Szerveztetett tehát a kállói ref. egyházban a mult (XVIII.) században egy leányiskola s fennállt ez a jelen század elején is, mikor a tanító fizetése már búza és gabonával is jobbított. Megszaporodván azonban a XIX-ik században Kálló népessége, s ezzel együtt az iskolába járó leánygyermekök száma, kiket a buzgó iskolabarát s tudós lelkész (Fazekas Gy.) vezetése alatt álló praesbyterium megszűnés nélkül sürgetett, hajtott az iskolába: egy másik leányiskola felállításának

szüksége állott elő. De közel volt az Isten a szükség idején és segített. Ugyanis: az 1822. dec. 2-án tartott praesbyterialis gyűlésben jelentett, hogy az ezelőtt hat nappal elhalt özv. Szondi Jánosné, ingó s ingatlan javait: házat, félhely földet, külső-belső appertinentiákkal a ref. ekkléziára hagyta. Kérdésbe tétetik: vajjon nem lenne-e célszerű a házat leányiskolává alakítani át?! Az egyháztanács „igennel“ felelt. A Szondiné-féle háznak leányiskolává átalakítása elvileg kimondatott; sőt (dec. 27.) Varga Mihály praeceptor második leánytanítóul meg is választatott. Az 1823. márc. 9. ez intézkedés jóváhagyás céljából a felső-szabolcsi egyházmegyéhez azon kérelem és indokolás mellett terjesztetett fel, hogy egy leánytanító a leánygyermekeket „feles számuk miatt“ nem taníthatja: s a kért célra az alkalmas telek és a fizetési alap rendelkezésére áll, az ekkléziának. Küldöttség jövén, ez előtt kimutatják, hogy a „felső városrészben“ 50 leánygyermeknél több van. Az egyházmegye megadván az engedélyt az új leányiskola nyitására, nevezett tanítót ezen állomáson megerősítette a következő fizetési feltételek mellett: félhely föld (özv. Szondiné-féle), melyet az ekklézia megszánt, 2 öl fa, minden gyermektől 1—1 Rfrt., 1—1 véka búza. A másik leánytanítóé is épen ennyi. A két tanító egymástól teljesen független.

Miután ezek így elintézve lettek, a nevezett felvégesi telken új ház, új kút építtetett. Majd a következő (1824. dec. 27.) évben a két leánytanító az akkor érvényben volt szokás szerint marasztatott; azon feltétel mellett azonban, hogy a venerabilis superintendens rendeletere szerint a leánytanítók is épúgy, mint a rektor, írják be egy iskolai naplóba a tanítványok és szüleik nevét és azt, hogy naponként micsoda tudományban gyakorolják a gyermekeket, s ezentúl minden héten, kivált a tanításbeli feljegyzést, mulhatatlanul adják be Tractualis notarius Tiszt. Fazekas György helybeli Praedikátornak.

Az ily módon szervezett két leánytanítóság fennállott 1823—1856. márc. 9-ig; mikor a leánygyermek száma a felvégesi leányiskolában 27-re apadván le; de főleg az egyház rendezetlen, gazdátlan állapotban lévő anyagi viszonyai miatt, a két leánytanítóság egybeolvasztatott s Gyüre István a leánytanítói állomáson megtartatván, Gavallér János felsővégesi leánytanító Correctorul a fiúiskolába helyeztetett át.

1856—1868-ig csak egy leányiskola és egy leánytanító vala. A felvégesi ezen időközben bezárva lévén, szünetelt. 1868. jan. 5-én 72 aláírással ellátott folyamodványban kérelmezték a felső városrészben lakó szülők a felvégesi leányiskola megnyitását s iskolai helyiségül leendő berendeztetését. A megnyitást az egyházmegye örömmel engedélyezte

s a két leánytanítóság akként rendeztetett be, hogy a felvégesi leánytanítónak 300 frt., 2 öl fa és lakás egy holdnyi nagy házi kerttel; az alvégesi leánytanítónak 300 frt., 2 öl fa s kertpótlék címen 20 frt. adatott; utóbbtól ugyanekkor a félhely föld, búza sat. fizetésnek elvonatván. Az alsó végen Gyüre István meghagyatott, a felső végre Horváth István praeceptor (1868. máj. 10.) azon határozott útasítás mellett alkalmaztatott, hogy minélelőbb megnőszülni igyekezzék. Az utóbbi iskolai helyiséget felszerelte Torma János.

Ismét két leányiskola volt tehát a kállói ref. egyházban. S hogy mind a kettőre szükség vala, azt igazolta azon körülmény, hogy mind a kettőbe feles számú (50—60) leánygyermek járt és tanult. A hetvenes évek elején a törvényszék Kállóból Nyiregyházára helyeztetvén át, a népesség Kállóban némileg csökkent, az iskolába járó gyermekek száma megapadt; e miatt, de legfőképen azért, mert az egyház nem vala képes fizetni belhivatalnokait, Vityi József felsővégesi leánytanító (1873. jan. 5.) lemond, tanítványai tavaszig, egyenként 2—2 frt. tiszteletdíj mellett, az alsóvégesi leányiskolába járnak, mikor a felsővégesi állomás Virgai Jánossal töltetvén be, ismét helyreállítottat a két leánytanítóság; de csak igen rövid időre; mert 1873. dec. 14-én Gyüre István, ki a kállói egyházban, mint leánytanító 27 éven át, közbecsülés és elismerés mellett működött, megint csak anyagi okok, jelesül a miatt, hogy az egyház csekély fizetését sem szolgáltatva ki pontosan, lemondott és más, jövedelmezőbb pályára lépett. Helye pedig Virgai János felvégesi leánytanítóval töltetett be; a felvégesi leányiskola most már véglegesen bezáratván, előbb a helyiség bérbeadatott, 1877. tavaszán pedig második fitanítói lakásul alkalmaztatott.

Az 1874-ik évtől kezdve mai napig csak egy leánytanítói állomás tartatik fenn, gyakori személyváltozás mellett, mind a leánynevelés, mind az egyház anyagi ügyeinek nagy hátrányára. Az 1881-ik év aug., Nagy Miklós leánytanító lemondása következtében, leánytanítónői állomás szervezetett. Ez intézkedést szükségessé tette azon körülmény, melyszerint N.-Kállón nőnövelde ma már, miután az intelligens lakosság száma, a többször jelzett megyei székhely változtatása következtében, ha nem szembetűnőleg is, de mégis apadt, nincs; oly hivatalnokok, iparosok, jobbmódú birtokosok pedig számosan vannak, kik leánygyermeküket írás, olvasás, számoláson sat. kívül egyébre is, nevezetesen: kötés, horgolás, varrás, szabás sat.-re is óhajtanák taníttatni; de távoli intézetekbe gyermekeiket nem vihethvén, itthon zugiskolaféle varrodákba kénytelenítettének járni. Hogy a leánynevelés terén ily módon előtérbe nyomult szükségén segítve legyen s hogy a leánygyer-

mekeknek, privatim, a rendes tanítónői fizetés mellett, lehetőleg esekély díjazásért, némi-némi kézi munka is taníthatassék, mely által egyrészt a szülék, illetve leánygyermekeik, másrészt a leánytanítói javadalom is nyerjen valamit: elhatározta az egyháztanács, hogy leánytanítónői állomást szervez; a mi megtörténvén s az engedélyt érve nézve az esperesi hivataltól kinyervén: Dienes Janka, a budapesti országos nőképző-egylet kitünő növendéke, pályázat útján, próbaévre megválasztott s működése körében, kellő szakértelemmel és buzgalommal forgolódik. A felett, hogy az új intézmény beválik és életrevalónak bizonyul-e: most jóformán egy félév múlva, még korán volna ítéletet s véleményt mondani; azt a jövő fogja megmutatni. De, az egyéniség szerencsés megválasztása mellett, jót remélünk s jót várunk.

V.

Díjlevelek. Az egyház kormányzata. Gondnokok nevei 1751—1881-ig. Bizottságok.

A) Lelkeszi díjlevelek.

A régibb időből a lelkeszi díjlevelek, az egyházmegye levéltárában, az I. számú jegyzőkönyvben, 1649-ben vannak összeírva (ex archivo 1595.), mint már jeleztük is. Az egyházak ABC-e rendben vannak bejegyezve. A tanítói fizetés (Rectoris proventus) néhol külön is ki van írva a papi díjlevél alá, p. Ajaknál; vagy megjeleltetett ekként: „Scholamester jövedelme.“ Bezdédén. De többnyire csak az van feljegyezve, hogy a tanítói fizetés = a papi fizetésnek (föld, életnemű, vászon sat.) *fele* vagy *harmada*. A kállói egyháznak azonban csak a neve van ott a többi egyházak között; ahol a lelkeszi jövedelemnek kellene írva lenni, ott üres lap látható és így sem a lelkesz, sem a rektor fizetését az első századokból nem ismerjük. E mulasztás onnan eredhetett, hogy 1649-ben az esperes éppen a kállói pap lévén, ez azt hihette, hogy a maga díjlevelét ugyan minek írná be; mikor ő annak tartalmát úgy is tudja! Azt azonban már meg nem gondolta, hogy az utókornak mily nagy kárt tett e felsemveő, könnyelmű gondolkodással. A kállói régi díjlevelet aztán, legalább ez ideig, nem találtuk fel 1725. év előtt sehol.

A bodrogkeresztúri gyűlés előtt a város itt is egy levén az ekkélszával, az egyház ügyeit is a városi magistratus intézte. Ez hitta meg s ez *marasztotta* a lelkeszeket (eliguntur, vocantur et confirmantur), s a megválasztott lelkesz részére ez állította ki a díjlevelet. Egy ilyen díjlevelet találunk a városi jegyzőkönyvben (1725. jan. 1.), a következő cím alatt: „Békési András (azon időbeli kállói lelkesz) sallárium: kész-

pénz 120 frt.; búza 34 köböl; egy hizott disznó, vagy ehelyett 6 frt.; só egy mázsa, vagy ehelyett 4 frt.; fa amennyi szükséges; temetésre 1 frt.; esketésre templomban 1 frt.; esketésre háznál 2 frt.; keresztelésre 24 kr. Ezen díjlevél 1731-ben annyiban javítottatott, hogy az egy hizott sertés helyett kettő adatott, vagy ehelyett 12 frt. „Molitura egy fehér kenyér.“ Talán az ekklézsia malmának jövedelméből adatott, az őrlési váméletből, később ez az egy kenyér.

Az 1752-ik évben, az egyházi jegyzőkönyvben, ugyancsak a fentebbi tételek vannak beigtatva; ezekhez adatván: „kaszálni való fű 12 szekérre való; keresztelésére a nemesektől egy márvás. Más kézzel, későbbi időből a sorok közé írvák e következők: „már most szállás van a pap számára a hadnagyé mellett, jó darab táblaföld (Toldi Miklós és özvegy Torma Györgyné adománya). Ez a fizetés az 1766-ik évben „kilenc köböl árpával és háromszori szántásban, hol két, hol három, néha négy köböl vetéssel augeáltatott.“ Ez a díjlevél volt aztán érvényben az egész XVIII-ik századon át; némi életneműek őrlése járulván még a fentebbiekhez.

A XIX-ik század elején, több ízben, sokféle változtatást szenvedett a lelkészi díjlevél. Ugyanis: 1880. június 2-án „a papi bérből az árpa töröltetett, mivel nem terem, s helyette gabona adatott.“ Ugyanezen év július 6-án az vezetetik jegyzőkönyvbe, hogy „Tiszt. praedikátor úrnak az esztendőnként adatni szokott 20 szekérfa helyett (időközben tehát a fa 20 szekérnyire szállítottatott le ehelyett „amennyi szükséges“), most adódjon 15 öl kemény fa, melyet 15 jó szekér elhozhat. A fának felét ősszel, felét tavasszal hozassák a kurátorok az ökrös gazdákkal, mivel a lovasok más szolgálatokra rendeltetnek.“ Szinte akkor az is határoztatik, hogy „ennekutánna, a belső személyeknek in natura, conventio szerint adatni szokott kenyérnek való élet megöröltetésénél többel a kurator nem tartozik, ide nem értetvén azon tíz köböl gabona, mely tiszt. uramnak árpa helyett adódik. (Tehát azt a gabonát, amit az ekklézsia díjlevél szerint ad a lelkésznek, meg is őríti; de amit a lelkész természet a papi földekben, ezt már nem tartozik az egyház megöröteni). Az őrítést a kurator a négy és három lovas gazdákkal sorban úgy tartozik tétetni, hogy egyszerre egy gazdával, egy köbölnél többet sohase őressen.“

Midőn 1801. febr. 22-én ifjabb Fazekas Györgyöt hívta meg lelkészül az ekklézsia, ő az állomást csak úgy fogadta el, hogy ha a fizetés lehetőleg pénzre változtatatik. Ekkor ilyen díjlevél állítottatott ki: készpénz 300 frt.; 12 öl tűzifa vagy e helyett 36 frt., ha a lelkésznek tetszeni fog; az ekklézsia kertjei közül egy dohányos kert, a

melyik tetszeni fog ; a parochia után lévő szántó- és kaszáló-földek (egy telekalja 56 kat. hold), melyeket a lelkész a maga költségén míveltet ; és az úgynevezett „Érentúl“ a „Szállásföld ;“ keresztelésért, akár nemes, akár nemtelen ember gyermekétől 12 kr. ; esketés : háznál 2 frt., templomban 1 vfrt. ; praedikatiós halott temetéséért 1 Rfrt. ; búcsúztatás halott temetéskor 2 Rfrt. Néhány év mulva azonban (1805.) panaszkodik a Praedikátor, hogy ezen város helyzete s szokásai miatt (megyei székhely) itt a praedikátori hivatal terhes, az életmód drága : ennél fogva fizetésének emelését, nevezetesen a szántás és őrlés megtételét ismét kéri. A consistorium azonban csak 4 böből búza és 4 köből gabona-javitást ígér ; de a lelkész — miután nem ezt kérte — el sem fogadta. Majd a következő évben (1806.) előbbeni kérelmét ismét megújította ; de sem az őrlést, sem a szántást nem vállalta el az egyház, hanem ezek helyett kárpótlásul adott 100 Rfrtot s ezt a lelkész megköszönte.

Az 1808-ik év jan. 1-én olvastatott a főt. superintendentiának minden ekklesiához küldött levele, melyben felhivatnak az egyházak, hogy az akkori drágaságot tekintve, a Praedikátoroknak különben is csekély fizetéseiket jobbitsák meg. „A nagy-kállói ref. szent ekklezsia hallgatói, hogy felebaráti szeretetöket kedves papjok iránt megbizonyítsák, ezeket határozzák : keresztelésért, akár nemes, akár Contribuens 30 kr. ; temetésért 2 Rfrt. ; esketésért templomban 2 Rfrt., háznál 5 Rfrt. ; ezeken felül, a már átadott egy dohányos kerthez még két más dohányos kert használata ; és a mult évben már ajánlott 100 frt. A lelkész (1808. máj. 14.) ismét kérelmezett ; de kérelme nem teljesített ; hanem maradt az ekkla a fentebbiekben előadott ajánlatai mellett

Az 1810. jun. 17. „a szabolesvidéki venerab. Tractus Curatorának. Méltós. Kir. tanácsos Ludányi Bay István úrnak levele következtében, a Praedikátor fizetése, ezekben határozott meg : 1. Ad az ekklesia 12 köből búzát, 12 köből gabonát, a mint azok a hallgatóktól bekerülnek ; 2. Késpénzt fizet 500 Rfrtot, mely summába bele tudatik a 24 köből élet őrltetésének a bére is ; 3. Az úgynevezett „papszállás“ (56 kat. hold és 540 □ öl) ; 4. Három dohányos kert ; 5. A forgó földek közt levő egész helynyi szántó- és kaszáló-föld (56 kat. holdnyi) ; 6. 12 öl fa ; 7. Stola : keresztelés 30 kr. ; temetés 2 Rfrt. ; esketés a templomban 2 Rfrt., háznál 5 Rfrt. Ez a díjlevél volt érvényben a Fazekas György lelkészkedése idején 1844-ig. Ugyanezen díjlevélre hívták meg 1844-ben Komáromból lelkészül Szondi Lászlót ; azon hozzáadással, hogy Ráskai-hagyomány kamatja címen 108 vfrt.

iratott be chártájába. Ezen díjlevél van érvényben a mai napig. Változást csakis annyiban szenvedett, hogy a mi a régiben váltóban volt, ma o. értékben van írva; de az 500 vfrtból nem 500 o. é. frtra emeltetett a fizetés, mint a felemelés a legtöbb egyházban történt az ötvenes évek végén; hanem 500 vfrtból lett csak 210 o. é. frt. Így ma „a nagy-kállói ref. lelkész évi jövedelme e következő tételekből áll: Készpénz az egyháztól 210 o. é. frt.; Ráskai-hagyomány kamatja 44 frt. 10 kr.; búza 12 köböl; gabona 12 köböl, melyek a lakosoktól befolyt minőségben szolgáltatnak ki; 12 öl fa; egy telekalja föld (35 kat. hold és 777 □ öl) új szállás; és a régi „szállásföld“ címen 56 kat. hold és 540 □ öl, együtt = 91 kat. hold és 1317 □ öl föld; három dohányos kert használata. Stóla: keresztelés 50 kr.; temetés: a templomban praedicatioval 2 frt., háznál 4 frt., imával 1 frt.; esketés: canonicus órákon 1 frt., azokon kívül 2 frt., hirdetés 1 frt. Lakás: 6 szoba, 2 konyha, 2 kamara, 2 pince; ezeken kívül van az udvaron istálló, sertésól, házi kert.

B) Rektori, korrektori s praeceptorai díjlevelek.

A rektori díjlevelekre nézve is azt mondhatjuk, hogy a XVI. és XVII-ik századokból, az egyházmegye levéltárában ezeket épen úgy nem találtuk fel, mint a lelkészit; épen azon ok miatt, a mit ugyanott fel-
említettünk.

A legrégebb rektori díjlevél a régi városi jegyzőkönyvben található 1725-ből. E szerint a rektor sallarimuma: készpénz 50 frt.; coquia vagy e helyett 20 frt.; búza 16 köböl; tandíj egy-egy gyermektől 1 frt.; só vagy e helyett 2 frt. 40 kr.; *egy pár csizma* vagy e helyett 1 frt.; egy hízott sertés vagy e helyett 6 frt.; temetésért 48 kr., temetésért énekkal 24 kr.; fa: amennyi szükséges.

Az egyházi jegyzőkönyvbe „az oskolamester fizetése“ ekként van beírva: „A szabolesi Tiszteletes szent Tractusnak megegyező akaratjából a Fiú Oskolamester fizetése ily renddel szokott lenni: 1. Készpénz fizetése, vagy az ekklesiában való éneklése és oskolai szolgálatja béri 50 magyar frt.; a többi tételek, mint fentebb; az egy mázsa só mellé itt már egy font bors is adatott; „az elegendő tűzifa“ pedig „tíz szekérre limitáltatott.“ *Didaktrum* (tandíj): 1. A maga különös tanítványaitól 2 magyar frt. 38 denár; 2. A kiket a deák ifjak tanítanak 1 magyar frt. 02 denár; 3. *A vidékről valóktól*: pro arbitrio suo (tetszése szerint). Stólája: mint fentebb; búcsuztató versekről is tétetik említés; de hogy ennek mi a stólája, az nincs megírva.

A Togatus Deák Ifjak (egyszersmind alsóbb osztályok tanítóinak) jutalmok: 1. Taníttatások; 2. Mindennapi tápláltatások (coquia); 3. Minden úrvacsorája osztásakori kihirdettetés; 4. Innepi és búzakántálás; 5. A harangozásért halott-temetéskor: a) Praedikációstól valahányszor temetés előtt megvonják, toties (annyiszor) 60 denár; b) énekszóstól: a harangok rendi szerint.

A fizetéseknek ezen módjai maradtak érvényben 1800-ig. Ekkor (jun. 2.) „a praeceptoroknak és szolgálknak úrnapokon, névnapokon és lakodalmakban való kántálása eltöröltetvén, rendeltetett 1. *a tartásukra nézve*, hogy: a házanként való főzés ennekutána is megmarad, s az ekklesia tagjai közt rendelés fog tétetni, melyik gazda, melyik nap fogja a három praeceptorokat és két szolgálakat tartani s a gazdákat a főzésre a szolgálak előtte való nap felszólítják; a jobb gazdák egy egész nap, délbe és este is főznek; a csekélyebb gazdák közül egy nap kettő, egyik délbe, másik estve, három praeceptor és két szolga, vagyis öt személy részére elegendő és becsületes ételt köteles készíttetni. A ki nem főz: büntetésül minden főzésért fél-fél frtot fizet, mely azonnal exequaltatik s a praeceptoroknak átadatik. 2. *A fizetésökre nézve*: a tanításért és harangozásért minden Praeceptoroknak legyen 20—20 vfrt. és 8—8 köből gabona fizetése; egy-egy szolgálának pedig 5—5 vfrt. és 2—2 köből gabona fizetése. 3. *A Praeceptorok ruházatjokra nézve* rendeltetik: hogy legyen setétkék posztóból, fekete persiai prémmel, fekete gombkötő szőrmunkával rövid mentéjek, hasonló színű fekete zsinóros nadrágjuk, hasonló színű materia vagy posztó lajbljúk, fekete szaru-gombokkal, fekete obszeces csizmájuk, kevésbé magastetejű kalapjuk. Hogy pedig ezen rendeléseket minden ekklezsia tagja megtudhassa: a templomban, az egész ekklezsia előtt publicaltasson.“

Ugyancsak 1800. júli 6-án a rektornak tíz szekér fa helyett 6 öl kemény fa rendeltetett kiadni, fele őszszel, fele tavaszszal. A mellette levő szolgagyermeknek is esztendőnként annyi fizetés rendeltetett, mennyi a praeceptorok szolgálának adatott; t. i. 5 frt. és 2 köből gabona.

A rektor díjlevelén 1801. jan. 6-án módosítás tétetett. Ugyanis: „illetlennek találtatván, hogy a Rektornak Conventiojában sertés, só, bors sat. adatik, melyek eddig is pénzül adattak, ennekutána a Rektor Sallariuma ekképen lészen: 1. a templombeli mindennapi éneklésért coquiáért 80 vfrt.; 2. esztendőnként kétszer tartatni szokott exameni honorarium 10 vfrt.; 3. búza 16 köből vagy e helyett 24 köből gabona és annyi örés, amennyi asztalához kívántatik; 4. tűzifa 6 öl vagy e helyett 18 frt., ha fára szüksége nem lenne; 5. Tandíj (didaktrum): a maga tanítványaitól egyenként 2 Rfrt.; a kiket a praeceptorok tani-

tanak, azoktól egyenként 1—1 Rfrt.; a külföldi gyermekektől egyenként 2—2 Rfrt.; 6. praedicatiós halott énekléséért 24 kr.; énekszósért 12 kr.; halotti búcsúztató versekért s azoknak elmondásáért 2 Rfrt.; 7. dinnyeföld-szántás; 8. háromjárásban fél sessió föld, melynek felét járasonként az ekklezsia szántja tengerinek; felét pedig, mint öszvetés alá valót tartozik a maga költségén míveltetni és maga magvával vetetni; 9. az eddig való szokás szerint, míg magát rendbeszedheti, a becsületesebb gazdáktól (talán vagyonosabbaktól), léssen három hónapi tartása (coquia). Ezekért tartozik a Rektor a Templomban mindennap énekelni; a *Deákokat* szorgalmatosan tanítani, és valamint a maga klassisaira, úgy az apróbb klassisokra is különösen vigyázni. (Egyházi jegyzőkönyv).

A Rektornak még ezeken felül: a legatusok tartásáért 15 Rfrt.; a nyári suplicansok egy-egy ebédjéért 12 kr. fizettetett.

Az 1805., 1807-ik években, a drágaság miatt, a coquia vagy házanként való főzés, ismét megadatik, mint régen adatott; „mivel ha a fizetés nevelődik, alkalmasabb rektort remélhet az ekklezsia,“ s ezen ajánlat az új rektor conventiójába is beiratott.

Az 1810-ik évben a conventió-levél annyiban módosulást nyer és pedig előnyösen, hogy exameni honorarium címen „testamentom szerint való jövedelemből vagyis fundatióból 90 Rfrtot kap évenként a rektor (Gál-Ráskai alapítvány); de ezt a consistorium itéli neki oda a szerint, a mint szorgalmát tanítványai körül kimutatja és a mint magát viseli. A stóla is előnyösen változik; ugyanis praedikációs halottnak éléneklése és tanítványaival a temetőbe leendő kikíséréséért 1 Rfrt.: énekszósért 30 kr. fizettetik.

Az 1821-ik év január 13-án a díjlevél azon módosítással állittatik ki, hogy „az eddig szokásban volt coquia helyett készpénz fog becsületes kosztra rendelődni, úgymint: 150 Rfrt. ebben az esztendőben; a következő esztendőkből pedig a körülállás és időhöz fog a koszt ára alkalmaztatni.“

Az ekként módosított díjlevél érvényben volt 1870-ig.

Az alsóbb fitanítók — praeceptorok — fizetése gyakran változott. Így 1844. aug. 21. „a három új altanítók“ fizetése személyenként a következőkben állapított meg: 1. Harangpénz 40 vfrt.; 2. Készpénz: az eddigi 17 vfrt.; 3. Exameni honorarium, szorgalmukhoz képest, 6 frt.; 4. gabona 8 köből; 5. koszt, a városi lakosoktól (coquia).

Majd „a három éretlen gyermek-altanítók helyett kettő ajánltatván,“ a három praeceptorai fizetés kettő között következő módon osz-

tatott fel: készpénz, vizsgálati díjjal együtt 100 vfrt.; gabona 12 köből; a másíknak ugyanennyi (1845. aug. 6.); koszt, coquia.

A következő évben már (1846. júli 12.) az indítványoztatott, hogy a fiúiskolában egy új tanítói hivatal állíttassék fel „korrektor“ név alatt. Fizetése: készpénz 150 vfrt.; gabona 8 köből; búza 2 köből; lakhely és koszt a praeceptorokkal együtt. A korrektor kötelessége: az iskolaigazgató (rektor) tanítványai közül a kisebbeket, a syntaxis-táig tanítani, egyéb kötelességeket a praeceptorokkal együtt teljesíteni. A praeceptorok fizetései a pénzben maradtak változatlanul; a gabona levonatot 8 köbölre, hogy a két praeceptor 24 köből gabonából, 8 köblivel, három részre (egy korrektor s két praeceptor) jusson belőle. Tehát volt a rektorral együtt négy fitanító (rektor, korrektor és két praeceptor).

Midőn az ötvenes években a fiúiskola gimnáziumi jellegét elvesztette, ugyanakkor az egyik praeceptorság is beszüntettetett s maradt csak egy rektor, egy korrektor s egy praeceptor a fiiskolában, a fentebb már megírt fizetések mellett.

Az 1868. évi XXXVIII-ik törvénycikk haladásra, fejlődésre nógatván az iskolafentartó hatóságokat: a nagy-kállói ev. ref. egyház előjárósága is, mint az egyháztörténelme című (II. E.) fejezetnél részletesen előadtuk, igyekezett rendezni iskolaügyét. A rektóriát állandósította; a két, évenként változó praeceptorit eltörlötte s ezek helyére is szaképzett, rendes tanítót alkalmazott. E három állomás javadalmából állítatott ki a két rendes tanító díjlevele. E szerint egyik-egyik tanító fizetése: készpénz az egyháztól 325 frt.; gabona az egyháztól 24 köből; fa 2½ öl; a télen feljáró ismétlő iskolások tanításáért a várostól 25 frt.; a temetési stólának fele, tehető 70—80 frtra; lakás, a nagyobb fiúk tanítójának a fiúiskola épületben; a kisebb fiúk tanítójának az egyház „felsővégesi“ lakóházában. Ezen fizetésért kötelessége egyik-egyik tanítónak az egyházi előjáróság által meghatározandó elemi osztályokat szorgalmasan s az új tanmódszer szerint vezetni, a templomi s temetési szolgálatokat, a másik fitanítóval hetenként felváltva teljesíteni. Iskolai ügyben egyházi előjáróinak engedelmeskedni.

C) Leánytanítók díjlevelei.

I. Említettük már azon mostoha bánásmódot, melyben a leánynevelés ügyét az emberiség, mondhatni a legújabb korig, a multban, részeltette. Mondottuk, hogy a leányok általában igen kevés oktatásban részesültek. Kálló sem képezhetett kivételt. A XVIII-ik század előtt leánynevelésről adataink nincsenek. Legrégibb adatunk e tekintetben

a városi jegyzőkönyvben olvasható (1713. jun. 17.) s ekként hangzik : „*A tanítóasszonynak*, ki a leányokat tanítja, annualis fizetése lészen e szerint : 1. készpénz minden leánygyermektől esztendeig egy magyar frt. ; 2. tűzifa, minden esztendőben, egy-egy leánygyermektől egy-egy szekérrel ; 3. egy-egy véka búza ; 4. Sabbathiale helyett egy-egy véka árpa“ ¹⁾.

Ezen idézet s a díjlevél bekezdése azt bizonyítja, hogy a nagykállói ref. egyházban, a XVIII-ik század elején, a leányok tanításáról már gondoskodtak ; mégpedig oly módon, hogy a fiúktól külön, s a jelzett időben (1713.) kétségtelenül „tanítóasszony“ vagyis nőtanító vezette és tanította őket.

A leánytanító fizetése évtizedeken át a városi jegyzőkönyvből fentebb idézett díjlevél szerint adatott ki. Az első egyházi jegyzőkönyvben is (1754.) ez áll e tárgyról : „a leányi iskola *férjfi* vagy *asszonyember* tanítóinak fizetések, a szent Traktusnak megegyezéséből, ezen ekkléziában eképen gyakoroltatott : (idézve van a fentebb már leirt díjlevél tartalma). Az 1776-ik évben azonban, „hogy a szülék könynyebben fizethessenek s több leány járhasson iskolába, a leánytanító bérét így változtatták : 1. készpénz az egyháztól 18 magyar frt. ; 2. vetés, a maga magvából, kétszeri szántásba, 2 köblös ; 3. didactrum (tandíj) : ábécés = 24 dénár ; syllabisáló = 50 dénár ; olvasó = 75 dénár ; öreg kátés = egy magyar frt. és két dénár ; 4. egy-egy leánytól 1—1 véka búza, vagy e helyett 1½ véka rozs.“ Megjegyeztetik, hogy az a két köblösnyi föld, a Praedikátor földjéből engedtetett a leánytanítóknak ideiglenesen, mivel az állandóan és örökre a praedikátoroké, mint az 1777. október 7-iki egyházi jegyzőkönyvi határozat megjegyzi.

1781. dec. 6-án Benedek János leánytanító „becsülettel marasztatván,“ oly feltétel alatt maradt meg, hogy fizetése — sallárium — két köböl örlés és két szekér fával megjobbított. A XVIII-ik században aztán az ekként megjobbított fizetés maradt meg egész 1807. máj. 2-ig ; mikor a „leányok tanítójának fizetése csekélynek ítéltetvén, neveltetett a fizetés e szerint : készpénz 20 Rfrt. ; kétszeri exameni honorarium 4 Rfrt. ; két öl fa ; egy-egy gyermektől egy-egy véka búza, vagy e helyett 1½ véka gabona és 1 frt. ; egy dohányos kert, melyet maga fog műveltetni. Egyéb kötelességein felül az is tisztéhez fog tartozni ezentúl, hogy communio alatt énekeljen. Ez a fizetés a következő évben (1808.) jobbított ismét 30 magyar frttal s a néh. Szilágyi

¹⁾ Városi jegyzőkönyv. 1713. Szabolcsmegyei múzeumban, N.-Kállón.

Mihály által testamentumban hagyott szállásföld is a leánytanitónak adatott haszonvétel végett.

Az 1823-ik évben két leánytanítói állomás szerveztetvén az eddigi egy helyett: fizetése egyiknek-egyiknek félhely föld, melyet az ekklézsia tagjai szántatnak meg; minden gyermektől 1—1 véka búza és 1—1 Rfrt. és két öl fa. Ily fizetést húzott az alvégesi leánytanító 1868-ig.

II. Az előbbi pontban jeleztük, hogy 1823-ban a felvégen, az özv. Szondi Jánosné által hagyományozott telken, második leánytanító-ság állítottatott fel s ugyanott megjeleltük a fizetés neveit is. Az a fizetés járt ki egy ideig a felvégesi leánytanitónak; de egykor, (az időt adatok hiányában meg nem határozhatjuk) változást szenvedett az. Es mig az alvégesi tanitónak földilletménye is vala, a felvégesinek 1846-ban már csak a következőkből állt fizetése: 1. 100 vfrt.; 2. egy-egy gyermektől 1—1 véka búza s 1—1 frt.; 3. 2 öl fa; 4. vizsgálati honorarium és tisztességes lakás. Ez a fizetés 1856. márc. 9-én, Gavallér János, ezen időbeli felsővégesi leánytanító kérelmére, 1 köből gabona, (e helyett a következő évben már 1 köből búzát kért s megadatott) és 1 köből tengerivel jobbittatott.

Ekkor azonban (1856.) a felsővégesi leányiskola bezáratott, s Gavallér J. korrektor címen a fiúiskolába tétetett át és ott élvezte az utóbb jelzett fizetés-pótlásokat. 1856—1868-ig csak egy, az alvégesi leányiskola állott fenn. 1868-ban megint megnyittatott a felsővégesi leányiskola is és ismét két leánytanítója vala az egyháznak. Ekkor már a föld a tanítótól elvétetett, hogy kizárólag magasztos feladatának, a leánynevelésnek élhessen. A tandíjat az egyház maga kezelte, hogy a tanító eféle aprólékos dolgokkal ne legyen kénytelen drága idejét elpepecselni s a szüléktől teljesen függetlenné tétessék. Ezen tervezet szerint az *alsóvégesi leánytanító* fizetése következőkből állt: 1. készpénz az egyháztól 300 frt. és 20 frt. kertpótlék; 2. 2 öl fa; 3. tisztességes lakás; a *felsővégesi* leánytanítóé pedig: 320 frt., 2 öl fa, lakás egy holdnyi kerttel. E két állomást azonban ismét kevés ideig tudta az egyház fentartani; mert 1874-ben a felsővégesi leányiskola ismét bezáratott s a népesség száma leapadván, ma második leányiskolának szüksége sem mutatkozik.

A mai nap fennálló, felszerelt, a törvény kívánalmainak minden tekintetben megfelelő alsóvégesi leányiskola, a ref. egyháztagok iskolába járó leánygyermekait befogadni elegendő s képes. A leánytanitónői fizetés következő tételek alatt mutatható fel: 1. Készpénz az egyháztól 320 frt.; gabona 6 köből; fa 2 öl; az ismétlő iskolába télen feljáró

leánygyermeknek tanításáért a várostól 25 frt. Kézi munka tanítása : egyezés szerint; lakás : két szoba, konyha, kamara, pince s házi kert.

Mielőtt befejeznők az iskolaügyi rovatot, mennyire a néphullámlás miatt lehető, ide iktatjuk a tankötelesek és iskolabajárók számát. Iskolaköteles 6—12-ig fi = 130, nő = 102, együtt = 232; tényleg iskolába jár fi = 114, nő = 77. Ismétlő iskolaköteles fi = 56, nő = 42; feljár télen fi = 10, nő = 6. S így még sok e téren a kívánni való!

* * *

Az itt, eddig, időről-időre felmutatott díjlevelek alapján szolgáltatva ki a kállói ev. ref. egyházban a behivatalnokok fizetését, előbb (1752-ig) a városi tanács, majd 1752-től maig az egyházi tanács, praesbyterium; illetve az egyház gondnoka. Fentebb több helyen rámutatunk már ama példaszó jelentésére: „micsoda vallású vagy? . . a mi a falu.“ N.-Kállón, a reformáció óta, a lakosság túlnyomó része református vallású volt és az ma is. A városi tanács is túlnyomó részben reformátusokból állott. Ez hitta s marasztotta a papot, tanítót. Ez gondoskodott az építkezésekről, a behivatalnokok díjazásáról sat.

Az 1734. évi bodrog-keresztúri gyűlés után kezdtek szervezkedni a prot. egyházak. Konsistoriumot alkottak, gondnokokat választottak s az egyház kormányzatát kivették a községek, Kállón a városi tanács kezéből.

Ezen szervezkedés a kállói ref. egyházban, mint a maga helyén (II. B.) részletesen előadtuk, 1751. nov. 16-án történt meg, midőn elhatároztatott, hogy „az új Testamentomnak elein lévő ker. gyülekezeteknek dicséretes példajok szerint, ebben a mi gyülekezetünkben is, a mi Lelki Tanítónk mellé, az Ekklézsia igazgatására választatnának és rendeltetnének, ugyanezen mi gyülekezetünknek tagjai közül, tudós, böles és istenfélő kegyes emberek, bizonyos számmal . . . a kik a lelki tanítóval együtt, ezt a gyülekezetet, az Istennek beszédje és azzal megegyező ekklézsiai törvények szerint, bölesen és hűségesen igazgassák“ sat. (Tit. 1. 5.). . . „Megegyeztünk abban is, hogy az ekklézsiai igazgatók közül választassanak és rendeltessenek két ekklézsiai kurátorok, a kik is nevezetesen gondot viselni tartozzanak az Ekklésiának minden közönséges javaira, a lelki tanítóknak, úgy a fűti és leányi oskolákban tanítóknak az ő fizetésöknek idejében való megadattatására és az ekklézsiai épületekben való fogyatkozásokra“ sat. sat. Ettől kezdve tehát egyháztanács s kurátorok igazgatták az ekklézsia ügyeit, a lelkészszel egyetemben. És ha a lelkész készütsége, képessége, buzgó-sága nagy mértékben hatással volt a gyülekezet értelmi, erkölcsi, szel-

lemi előhaladására, fejlődésére; s hithűsége, Krisztus nyomdokain haladó élete és példája által, hiveit az örök igazság és világosság forrása felé s emberi rendeltetésök tudatára és betöltésének megközelítésére vezérelte s a vészek közt megnyugtathatta és ez által hivatalos tisztének, mint *egyházi szolgálta*, a kötelességek hív teljesítése által, mint *ember* eleget tett: akkor a buzgó, értelmes, serény, körültekintő gondnok is, ha egyháza anyagi ügyeit jó rendben tartotta, javait szaporította, vagy legalább elpusztulni s elkallódni nem engedte és az egyház behivatalnokait, kik a gyülekezet tagjainak lelki építésében s így szent dologban fáradoznak, pontosan fizette, szintúgy elmondhatja: „Atyám! elvégeztem a munkát, melyet rám bízál.“ Valóban, kivált népesebb prot. egyházban, egy gyülekezeti gondnoknak felelőssége, terhe, teendője oly sokféle, hogy ha tisztét, melylyel semmi fizetés nem jár, csak némi részben is betöltötte, elismerést érdemel. S az egyház állapota mindig is következtetni engedett a gondnok buzgósága, illetve restes magaviseletére.

A kállói egyház történetében is, az ügyek állása, mindig jellemezte az egyházi gondnokot is. Nem vonatkoztathatjuk ezen állítást; de az olvasó ennek igaz és alapos voltát a kállói ev. ref. egyház történetéből (II. B—E.) mindenütt kiolvashatja. Itt csak feljegyezzük azon gondnokok neveit, kik *tiszteletből*, e terhes hivatalt viselték s már az által, hogy gondnokokká választattak, a legszebb erkölcsi bizonyítványt eszközölték és szerezték meg maguknak; miután mindig a legbecsületesebb, egyházasabb, jellemes s buzgó egyháztagokat érte e megtiszteltetés, a melyért érdemes volt egy-két éven át szolgálni. *A név után álló évszám a gondnoki hivataloskodás idejét fogja jelezni.* Egyenként nem írhatjuk, külön-külön sorba a neveket; hanem csak egyfolytában. Gazdálkodnunk kell a térrel.

Legelső gondnokai voltak a kállói ev. ref. egyháznak: *Csontos István* ¹⁾ és *Hegedűs György* 1751—1753.; azután *Kondor István* 1753—1763.; *Kabai István* 1753—1760.; *Balázs Ferenc* 1760—1764.; *Ns. Deák Szabó Ferenc* 1763—1766.; *Ns. Suskó András* 1764—1766.; *Szondi István* 1766—1768.; *Berezki György* 1766—1767.; *Ráskai Sámuel* 1767—1768.; *Szilágyi István* 1768—1775.; *Imre János* 1768—1775.; *Tormás György* 1775—1776.; *Nyíri Ferenc* 1775—1776.; *Nyíri Ferenc* 1776—1777.; *Kocsis Mihály* 1776—1778.; *Tóbiás András* 1777—1778.; *Tormás Mihály* 1778—1779.; *Seres Nagy István* 1778—1783.; *Tormás György* 1779.; *Kabai Ist-*

¹⁾ A dőlt betűkkel szedett nevek személyesítői főkurátorok, a többiek al gondnokok voltak. G. P.

ván 1779—1781.; *Tormási Mihály* 1781—1785.; Szabó Pál 1783—1785.; Orbán Kiss János 1785—1787.; Ns. Ráskai András 1787—1794.; Deák György 1794—1795.; Pelyvás Mihály 1795—1798.; Jenei Mihály 1798—1800.; Toka Mihály 1800—1801.; Ns. Szondi Mihály 1801—1805.; Torma Mihály 1805—1812.; ugyanezen időközben gazda címen szolgáltak Torma kurátor mellett, a toronyépítés alkalmával Györgyi Fazekas István és Szakács György; Ns. Szakács György 1812—1813.; Patai István 1813—1820.; Ns. Áts Gábor 1820—1824.; Balogh István 1824—1827.; Ns. Torma Mihály ideiglenesen 1827.; Ns. Deák István 1827—1830.; Ns. Nagy György 1830—1833.; Ns. Szondi György 1833—1834.; Ns. Nagy György második ízben 1834—1835.; Ns. Szondi Mihály 1835—1844. Mint az előbbi névsor mellett kitett számok mutatják, 1785-től 1844-ig csak egy gondnok működött a kállói eklézsiában. Most ismét két gondnokot választanak egyideig, úgymint *Szakácsi Mihály* 1844—1848.; Ns. Pelyvás János 1844—1846.; Ns. Katona László 1846—1847. (ugyanő 1837—1840. közt már működött, mint építettő gondnok); Ns. Kiss Ferenc 1847—1848.; Kiss Ferenc egyedül 1848—1851.; Ns. Torma István 1851—1860.; ezután ismét két gondnok választatott, úgymint *Fintor József* 1860—1864.; Szabó József 1860—1864.; *Tokaji Nagy Lajos* 1864—1867.; Borsi Dániel 1864—1867.; *Nagy János* 1867—1871.; Pelyvás János 1867—1870.; *Deák Ferenc* 1871—1872.; Katona Sándor 1870—1876.; Borsi Bálint 1876-től mai napig; Kabai István 1876—1878.; ezen idő alatt a nagymérvű építkezéseknél, építettő gondnok cím alatt működött Huszti Ferenc 1877—1878.; Huszti József 1878—1880.; Toka Károly 1880-tól mai napig.

Megjegyeztetik, hogy a gondnokok évről-évre választás alá bocsátatnak; a praesbyterek három évenként újra választatnak. A gondnokok mellett jelenleg többféle bizottságok intézik az egyház ügyeit; jelesül:

a) *Praesbyterium*; névszerint: Benedek Sámuel, Bereczki András, Bereczki János, Bereczki Sándor, Berethői János, Bogdány József, Borsi József, Erdőhegyi Mihály, Gyüre István, Huszti József, Huszti Ferenc, Ivánka István, Koczogh Ferenc, Nagy János, Pethő Zsigmond, Sörös András, Szabó Bálint, Szabó Sándor, Tisza István, Torma János, Tóth Ferenc, Janthó Lajos, Jeney János, Vida Dániel.

b) *Iskolai választmány*: Görömbei Péter, lelkész, Borsi Bálint, Bereczki János, Gyüre István, Huszti József és Ferenc, Kalmár Godeon, Pethő Zsigmond, Sörös András.

c) *Magtári választmány*; elnök: Borsi Bálint, magtárnok: Révész Pál s 12 választmányi tag.

Az egyház ügyésze: Koczogh Ferenc, ügyvéd.

Hátránykezelő: Szalai János, előbb Torma Sándor.

A folyó évi egyházi adót szedik az egyházfiak: Csányi Sándor, Toka Sándor; 1881-ben Bereczki József, Áts József.

VI.

Belhivatalnokok nevei és rövid életrajzuk.

A) Lelkészek nevei s életrajza.

Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek nevei.

Hogy a XVI-ik században, vagyis a reformáció kezdetén, kik lehettek a kállói ref. egyház papjai: arról adatok hiányában nem szólhatunk. Balogh Ferenc úgy vélekedik, hogy az a Kállai Lukács, ki 1552-ben a beregszászi zsinaton jelen volt, kállói lelkész lehetett. A kállói ref. egyház lelkészeinek neveit, a XVII-ik század elején kezdve, az itt közlött kimutatásban adhatjuk; részint az egyházi I. számú jegyzőkönyvben található hézagoss feljegyzés, részint Lampe, részint az egyházmegyei levéltár adatai után.

Ezek alapján a nagy-kállói ref. lelkészek névsorát következőleg állíthatjuk össze:

1. *Milotai Nyilas István.* Az egyházkerületi levéltárból vett adat szerint: „1605. jun. 5-én, a károlyi zsinatban ordináltatott Milotai Nyilas István Kállóba.“ (Tiszántúli egyházkerületi régi jegyzőkönyv. 610. l.). Született Szathmármegyében, Milota helységben. Tanult Debrecenben, hol a nagyobb diákok közé 1596. vétetett fel. Senior volt 1599-ben. Heidelbergben az egyetemre beiratkozott 1601-ben. 1605. kállói pap; aztán rövid ideig (1609.) a debreceni kollegiumban rektor-professor; majd szathmári lelkész (1610.); 1611-ben Vári Tamás esztergomi pásztor halála után a szathmári egyházmegye esperesévé tétetett. 1614. jan. 19. a károlyi zsinatban püspökségre emeltetett. 1618-ban Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari papjává, Kiss Kálmán szerint később Erdélyben is püspökké lett. Szathmárt az iskolát gimnáziumi rangra emelte. Bethlen Gábor fejedelem, Milotai tanácsára a reformátusok nagyszombati iskolájára 1621-ben ily alapítványt tett: 300 magyar frt.; 300 köből búza; 100 akó bor ára, mely 24 nagyobb alumnus Deák tartására fordíttassék. Nagy-Szombat elesvén a Bethlen kezéről, az alapítvány a kassai oskolára fordíttatott. Milotai meghalt 1623. (Tóth Ferenc szerint 52-dik, Kiss K. szerint 62-ik évében) Gyulafehérvárott. Tóth Ferenc, mint buzgó, bátor, kormányra termett püspököt jellemzi őt.

Milotai művei: 1. A mennyei tudomány szerént való Irtovány, Debrecenben 1617.; 2. Agenda, azaz Anyaszentegyházbéli szolgálat szerént való cselekedet sat. 1622-ben, ajánlvá Bethlen Gábor feleségének, Károlyi Zsuzsánnának; 3. A szentháromság egy bizony örök Istennek, mint valami Atzél tükörben való megmutogatása. Debrecen. 1622. 4. A 20-ik zsoltár magyarázata. E könyv teljes címét közli Szabó Károly „Régi magyar könyvtár“ című műve után, székfoglaló beszédében, Radácsi György sárospataki tanár, ekként: „Szent Dávidnak huszadik zsoltárának rövid praediciók szerént való magyarázattya, melyben mind az Istenfélő, igaz, jó fejedelmeknek, mind az keresztyén községnek Tisztek megábrázoltatik és elejekben adatik. Az Istennek diczőségére és az egyigyü hiveknek épületekre. Irattatott és kübocsátatott az Felséges Bethlen Gábornak, Magyar és Erdélyországnak istenfélő keresztyén fejedelmének főpraedikátora Melotai Nyilas István által Cassán, Festus János által 1620.“¹⁾ 5. Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsanna fejedelemnő felett mondott beszéd s ezzel együtt több halotti beszédei is kinyomattattak 1624-ben²⁾.

2. *Margitai Péter* származása s iskolázásáról semmi adatunk nincs. Hivataloskodása helyének és idejének meghatározására nézve nagymérvben eltérnek egymástól Lampe, Tóth Ferenc, Szűcs István s Kiss Kálmán. Hogy debreceni, kállói, huszti, szathmári pap volt, azt mindenik említi; de kisvárdai praedikátorságáról egyik sem emlékezik. Tóth Ferenc azonban ezt sejteni hagyja, mondván: „minekutána már *valahol* praedikátori hivatalt viselt volna . . . kállói praedikátorrá lett“ sat . . . Az a valahol Kis-Várda volt, mint a felső-szabolcsi egyházmegyei levéltár ezt elvitázhatlanul igazolja³⁾. A források után tehát így állítható egybe hivataloskodási ideje s helye: 1616—1619. közt debreceni, 1619—1622. közt kisvárdai, 1622—1624. kállói, 1624—1628. huszti lelkész és esperes; 1629-ben szathmári lelkész és esperes. Ugyancsak 1629. febr. 18. a tasnádi zsinaton püspöki hivatalra választatott s szenteltetett fel; mint ilyen 1629. juni 17. Váradon zsinatot tartott; de még ugyanezen évben meg is halt és a szathmári templomban temettetett el.

Tóth Ferenc őt így jellemzi: „Margitai igen nagy tudományú és kedvességű Praedikátor volt, a mi avagy csak abból is megtetszik,

¹⁾ Prot. Egyh. Isk. Lap. 1879. év. 205. l.

²⁾ Tóth Fer. túl a tiszai püsp. élete. Győr. 1812. 92—93. l. Lampe; Kiss Kálmán: „Szathmári egyházm. tört.“ 1878. 306. l. Egyházker. levéltár. Régi jegyzőkönyv. 610. l.

³⁾ Egyházmegyei levéltár. I. sz. jegyzőkönyv. 13. lap.

hogy oly sok és fő Ekkleziák szerették őt Praedikátorjoknak megnyerni; azonban több Traktusokban Esperestséget viselvén, az igazgatóshoz jól értett“¹⁾.

Nyomatásban következő művei jelentek meg: 1. Mindennapi imádságnak magyarázata, Debrecen, 1616.; 2. A tízparancsolatokra való praedikációk, Debrecen, 1617.; 3. Jónás próféta könyvének a szentírás szerint való magyarázata, negyven praedikációkba foglalva, Debrecen, 1621.; 4. Az apostoli Credónak az szentírás szerént való igaz magyarázata, melyet rövid praedikációkba foglalván, a keresztyéneknek épületekre kibocsátott *Margitai Péter, az Kállai Ekklának lelkipásztora*²⁾, Debrecen, 1624.; 5. Temetési alkalmatosságokra való praedikációk, melyeket az ő (Margitai P.) halála után kiadott Keresztszeghy István 1632.

3. *Wáczai János* 1639-ben debreceni lelkész (Lampe: 629. l.). 1645—1650. közt kállói praedikátor, mint egy urvacsorai pohár talapzatán levő felirat s az egyházmegyei levéltár igazolja. Lampe-Ember Pál szerint (Lampe 421. l.) Wáczai János kállói lelkész is egy volt azok közül, a kik az I. Rákóczy György által 1646. juni 10-re Szathmárnémetibe összehívott nemzeti zsinat végzéseit aláírták. Ugyancsak a szabolcsi diocesisből aláírták még e végzéseket: Dormány István, senior, bátori lelkész; Mándoki Márton, mándoki lelkész; Gyarmati Márton kisvárdai, Géresi Márton nyir-szakácsii (?) lelkészek.

4. *Diószegi Pál*, kállói lelkész és esperes 1659. (Egyházmegyei levéltár. I. sz. jegyzőkönyv. 60. l.).

5. *Váradai Mihály*, 1671. nov. 18-án mint kállói lelkész említetik az egyházmegyei levéltárban (Egyházm. levéltár-látogatási jegyzőkönyv). Kiss Kálmán azt írja, hogy Váradai Mihály 1672—1685. közt szathmári lelkész és esperes volt. A pozsonyi delegatum judicium elé idézve volt, de nem jelent meg (Kiss K. szathmári egyházmegyei tört. 310. l.).

6. *Vécsey György*, 1686-ban debreceni lelkész, 1692-ben tanár ugyanott (Lampe: 629. l.). 1697-ben a szabolcsi esperesek közt említetik, mint kállói lelkész, úgy Lampénál (625. l.), mint az egyházmegyei levéltárban (I. sz. jegyzőkönyv. 65. l.).

7. *Körösi Szűcs András* 1706. előtt, 1706-ban már Lakszakkállásra ment (Komárommegyébe), hol a gyülekezet első anyakönyvét vezetni kezdte 1713-ban s maradékai maig is vannak ugyanott (Prot. Egyh. Isk. Lap: 1879. évf. 446. l.).

¹⁾ Tóth Fer. túl a tiszai püspökök élete. 102. l.

²⁾ Kállói egyház levéltára. I. sz. jegyzőkönyv. „NB.“ alatt.

8. *Helmezi K. István* 1706—1712-ig. Kállóban való lelkipásztorkodásának ugyan semmi nyomaira nem akadtam a kállói egyház levéltárában; de Kiss Kálmán úgy véli, hogy Helmezi Kállóból mehett Szathmárra 1712-ben; s ezt Helmezinek, a nagy-kőrösi gimnáziumi könyvtárban kéziratban levő praedikációiból következteti, melyek közt egy kállói kapitány (Kiss Ferenc) felett mondott beszéd is olvasható, mint ezt Kiss K. magán leveléből itt közölhetem. Helmezi 1712—1723. közt szathmárnémeti lelkész, egyházmegyei aljegyző; 1719. jan. 31. a szathmári traktus esperesévé választatott; majd 1723-ban nagy-kőrösi lelkésszé lett, hol 1740-ben a dunamelléki egyházkerület püspökévé választatott. Mikor halt meg: adatom nincs felőle. Egykorú, kőrösi kollegája, mint apostoli buzgalmu, erélyes, komoly, erős testalkotású férfiút jellemzi Helmezit. Művei: 1. Disputatio theologiae de miraculis Christi prout ea fuerunt hipodeichmata rerum spiritualium. Franequerae. 1700. 2. Igazság paizsa. Marburgban (Trajectumban) 1743., melyet a Helytartótanács eltiltott. Bod Péter szerint Helmezi a Kolossébelieléhez küldött levélre 100 ivnyi magyarázatot irt latin nyelven, de ez kéziratban maradt (Kiss K. Szathmári egyházmegye. 313. l.).

9. *Békési András*, kállói lelkész 1713—1738. Ő kezdte vezetni a kállói egyház első, legrégebb anyakönyveit 1713-ban. Buzgó, pontos, eszélyes és erélyes lelkész volt. Az ő vezetése mellett s idejében építettett a most is meglévő, a templomtól külön álló nagy torony alsó része, alapjából 1732-ben. Békésit annyira szerette s tisztelte a gyülekezet, hogy midőn 1738. febr. 15-én „halomása“ történt, holttestét a templomba temették. Sirirata egy fekete táblán az 1877-ik évi templomépítés idejéig a templomban volt. Ma a lelkészi lakon, az úgynevezett *tanuloházban* őriztetik. A táblán ezek olvashatók: „Itt nyugszik Teste, Lelke Pedig vigad az Úrban, Tiszteletes Tudós Békési András uramnak, ki is minekutánna a kállai szent Ekklesiában 25 esztendőök alatt hűségesen szolgált volna, Lelkét megadta hűséges Teremtőjének, életének 66-ik esztendejében, Bőjtelő havának 15-ik napján, estvéli 8 órakor, 1738.“

10. *Tokaji János* 1738—1741-ig kállói lelkész. Egyebet felőle nem tudunk.

11. *Zágonyi P. Sámuel* 1741—1746. kállói lelkész. Több adat róla nincs.

12. *Solymosi P. Gábor* 1746—1752. Az ő idejében szervezkedett az ekklézsia az 1734. évi bodrog-keresztúri gyűlés végzései értel-

mében. Alkotott ugyanis szabályokat, választott gondnokokat. Az ez alkalommal tartott beszédéből, mint tiszta gondolkodású, buzgó lelkész ismerhetjük meg.

13. *Herczegszöllösi István*, kállói lelkész és szabolcsi esperes, 1752—1763. közt. Vajáról jött Kállóba. Az ő idejében igen kedvező anyagi állapotban vala a kállói ekklezsia. Volt Bogáton az egyháznak erdeje. Itthon adományozásokból tőkepenze, bikái, számos marhái sat. Sokat is építkeztek. Egy Herczegszöllösi által kezdett s valószínűleg hasonnevű atyjáról reászállott, Kállón anyakönyvül alkalmazott jegyzőkönyvben igen érdekes szentírásbeli magyarázatok, illetve theologia foglaltatik; és egy *oratio* a békeségért, mint gyanítani lehet a II. Rákóczy Ferenc által kezdett szabadságharc idejéből. És két ének „Az Tekintetes Nemes és Nemzetes Bélaváry Éva aszszonynak, Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Ibrányi László uram szerelmes Házastársának temetése megtisztelésére nyomtattatott chártákban Herczegszöllösi István, akkori ibrányi Praedikátor által irott versek. Anno Dni 1702. lett temetése 17. juni.“ Címök: „Az igaz hitnek megpróbálása az utolsó napon.“

A kállói egyház iratai közt van egy levél, Vetsei János szuprintendenstől, 1759. dec. 12-ről Debrecenből keelve, melyből egyrésről az látszik, hogy a kállóiak papjukat változtatni kívánták volna; másrésről az olvasható, hogy Herczegszöllösi István igen jeles ember lehetett a maga idejében. Vetsei levele egyebek közt így szól: „A dolog, melyben ő kk. megindultak, előttem igen véletlen és váratlan, jól tudván mind nagy érdemeit, mind a szerént még a méltóságok előtt is nagy tekintetét a tisztességre megöszült kegyes, jó Atyának. Kinek további kk. között leendő megmaradását, kegyelmeteknek mind Isten, mind emberek előtt dicséretére és javára szolgálni bizonyosnak látván“ sat. Meg is maradt a kegyes, jó Tiszteletes Atya Kállón holtig s itt halt aztán meg is, miről az egyház jegyzőkönyvében ilyen feljegyzést találunk: „Megholt néhai áldott emlékezetű Nemes és Tiszteletes Tudós Lelki-Pásztor Herczegszöllösi István, ki is *hat* helyeken lett praedikatori hivatalában 50 esztendőket, ezek közül 20 esztendőt a szabolcsi szent traktusnak esperességével, 11 esztendőt kevés hijján pedig kállai praedikátorságával istenesen és hűségesen megékesítette volna, életének 78-ik esztendejében. Koporsóba tételkor a parochialis Házban praedikált T. Pápai István bátori praedikátor, Jel. 14. 13.; kivitelkor apagyí praedikátor T. Csengeri József, 2. Tim. 4. 6—8.; a test felett Simoni Pál bercei praedikátor, I. Mózes 50. 24. Búcsuztatott a kállai oskolamester Bethleni János.“

14. *Szerencsi István* ifjú praedikátor beköszönt 1763. ápr. 24. (Csel. 20. 19.), 1763—1766. Ez hozatta el a városházától notarius uramtól az ekklezsiához tartozó iratokat az ekklezsia ládájába; anyas és jegyzőkönyveket készíttetett s kieszközölte, hogy az ekklesiastikusokat (belhivatalnokok), mind a pénzből, mind a búzából, a kurátor fizesse. Másként is tevékeny, buzgó ifjú lelkész vala.

15. *Kocsis István*, kállói lelkész 1766—1775-ig. Született Bőszörményben. Kállóba Nánásról jött 1766. ápr. 9-én. Mint az egyházi anyas és jegyzőkönyvek igazolják: pontos, szigorú, buzgó lelkész; erélyes egyházkormányzó, tevékeny ember vala. Idejében építtetett az egyház malma, mondhatni a pap pénzéből. Történt egyéb számos építkezés is. Az egyházi kormányzatot a városi tanács befolyásától teljesen függetlenné tette. 1775-ben Derecskére ment lelkésznek.

16. *Fazekas István*, kállói lelkész 1775—1779. Született Debrecenben. Kállóba Sáránról jött. Tevékeny pap volt. Diószegre ment.

17. *Id. Fazekas György*, kállói lelkész 1779—1801. Született Szikszón, Abaújmegyében, 1739. szept. 14-én, nemesi rangban levő szülőktől. Tanulását kezdette hazájában, a szikszói jeles iskolában; folytatta a debreceni Collegiumban; öregbítette a helvetiai és belgiumi akadémiákon. Oskolai rektorságot viselt két évig a maga hazájában, Szikszón. Lelkészkedett Szathmárnémetiben 1771—1776.; de ott, mint Kiss Kálmán írja, a népben a visszavonás lelke erőt vett s a belső személyek iránti kegyeletlenséggel gyakran megbélyegezte magát; mit megunva Fazekas, Nagy-Bányára ment lelkésznek és ott lakott 1776—1779. közt. Mind a szathmári, mind a nagy-bányai egyházvidékben assessorságot viselt; sőt a nagy-bányai egyházvidék esperesévé is választotta; de ezt nem viselhette, mivel időközben lakását 1779-ben a szabolcsi egyházvidékbe, N.-Kállóba tette át. Szabolesban egyházmegyei ülnök s a vármegye táblabírája. Házastársa vala Varjas János debreceni professor leánya, Varjas Krisztina. 1799-ben elerőtlenedvön, egy ideig káplánok szolgáltak helyette, 1801-ben pedig az akadémiákról hazajött fiát, Györgyöt, választották helyette s ettől kezdve az atya fiával, együtt folytatták s viselték a szent hivatalt. Az ekklezsia előtt való kedvessége kitetszik abból is, hogy meghalván az öreg Fazekas, az ekklezsia a legillendőbb módon temettette. Éneklő deákokat hozatott a kollégiumból s halotti tanítást tett felette debreceni praedikátor és superintendentialis generalis notarius Diószegi Sámuel, I. Móz. 3. 19. Meghalt id. Fazekas György 1808. febr. 25-én, 68 éves korában (Egyh. anyakönyv. IV. sz. 327. l.).

18. *Ifj. Fazekas György*, kállói lelkész 1801—1843.; esperes 1831—1843. Az előbbi Fazekas Györgynek fia. Tanult Debrecenben és a külföldi akadémiákon. Hazajövén, atyja mellett lett segédlelkész; majd 1801. febr. 22-én a kállói egyház rendes lelkészül választotta meg s érette a „papmarasztásról örökre lemondott.“ Meghívta a székelyhidi eklézsiára is; de csak Kállóban maradt. Igen sok és nagymérvű építkezéseket tett a kállói eklézsiában; torony, papi lak, a templomtetőt fedette, új leányiskolát szervezett, új fiúiskolát sat. sat. építtetett. Az iskola ügyét különösen szívén hordá. Az itteni gimnáziumbeli tanításra, halála napjáig, igen nagy gondja volt. Volt a vármegye táblabírája, tractualis al-, majd főjegyző s assessor; 1831-től haláláig esperes. Erős akaratu s nagytudományu férfiú. Könyvtára ritkította párját a maga nemében s idejében. Első neje volt Dobosy Lidia, Szentesről, Dobosy Gergely ottani városi senator leánya. Élt vele három évet és néhány hónapot; ekkor a nő — kinek nevét a gyászoló férj az anyakönyvben egy versben örököltette meg — meghalt 1806-ik év márc. 25.; még nem volt 20 éves. Második neje: Lükő Anna, Lükő József leánya, Körtvélyesről, Tornavármegyéből; ki előbb Vajda József csáti praedikátor neje volt. Fazekas mint özvegyet vette nőül 1812. jan. 12-én Mező-Csáton. Számos gyermekei maradtak s nőttek fel. Fazekas meghalt 1843. dec. 6-án, 73 éves korában.

19. *Pethő Károly*, időközi lelkész 1843. dec. 8-tól 1844. máj. 3. Később pozsonyi, majd halászi lelkész, hol meghalt 1876.

20. *Szondi László*, kállói pap 1844. máj. 3-tól 1869. aug. 15-ig. Született Nagy-Kállón 1788. Tanulását kezdte a kállói gimnáziumban; folytatta s végezte Debrecenben. Majd Dunavecscén volt 3 évig rektor; ennek végeztével külföldre szándékozott menni, tanulmányai öregbitése végett; de Bécsnél tovább nem mehetett; innen hazatért és segédlelkész lett Lacházán 2½ évig. Rendes lelkészi állomást nyert Gyömrőn s ott lakott 1818—1832.; Losoncon 1832—1836-ig; Komáromban 1836—1844-ig; 1844-től N.-Kállón, haláláig. Mint az egyházak nevei mutatják, nagy helyeken végezte lelkészkedéseit; mi mutatja azt is, hogy keresett ember lehetett. Midőn azonban Kállóba jött, már akkor 56 éves férfiú volt; tehát azon kort érte el, midőn a becsvágy fogyatékán, a tetterő hanyatlak s többnyire elmegy a kedv attól, hogy az ember új intézményeket létesítsen, avagy csak a meglévőkéért is lelkesedni s hatni, tenni képes legyen. Meg is látszott ez a nagy-kállói egyház ügyein. Szondi máskülönben egyszerű, kevés igényű, széles olvasottságú, szabad gondolkodású ember. Az irodalomnak nagy pártolója. A 60-as években 10—12 lapot járattott évenként. Nyomtatásban egy művét

ismerem; azt, a melyet 1832. okt. 7-én Losoncon az V-ik Ferdinánd koronaörökös s ifjabb magyarországi királyt fenyegetett, de elvonult veszedelem elmulására rendezett örömnünnepélyen mondott. Meghalt 1869. aug. 15-én, 81 $\frac{1}{2}$ éves korában; lelkipásztorkodásának 52-ik, a káplánival 55-ik évében.

21. *Görömbei Péter*, időközi lelkész 1869. aug. 15-től 1870. ápr. 6-ig.

22. *Gyöngyösy Sámuel* 1870—1876. Született Miskolcon, 1833-ban. Tanult ugyanott; majd folytatta tanulmányait Sárospatakon s végezte iskoláit Debrecenben. Rektor volt Szikszón két évig. Segédlelkész Berettyó-Újfaluban, Debrecenben, utóbbi helyen Szoboszlai Pap István püspök halála után két évig adminisztrátor. Rendes lelkészi állomást nyert Tégláson 1860-ban, hol hat évet töltött; 1866—1870-ig lelkipásztorkodott Nyiregyházán; 1870—1876. Nagy-Kállón; 1876—1879-ig szülőföldén Miskolcon; 1879. óta Tisza-Nánán szolgál.

Gyöngyösytől már eddig is több kötetre menő egyházirodalmi mű jelent meg. „Egyházi beszédeinek“ I-ső kötete megjelent Debrecenben, 1864.; „Magyar prot. egyházi szónoklatok“ Miskolcon, 1874-ben, két füzetben. Ezekén kívül dolgozott több egyházi és iskolai szaklapban. Nyiregyházán, mint lelkész, társadalmi heti lapot is szerkesztett. Jelenleg előfizetési felhívást bocsátott ki: imák és egyházi beszédekre.

23. *Görömbei Péter*, kállói lelkész 1876. óta. Született Bercelen, 1846. dec. 31. Tanult Sárospatakon. Segédlelkész volt Bercelen, Nagy-Kállón, Szakolyban. 1871-ben rendes lelkészül hivatott Eperjeskére s ott működött 1876-ig. 1876. ápril 3-ik óta a kállói egyházban szolgál.

Függelékül: a felső-szabolesi esperesek névsora.

1. Csengeri János, pálcái lelkész, 1596.
2. Csehi Pál, pálcái lelkész, 1601.
3. Pataki Bálint, kisvárdai lelkész, 1604.
4. Váczi András, 1609.
5. Margitai Péter, kisvárdai lelkész, 1622.
6. Debreczeni Dormány István, bátori lelkész, 1644.
7. Belényesi János, vajai lelkész, 1650.

J e g y z e t. E hét szám alattiak említve vannak Lampenál is 625. lapon, az egyházmegyei levéltárban is, I. sz. jegyzőkönyv 60 lap; de a két következő, úgymint:

8. Váczi János, kállói lelkész, 1656.

9. Diószegi Pál, kállói lelkész, 1659., a Lampe művében említve nincs; azonban a kállói egyháznál s az egyházmegyei levéltárban I. sz. alatt 60-ik lapon felírják neveik.

10. Pathay András, kisvárdai lelkész, 1661—1668.
11. Bagosi Márton, halászi lelkész, 1674.
12. Salánki István, bátori lelkész, 1676.
13. Debreczeni Dormány István, madai lelkész s esperes, 1679.; később szuperintendens.
14. Fejértói András, mándoki lelkész, 1693.
15. Vécsei György, kállói lelkész, 1697.
16. Debreczeni C. János, mándoki lelkész, 1703.
17. Keresztúri Lukács, bátori lelkész, 1715.
18. Herczegszöllősi István, mint vajai lelkész, esperesnek megválasztatott 1746.; de 1752-től haláláig már kállói lelkész volt, 1763-ig.
19. Tasnádi Székely István, 1763.
20. Soltész János, bátori lelkész, 1773.
21. Molnár Péter, madai lelkész, 1786.
22. Keresztesi Berhidai Mihály, bátori lelkész, 1796.
23. Peleskei Miklós, szalkai lelkész, 1810—1821-ig. Az 1821. évi gen. convent őt, mint szalkai papot, esperes gyanánt meghagyta az épen akkor kikerekített új nagy-károlyi traktusban, hová Szalka is tartozott és tartozik. A felső-szabolcsi egyházmegye új esperestet választott:
24. Almási Sámuel, mándoki lelkészt, 1821.
25. Fazekas György, kállói lelkész, 1831—1843.
26. Nagy Sámuel, rohodi lelkész, 1844—1852. 1852-től, ostrom-állapotban volt az ország. Szabályok szerint választott esperes nem volt. Az esperesi székek kinevezés útján töltettek be ott, a hol akadt rá ember. Felső-Szabolcsban *Keresztúri János* fogadta el a kinevezést szuperintendensi kézből. Viselte két évig. Ekkor (1854.) meghalt. Az 1854-ik év máj. 1-én az ostromzár megszűnván, ideiglenes *elnökül választott Szondi László*, nagy-kállói lelkész, nagy kedvességgel.
27. Bodnár Gábor, bogdányi lelkész, 1854—1857-ig. Ekkor önként lemondott.
28. Rátkai József, 1857—1864-ig.
29. Lítkei Tóth József, pátrohai lelkész, 1864—1870-ig, haláláig.
30. Kozma József, eőri lelkész, 1870—1878-ig. Ekkor meghalt.
31. Nemes Bénéiamin 1879.; előbb ideiglenesen vezette, mint helyettes esperes az egyházmegye ügyeit. 1879. juniustól, mint megválasztott esperes haláláig, azaz 1880. jan. 25-ig.
32. Lukács Ödön, nyiregyházai lelkész, előbb mint helyettesített, 1880. juniustól mint választott esperes működik.

B) Rektorok s praeceptorok nevei.

A tanítók, rektorok nevei, a mint azokat a hiányos adatok alapján összeállithattam, kik közül a rektorok 1853-ig a kállói gimnázium igazgatói valának, ime így következnek:

1. Szokolyai István, 1723—1725.

2. Halász József, 1725—1727. 3. Szoboszlai János, 1727—1729. 4. Szentiványi Mihály, 1734. 5. Diószegi Sisak János, 1735—1739. 6. Pápai Lázi János, 1740—1743. 7. Szentpéteri István, 1743—1746.; pappá lett Bezdéden; a vízbe halt. 8. Segesvári János, 1746—1749.; udvari pappá lett s ifjú korában elhalt. 9. Gálos János ő kegyelme, 1749—1751. Előbb akadémiákra ment, azután ványai, később inokai pappá lett s itt halt meg ifjú korában. 10. Kunszentmiklósi Szabó János, 1751—1754. Akadémiákra ment, azután dabi pappá lett. 11. Keszi István, 1754—1758. Pappá lett Pazonban, azután Oroson. Az orosi lelkészek közt *Hajdú* néven fordul elő. 12. Hegymegi István, 1757—1758. Bakkancossá lett. 13. Gáspár János, Kun-Halásról, 1758—1762.; jegyző lett ugyanott. 14. Bethleni János úr, 1762—1765.; innen papságra ment. 15. Kiss Sámuel, keresztesi fi, 1765—1768.; akadémiákra ment. Jó mester volt. 16. Sáári Ferenc, Vámosról, Veszprém megyéből, 1768—1771.; akadémiákra ment. 17. Detsi Borbély János, szikszói fi, 1771—1774. 18. Nagy Mihály, szikszói fi, 1774—1777. Előbb jegyző lett Szikszón, utóbb kántor Derecskén. 19. K. Kovács Ferenc, Somogy megyéből való, 1777—1779. 20. Szarka István, Szikszóról való, 1779—1782. A rektóriát végezvén, nagy-kállói nótáriussá választatott; később hazájába visszatért. 21. Sélley István, szül. Kecskeméten, 1782—1784. Makádi praedikátorrá lett a Duna-szigetben. 22. Németi Jónáthán, patasi fi, 1784—1786. Első évben jól viselte magát; de a másodikban a Praedikátor ellen áskálódott; az ekklézsiában pártoskodást és szakadást támasztott. 23. Németh József, Pátkáról, Fehérmegyéből való, 1786—1789. Szorgalmatos, jó tanító; a negyedik évre is marasztatott; de nem fogadta el a marasztást, mert praedikatori hivatalra szándékozott. 24. Kálmán Ádám, Veszprém megyéből, Kajárról való, 1789—1792. 25. Kun Pál, fehérmegyebeli, Csákvárról, 1792—1795. 26. Arany József, Körmentről, 1795—1798. A túl a dunai superintendentiában örségi esperes lett. 27. Kulifai Miklós, Nógrádmegyéből, Losoneról, 1798—1801. Jó mester volt. Jánosii praedikátorrá lett és ott halt meg. 28. Szentes János, kunszentmiklósi fi. 1801—1804. Professorrá lett hazájában; utóbb praedikátorrá Bogyánban, a dunamelléki superintendentiában. 29. Lisztkai István, Derecs-

kéről való, Biharmegyéből, 1804—1807. Pappá lett Szabolcsmegyében, Kis-Létán s ott halt meg is. 30. Burgyán János, Veszprém városából, 1807—1810. Emlékezetreméltó jó mester volt. 31. Polgár Jakab, Mező-Túrról való, 1810—1812. Cégéres bűnben (paráznalkodás) találatván : a templomban, a kathedrából, mind az úr istent, mind az eklézsia tagjait megkövette s feloldoztatott. 32. Koós György, szathmár-németi származású, 1812—1814. 33. Szabó Mihály, Szathmármegyéből, Matoles-ról, 1814—1818. Mint pazonyi lelkész halt meg. 34. Nagy István, Barsmegyéből, mohii származású, 1818—1821. Mint gyulaházai lelkész halt meg. 35. Motsai József, Tolnamegyei, simontornyai származású, 1821—1825. Sok baja volt az új énekes-könyv miatt. Állítólag római kath. pappá lett, a miatt, hogy itt egy iskolás fiút halálra vert s a római kath. papság szárnyai alá menekült a büntetés elől. 36. Patkó András, 1825—1828. Előbb madai, majd ibrányi pappá lett. Ma, mint nyugalomba lépett ibrányi lelkész él Nyiregyházán. 37. Szilágyi János, szül. N.-Kállón, 1828—1831. Világias öltözete s restes magaviselete miatt sok baja volt az egyháztanácssal. Később, mint balkányi lelkész is sok zavart okozott a kállói eklézsiában, a lelkészt és egyházat egymással meghasonlásba hozta. Lelkészkedett Balkányban, Új-Fehértón, Encsencsen, Madán, hol meghalt 1867-ben. Mint eszes ember, jeles assessora vala a felső-szabolcsi traktusnak, melynek megbízásából az egyházmegyei „*Statutumokat*“ is szerkesztette. 38. Papp Sámuel, Holdmező-Vásárhelyről, 1831—1834. E férfiú mindenben dicséretreméltó. Pestre ment a mérnöki tudományokat tanulni s ott halt meg 1837. júli 1. 39. Kállay János, Földesről, 1834—1837. Később jegyző, majd ügyvéd lett. 40. Mező Dániel, H.-Böszörményből, 1837—1840. Prokátorrá lett szülőföldén. 41. Lakatos József, vámos-pércsi származású, 1840—1843. Prokátorrá lett. 42. Muhi Dániel, kis-kólcsei fi, 1843—1846. Pappá lett. 43. Tóth Lajos, debreceni születésű, 1846—1850. Rendszerető, pontos ember. Sok hasznos jegyzetet tett az iskolai naplókban. Leánytanítóvá lett Debrecenben. A tanítói pályán szerzett érdemeiért érmet nyert a királyi felségtől. Életben van. 44. Szarka József, szül. Nábrádon, Szathmárban, 1850—1852. Előbb tanár lett M.-Szigeten s mint jeles rektort a kállói ref. egyház 1855-ben meghitta felállítani ismét célbavett gimnáziumához igazgatónak; de a meghívást nem fogadta el. Utóbb lelkészszé lett Szigeten és egyházmegyei tanácsbíró. Életben van. 45. Kása József, tiszsa-szentimrei származású, 1852—1855. Tanár lett Nánáson, később jegyző Ványán. 46. Török Gábor, kivételesen a sárospataki főiskolából. Szül. Nyiregyházán. Kállói rektor, 1855—1857. 1857. márciusban segédlelkész lett ugyanitt, utóbb leány-

tanító Békésen, hol mint ilyen működik a mai napig. 47. Batta Ignác, 1857—1860. Mint földbirtokos él Gégényben. 48. Polgár István, szül. Túron. Kállóba Debrecenből jött. 1860—1863. kállói rektor. Túron lett tanár. 49. Barsi Gyula, Holdmező-Vásárhelyről való, 1863—1866. Világi pályára lépett. Most járásbíró. 50. Farkas Gyula, szathmárnémetii születésű, 1866—1868. Segédlelkész lett Pátróhán, Eőrben, Szakolyban. Elmezavar következtében halt meg. 51. Lovas Sándor, ismét Patakról, 1868—1872. Az ő idejében (1870.) állandósítottatt a rektória. Azonban Lovas lelkési pályára lépett, helye pedig ideiglenesen Bakos Pál helybeli segédlelkész által töltetett be félévig.

52. Bakos Pál, 1872. márc.—1872. októberig. Szül. Mihálydiban. Jelenben szakolyi lelkész.

53. Horváth István 1872. októbertől, szolgál mai napig. Született N.-Kállón. Tanult H.-Böszörményben és Debrecenben. Kállóba jött segédtanítóul 1866. Leánytanító lett ugyanitt 1868., a felsővégen. 1870-ben, saját kérelmére, a fiúiskolába, az alsóbb osztályok tanítójául helyeztetett át. 1872. óta a felső osztályokat vezeti, a szülők és előjárók teljes meglegedése s kitüntetései mellett. Horváth autodidakt. Önképzés által jutott hivatásának magaslatára. Társadalmi téren: még 1868-ban dalárdát alakított, melynek tagjai „megfogyva bár, de törve nem,” maig is működnek ünnepélyek alkalmával. Az ő vezetése alatt vett részt e dalárda-testület a debreceni (1868.), budapesti (1870.) és a nagyváradi dalárünnepélyeken. A felső-szabolcsi ref. egyházmegyei tanítói pénztárnak 7 év óta buzgó, lelkiismeretes pénztárnoka. Az 1881. évi országos tanítói gyűlésen egyházmegyénk tanítóit képviselte. Többször kapott meghívást jövedelmezőbb egyházakba; de a háláérzet, hogy szülővárosának szolgálatot tegyen a nevelés terén, visszatartja. Iskolájának felszerelésén s mintaiskolává emelésén öntudatosan s egész erővel működik. 54. Kocsis Gábor, az alsóbb fiúiskolák tanítója, 1872. okt.—1879. máj. 31., haláláig. Szül. Furtán, Biharmegyében. Tanult Debrecenben. Kállóba jött praeceptor gyanánt 1866-ban. 1869—1871. Mihálydiban volt rendes tanító. 1871—1872. ismét Kállóba hozatott vissza s a felsővégen alkalmaztatott leánytanítóul. 1872—1879. május 31-ig az alsóbb fiúiskolát vezette; a szülék által tiszteltetve, tanítványai által bálványozásig szeretve. Kitűnő énekvezér. Temetésénél nemcsak családja s az egyház, hanem az egész város gyászt öltött és elsíratta a gyülekezet apraja, nagyja. Ha ragaszkodott hozzá életében: mélyen meggyászolta az egyház közönsége halálában. Áldás nyugvó poraira! Emlékét őrizze a kegyelet s hálás emlékezet! 55. Balogh Lajos, segédtanító s helyettes 1879. juni—1880. áprilisig. Tanult Pata-

kon. Segédtanító előbb Szakolyban, utóbb N.-Kállón. Rendes tanítónak lett Gyulajban. Jelenben községi jegyző Szakolyban. 56. Rhédei János. Született Debrecenben. Tanult ugyanott. Az ottani képezdeből Kállóba hozott 1880. ápril 6-án. Ugyanazon évben oklevelet szerzett. Azóta kitünő szakértelem és ernyedetlen szorgalommal, közmegelegedésre működik, az alsóbb fiúosztályokat vezetvén. A polgári olvasó-egyletnek könyvtárnoka s a városban több társadalmi egyletnek tagja és tisztviselője.

* * *

A praeceptorok a régiebb időkben az 1840-ik évig s hébe-korba ezentúl is, a helybeli gimnáziumból, a felsőbb osztályokból teltek ki. Ezek tanítottak a rektor vezetése, felügyelete s felelőssége alatt. Neveiket csak hézagosan tartották fenn az iskolai naplók. 1834-ben az egyházkerületi névtárban Bentek Pál említették. 1841-ben Deák Ferenc, Fazekas Sándor, Kádár István. 1842-ben Horváth Pál, Dolinai Gábor, Mátyás Pál. 1842. nov. 1-től Deli Tamás, Torma László, Csizmadia Gábor. 1843—44-ben Kiss Ferenc, Székely Ferenc, Rádi József. 1844—45-ben Papolezi Károly, Bakos Ferenc, Sipos Antal. 1845—46-ban Kiss Dániel, Huszti Mihály. 1846—47-ben Szűk István (két társának nevét nem ismerem). 1847—48-ban Osváth Pál, Géresi Márton, Papp Bertalan; ugyanezek mind a hárman beálltak és elmentek honvédnek a csatába; helyettök: Kiss Dániel, Torma István, Vozári N. alkalmaztatott. Ezek maradtak 1849-ben is, Vozári kivételével; ki helyett a nagy-kállói gimnáziumból alkalmaztatott: Balogh István. 1849—50—51-ben Papp Bertalan, Torma Sámuel. 1852—53-ban Bokor János, Fintor Károly. 1852—56-ban Nemes Ábrahám. 1854—55-ben Jakab Gábor. 1855—56-ban Kántor László. 1856—61-ben Gavallér János. 1856—57-ben Vig József. 1857—60-ban Bereczki Ferenc. 1860—61-ben Szilágyi Dániel. 1861—63-ban Szabó Mihály, Szűcs András. 1863—64-ben Nagy Lajos, Veres László. 1864—65-ben Varga Imre, Takács Imre. 1865—66-ban Péter Gábor, Juhász Lajos. 1866—68-ban Horváth István. 1866—69-ben Kocsis Gábor. 1868—69-ben Faragó László. 1869—70-ben Hagymási Sándor. 1869—70-ben Toka Gyula. 1870-ik év őszén a rektória állandósított; a két praeceptor fizetéséből egy állandó tanítói díjlevél eszközöltetett. Tanítókül: Lovas Sándor és Horváth István választattak, miről bővebben fentebb.

C) Leánytanítók.

I. Az alsóvégeesi iskolában.

A leányok neveléséről a XVIII-ik századot előző időből adataink nincsenek. Az 1713-ik évből is csak annyit tudunk a város jegyzőkönyvéből, hogy: „*A tanítóasszonynak, ki a leányokat tanítja, annu-*

alis fizetése lészen e szerint sat.; de ennek „a tanítóasszonynak“ nevét nem ismerjük. 2. Diószegi Mihály 1728. 3. Kaneza Sámuelné 1740—58. 4. Bagdi Mihály 1756. 5. Toka András, kállói fi, 1767—1775. 6. Szondi Sámuel, Szeghalomról hozatott, 1775—1777. 7. Gál István, hozatott Halászból, 1777—1780. 8. Benedek János, jött Rápoltról, a szathmári tractusból, 1781. ápr. 19—1798.; ekkor lemondott a tanítóságról s mint buzgó praesbyter működött az egyház javáért haláláig (1813. márc. 28.). 9. Nagy István, kállói fi, 1798—1806. 10. Dankó István, kállói fi, 1806—1807. 11. Bádi Sámuel hivatik Ibrányból s szolgált 1807—1809. 12. Budai János, Berencsról, 1809—1813. 13. Nagy István, másod izben, 1813—1818. ápr. 11-ig, vagyis haláláig. 14. Bán József, Új-Fehértóról, 1818—1828-ig: ekkor pappá lett Piricsén.

A Bán József idejében (1823.), özv. Szondi Jánosné ingó és ingatlan javai az egyházra szállván, végrendeletileg; ezen javakból második leánytanítóság szervezetett. Itt előbb az első vagyis alsóvégesi leánytanítók neveit számláljuk elő s majd alább, külön a felsővégesiekét. Bán után tehát hozatott: 15-diknek Kőrösi György, 1828—1834. 16. Tóth György, 1834—1843. 17. Sinka Gábor, 1843—1853. 18. Gavalér János, 1853—1856.; ekkor a fiúiskolába helyeztetett át 1861-ig, mikor Pazonyba ment. 19. Gyüre István, szül. F.-Litkén. Tanult Sárospatakon. N.-Kállóba hivatott felsővégesi leánytanítónak 1846-ban. Ez állomáson tíz évet töltött. 1856-ban az egyik leányiskola bezáratván, a megtartott alsóvégesi leánytanítói állomásra Gyüre István helyeztetett át; itt működött 1874. év végéig. midőn világi pályára lépett s azóta mai napig, mint a megyei kózkórház gondnoka működik. Az egyház ügyeinek intézésében pedig mint praesbyter és iskolaszéki tag vesz részt. 20. Virgai János, hozatott Bogátról. Előbb a felsővégen, 1874—1876. az alsóvégen működött; ekkor világi pályára lépett. Jegyző Mihálydiban. 21. Székely Pál, Ibronyból hozatott. 1876—1880.; ekkor Pazonyba távozott s ott működik mai napig. 22. Nagy Miklós, jött Gemzséről, 1880—1881. szeptemberig. Lemondása által az egyház szabad hívási jogot nyervén, pályázat útján választatott: 23. Dienes Janka, okleveles tanítóő. Született Nagy-Doboson. Iskoláit a budapesti országos nőképző-egylet intézetében végezte. Közmegelegedésre működik mai napig.

* * *

II. A felsővégesi leányiskolában.

A felsővégen, az özv. Szondi Jánosné által hagyományozott telken és házban, második leánytanítóság állittatván fel: első tanítóul oda helyeztetett: 1. Varga Mihály, előbb a fiúiskolában praceptor, 1823—

1836. jan. 5-ig; ekkor meghalt. 2. Kenézi György, 1836—1845. júliusig; ekkor ez is meghalt. 3. Balogh József, 1845—1846., félévig, meghalt. 4. Gyüre István 1846—1856. (bővebben róla az alsóvégesi leánytanítók közt, 19. sz. a.). A felsővégesi leányiskola 1856-ban bezáratván, így maradt 1868-ig, mikor 5. Horváth István, ki előbb segéd-tanító volt a fiúiskolában, hivatott meg felsővégesi leánytanítónak, 1868—1870. (Horváthról bővebben a rektorok között 53. sz. a.). 6. Hagymási Sándor ideiglenesen 1870. okt.—1871. áprilisig. 7. Kocsis Gábor, 1871—1872. (kiről bővebben a rektorok közt 54. sz. a.). 8. Vityi József, 1872—1873. Hozatott Laskodról. Világi pályán, a megyei központban működik. 9. Virgai János, jött Bogátról 1873—1874. Az 1874-ik év végén a felsővégesi iskola ismét bezáratván, azóta fitanítói lakul szolgál, Virgai az alsóvégre tétetvén át.

VII.

Adományozások s a jelenleg meglévő egyházi vagyon.

A l a p i t v á n y o k.

a) *Egyházi alaptőke.* Ezen tőke számos kegyes lelkek alapítványai s hagyományozásai által keletkezett. Legnagyobb hagyomány a Gál János és neje Ráskai Máriáé. Gál János szül. Poroszló helységében, Hevesmegyében. Tanult Sárospatakon és Debrecenben. Rektor volt Kerekiben. Onnan N.-Kálló városa nótáriusi hivatalra hozta. Itt lépett házasságra Ráskai Máriával. Volt 11 esztendeig városi jegyző; aztán a vármegyeházánál hadnagy, castellanus és tiszteletbeli esküdt s az egyház jegyzője. Meghalt 1808. jan. 6. Hagyott tőkében 1000 frtot; neje 500 frtot. Ma e tőke 1782 frt. 34 kr. Borsi Imre hagyománya 210 frt.; Deák János 420 frt.; Szondi György 42 frt.; Szabó Bálint 21 frt. és kétvékás szőlő; Faragó Ferenc egyvékás szőlő; Szondi István 42 frt.; Tóth Andrásné 42 frt.; F. Toka János 10 frt.; özv. Bereczki Józsefné, Deák Erzsébet 150 frt.; Liszkai Zsuzsánna 50 frt.; Borsi Juliánna, Jenei Mihályné 50 frt.; Toka Sára, Aradi Istvánné 10 frt.; együtt tesz az egyházi alaptőke = 2831 frt. 92 krt. Ez összességéből 500 frt. még 1839-ben elköltetett a fiúiskola építésére; a többi, t. i. 2331 frt. 92 kr. részint takarékpénztárilag, részint egyes egyháztagoknál kamatozik. A két szőlő megvan az ügynevezett „Biri kertben,” a lelkész használja. Ezekon kívül adakoztak, de az adományok az egyház szükségeire s építkezésekre fordítottak, a következők, a mint a hiányos jegyzetekből összeszedhetjük: Mérges István, kállói v. kapitány 100 frt.; Török Jánosné öt darab marhát, eladatott 50

vonás frton; Végh Mihályné, Kisvárdai Szabó Éva tetemes mennyiségű javakat; de a mennyiséget feljegyezve nem találtam; Ivánka György s édes anyja Bötökös Ilona 6 magyar frt. és 12 dénárt; Gál János 100 frt.; Kövér András két ökröt, eladatott 40 frton; Pozsonyi György egy tehenet s rúgott borjut; Kiss Ferenc 30 vonás frtot; Nyavalyádi Takáts István egy harmadfű üszöt; Deák Ferenc egy harmadfű üszöt; Suskó András egy harmadfű üszöt; Somogyi Sámuelné 170 vfrtot; Szeremley Sámuel debreceni senator neje Babócsy Anna és Pataki István kolozsvári senator neje Babócsy Erzsébet, kik e szent ekklézsia kebelében születtek és férjhezmenetelekig itt laktak, adtak az ekklának egy-egy pár körmöci aranyat; Vasas János egy borjut; Bíró Takáts Mihály 60 frtot; Hunyadi Mihály 10 császári aranyat; Gál Jánosné 100 vfrtot; Német István szolgálégény egy aranyat; Rácz Kis István egy rúgott ökör-borjut; Hunyadi Mihály, volt kállói jegyző, hadházi lakos 50 frtot; s többen most kisebb, majd nagyobb összegeket adományoztak és ezen adományokból fedezték a mult században a sok építkezés, templom, iskolák sat. költségeit. Az egyháztanács tagjai közül különösen alig halt el valaki, hogy némi csekély hagyománnyal az ekklézsiaról meg ne emlékezett volna. A XIX-ik századból is tetemes mennyiségű adományozás van feljegyezve, különösen az építkezések idejéből. Nevezetesen: Kállay Ödön 12 frt.; Fintor József 4 frt.; Vonza Istvánné 200 vfrt.; Tóth József és édes anyja 100 frt.; Győri Ferenc 200 frt.; Muraközi József Budapestről 15 frt.; Borsi Bénéiamin 100 frt. A közelebbi időbeli építkezésekre: Varga Ferenc 120 frt.; Deák József 20 frt.; Bereczki Erzsébet, özv. Szondi Józsefné 120 frt.; Borsi Dániel 50 frt.; Kállay Bertalanné 10 frt.; Dr. Roib Mihály 2 frt.; Szabó János 10 frt.; Görömbei Péter és neje 10 frt.; Sziráki Katalin 5 frt.; Vásárhelyi József 5 frt.; Id. Toka István s neje Csovajda Borbála 40 frt.; Wirth Antal 5 frt.; Deák Erzsébet 20 frt.; Deák Juliánna 20 frt.; Mádi János 10 frt.; Sümegi Mihály és neje 2 frt. A templomkerítés festésére: Dr. Bleuer Miklós 4 frt.; Kállay Ubul 2 frt.; Kiss Rezsőné 3 frt.; Koczogh Ferenc 1 frt.; Mandel Ignác 1 frt.; Nagy János 2 frt.; Schurina István 1 frt.; Meskó Elek 1 frt.; Kátay Károly 50 kr.; Pethő Zsigmond 1 frt.; Deme István 40 kr.; Dr. Jósza András 5 frt.; Beretöy János 1 frt.; Kohn Béni 1 frt.; Molnár Ágnes 1 frt.; Tisza Sára 20 kr.; Nagy Sándor 1 frt.; Igaz György 7 frt. 20 krt adományoztak. Közelebb iskolaépítés s egyebekre: Erdőhegyi Mihály és neje 15 frt.; Igaz György 1 frt.; Hegedűs Katalin, Bíró Péterné 10 frt.; Sziráki Katalin 1 frt.; Görömbei Péter 5 frt.; Vásárhelyi József 2 frt.

Ingóságokat adományoztak: „A cantor pulpitusát kék selyem matériával bevonatta és aranyos csipkével köröskörül megprémeztette Tek. N. Vitézlő Lónyay.“ Tunyoghi Szűcs György a régi szószéket készíttette. Néhai Pataki István kolozsvári főbiró özvegye, Babocsay Erzsébet, ki mind az erdélyi, mind a magyarországi collegiumoknak ezer-ezer frtot hagyott, a nagy-kállói ekklézsiának az úrasztalára egy aranyos poharat testált Özv. Kiss Andrásné, sz. Szathmári Terézia a szószéket és papi szék támláját búzavirágszín selyem-bársonnyal bevonatta. Vonza Juliánna, Székely Sándorné az úrasztalára egy zöld posztó, havanna színű rojttal ellátott kendőt ajándékozott. Pethő Zsigmond az iskolának egy értékes történelmi képet, Szilágyi János gépész a fiúiskolához egy vaskályhát adtak.

Ingtalanokat adtak: Az úgynevezett „nagy szállást“, Toldi Miklós és özv. Torma Györgyné. Az „ólas“ dohányos kertet, melyben egy ház vagyon, hagyta b. e. Végh Mihályné, Szabó Éva s még más két kertet is férjével; a Deák-hegy alatt lévő dohányos kertet Szappanos Mihályné; egy kertet Nagy Jánosné. Egy fél hely földet és a „felsővégesi“ telket s lakóházat özv. Szondi Jánosné, Bereczki Katalin. A régi időben volt az ekklézsiának Bogáton erdeje; volt malma; de ezek elkallódtak, elenyésztek nyomtalanul.

b) *Egyházi magtáralap.* Jelenlegi állása = 638 köből $2\frac{1}{8}$ véka. A magtár keletkezése s szervezetét bővebben az egyház történelme cím-nél (II. E.) adtuk elő. Rendelgetése, hogy: tartaléktőkét képezzen az egyház számára. Az eladott gabona árából s az a) alatt levő tőkepénzből az egyház ingatlant óhajt vásárolni.

c) *Orgonaalap.* Ezen alap növeléséhez járultak: özv. Kiss Andrásné 20 frt., özv. Búzás Lajosné 20 frt., özv. id. Erdőhegyi Mihályné 10 frt., Ivánka Ágnes, Torma Józsefné 10 frt., Pocsai János 2 frt., Sziráki Katalin 5 frt., Bánk János 5 frt., Görömbei Péter „két beszéd“ árából 19 frt. 25 kr., Hvezda Károly 25 frt., Pintér János 10 frt., Torma Sándor 5 frt., Huszti József 10 frt., Horváth István 5 frt., az orgonaalap javára tartott bál jövedelme 122 frt. 48 kr., néh. Czérna István 5 frt., Görömbei Péter 5 frt., özv. Farkas Józsefné 1 frt., együtt a kamatokkal tesz = 289 frt. 76 krt. Az e célra kibocsátott íven már eddig aláíratott 300 frton felül. Csak egy lelkesült felbuzdulásra van szükség és az orgona létesülni fog. Adja Isten!

d) *Toronyjavítási alap.* Hagyományoztak rá •K. Nagy János 20 frt., id. Forró Mihály 5 frt.; együtt = 25 frt. és kamatai.

e) *Iskolai könyvtáralap.* Még csak csirájában van. Gyüre István, mint a dalárda működő tagja, legközelebb tagsági illetményét,

88 krt, e célra letette. A takarékpénztárban kamatozik s gyarapodásra várakozik. Kis tőke; de a történelmi hűség parancsolta, hogy fel-
emlitsük.

Meglevő ingatlanok. Telekjegyzőkönyv másolata.

21. telekk. sz.

Nagy-Kálló.

Nagy-kállói ev. ref. egyház.

I. Iskolai alap.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold	□ öl	Jegyzet
1	22	Tanítói lak 98 ¹⁾ sz. a. udvar és kerttel, a felsővégen	—	1400	—
2	936	Belső kert, a nagy szőlő felé	—	600	—
1	385	Leányiskola 386. sz. udvarral és kerttel	—	400	—

¹⁾ E lak és telek után félhely földilletmény járul, mely alább 42 sz. a. „ref. egyház“ c. a. van kimutatva.

371. t. sz.

II. Iskolai alap.

N.-Kálló.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold 1600 □ öl	□ öl	1200 □ ölével	1300 □ ölével
1	400	Fiúiskola 236. ²⁾ sz.	—	400	—	—

²⁾ A fiúiskola után is félhely föld illetmény járul, mely alább 42. sz. a. A) ref. egyház címen van kiadva.

372. t. sz.

N.-Kálló.

a) Ref. egyház.

1	401	Papi lak 235. ³⁾ sz. a. udvar és kerttel	—	1200	—	—
2	742	Belső kert (ólaskert)	—	600	—	—
3	1273	Belső kert (nőborda)	—	300	—	—
4	1451	Belső kert, fehértói útnál	—	600	—	—

³⁾ A papi telek után egy egész hely föld, mely alább 42. sz. a. B) ref. lelkész címen adatott ki.

b) Nemesi birtok.

1	4359	Szántóföld, barna cserénél (papok szállásán)	30	—	—	—
2	4363	Szántó, barna csere, kis szállás (papi) . .	18	1200	—	—

Tagos birtok, a Szirondnál.

Sorszám	Helyr. szám	A birtok megjelölése	Kat. hold		1200	1300
			1600	öl	ölével	ölével
42	—	A) Ref. egyház (volt tanítói földek)	—	—	48097	—
42	—	B) Reform. lelkész	—	—	31930	—
—	—	„ „	—	—	—	10131
—	—	Legelő, a balkányi és szakolyi út közt	—	—	3408	—
<i>Nagy-kállói ref. egyház.</i>						
200. t. sz.					Biri.	
1	281	Szőlő, biri kertben	—	600	—	—

J e g y z e t. Az egyházi birtokoknak hitellekkönyvük még az 1878-ban munkába vett határrendezés óta el nem készült. Az itt megjelelt birtokok, részben a tagosítás előtt való, részben a tagosítási telekkönyvekből vannak kiirva.

Felszerelések.

A) A templomban.

A templom közepén, a szószék előtt levő rácsozattal körülvett helyiségben, áll az úrasztala, sűrke márványból való lappal. Az asztalon egy veres posztókendő fekete rojtokkal; és egy másik szörkelméből készült kendő s hét kisebb a keresztelő pohár felett.

Szintén az úrasztalán áll a keresztelő ónkanna és óntál. A kanna fedelén „NK.“ jegy; az óntál alsó lapján két bemetszett pecsét; de elmosódott a régiség miatt.

A szószék ugyanakkor készült, midőn a templomi székek (1877.), a magtár-egylet, Deák Erzsébet, Deák Julianna és id. Toka István adományaikból. Párkányzatán búzavirágszín selyembársony takaró. Rajta e felírás: „T. Kiss Andrásné, szül. Szathmári Terézia.“ A szószék hátlapján ezen felírás: „A miket én szólok néktek, lélek és élet.“ Ján.

A papi szék könyöklője szintén bársonnyal nagyon befedve. A papi székben van egy biblia, belől ezen irással: „Vas Zsuzsánna, özv. Kiss Sándorné ajánlotta e bibliát, hogy állandóan a papi székben legyen. N.-Kálló. 1882. jan. 1.“ Egy énekes-könyv ezen felírással: „Ézt az énekes-könyvet, hogy állandóan a papi székben álljon, készítette N.-Kállón 1863. márc. 1. Szondi László, rendes praedikátor.“

Az éneklő kántor előtt lévő pulpitus is bársonnyal nagyon behúzza; mutató számokkal ellátva a zsoltár- és dicséret-versek jelzéséhez. A kántor előtt is két zsoltár; egyik Szondi László, másik id. Toka Sámuel ajándéka. Van még egy mutatótábla a templomnak nők felől való részében.

B) A toronyban.

1. Egy ütő óra. Pethő Mihály órás készítette 1810-ben. Azóta többször nagymérvű igazításokon ment keresztül, közelebb 1875-ben.

2. Egy nagy harang. Oldalán ezen felírás olvasható: „Stephanus Tsontos, salis nitri Inspector. Franciscus Nagy, Ductor oppidi. Stephanus Oszlányi, Nicolaus Toldi, Johannes Szoboszlai, Stephanus Kondor, Michael Hunyadi Senatores. A. D. 1747.“ Felül, a körületén ez: „In Gloriam Dei denuo fundi curavit Eccla. Rfta. Kalloviensis per Georgium Novaky Kalloviae. Ao Dni 1747.“

3. A második, középső harangon ez van írva: „Öntött engemet Justel János Egerben. Anno 1832.“ Az alsó szélén ez olvasható: „A nagy-kállói helvetiai vallástételt tartó közönség költségén készült.“ Mielőtt újra öntetett volna, ez a középső harang ily felírást viselt: „In honorem Dei fudit me Georgius Wiend in Eperjes Ao. Dni. MDCLII.“

4. A kis harangon ez van felírva: „A N.-Kállói helv. vallásttartó ekkla tagjainak költségén. 1832.“ Mielőtt újra öntetett a kis harang, ezen felírást viselte: „In Gottes Namen flos ich, Georg Wiend goss mich MDCXL.“

5. Van egy kis csengetyű a toronyban levő őrházban, melyről vassodrony csüng alá a földig. Ezzel szokott az egyházi s iskolai szolgáló, a toronyban levő őrházban lakó öröknek, templomozás s haláleset alkalmával, harangozás végett, jelt adni.

Klenódiumok.

1. Kannák.

a) Három nagy kanna. Kettőt csináltatott „a kállói csiszár-kovács-lakatgyártó céh 1664.“; a harmadikat „készíttette Kalmár Szabó István és Törös István 1696.“

b) Egy kised, sima ezüst-kanna. Az oldalán 1742. esztendő szám.

c) Egy kised, ezüsthől való aranyos kanna; az oldalán virágos oszlopokkal; tetején egy szarvas, nyakát fenntartva, a fűben heverészve, szemlélhető. Ao. 1782. Néhai Babolesay Erzsébet asszony, Pataki István kolozsvári főbíró özvegyének hagyománya.

2. Tálak és tányérok.

a) Egy nagy cintál; a szélére „N K.“ betűk vannak metszve.

b) Egy lapos ezüst-tányér, szélén ezen felírással: KALLAI. EKKLESIA. SZÁMÁRA. CZINALTATOTT. EZUST. TÁNÉR. VACZI JÁNOS. PRAEDIKATORSÁGÁBAN. ANNO. DOMINI. 1648.“

c) Egy ezüst, aranyos tányér; hátulsó lapján egy címer, t. i. egy lópatkó és abban elhelyezve egy kulcs; ezek alkotják Kálló város címerét (jelentésök: Lovas hajduk lakóhelye s kulcsos város); a tányér alsó lapjának kerületén e címeret: „Petrus Schirlach, Susánna Püspeky. Anno D. 1657. den 6. Januarii.“

d) Egy kicsiny, ezüstdől való aranyozott tányér, írás nélkül; egy pohár tetejére fedőül szolgál. A pohárral együtt a betegek látogatása alkalmával használtatik.

3. P o h a r a k.

a) Egy ezüst, kívül-belül aranyos, talpas pohár. Talpán ilyen írás olvasható: „Istenhez való buzgóságából Kotsonyás Boldizsár attae pohárt a Kállai Reformata Ekklesiához. Ao. Domini. 1680.“

b) Egy ezüst pohár, aranyos virágokkal, körülete is aranyozva, talpán ezen felírás: „Az Cállai + Nemes + Szabó + Ché + illen + tisztességes + edént + adott + Ekklesia + számára + T. + S: A + T: S: M. + 1645. + P. M.“ Az oldalán karcolva: „P. Ecclae. Johan Váci.“

c) Egy kicsiny, ezüstdől való pohár, felső részén valami félliternyi folyadékot befogadható üreg. Ha felfordítjuk, talpának üregében B. K. betűk láthatók.

4. K e s z k e n ő k s a b r o s z o k.

a) Egy nagy kamuka abrosz.

b) Egy nagy, rojtosszélű, kamuka abrosz.

c) Egy nagy, csipkés szélű, vastagabb kamuka abrosz.

d) Egy vastagabb patyolat, aranynyal és selyemmel varrott keszkenő, a közepén írás van; de a betűk olvashatatlannak; évszám 1662.

e) Egy patyolat, mind a négy szögletén szkófummal kivarrott, a szélein aranyrojtos keszkenő. A közepére aranynyal ez van írva: „Babótsai András, Muraközi Susánna, ao. 1768.“

f) Egy fehér tafota, kivarrott szélű keszkenő. Szögleteire ez van varrva aranynyal: „Ez keszkenőt adta Isten Dicsőségére N. S. I. özvegye S. K. Mária. Ao. 1762. D. 14. Nov. (az egyházi jegyzőkönyvben Szathmáriné asszony ajándéka gyanánt van jegyezve).“

g) Egy patyolat keszkenő, a szélén arany keskeny szövés.

h) Egy patyolat keszkenő, a szélein ezüsttel és selyemmel kivarrrva. Régi, elavult.

i) Egy vékony, gyoles, a szegletein aranynyal és selyemmel varrott keszkenő.

k) Egy vastag gyolcs, a szegletein veres selyemmel és arannyal kivarrott keszkenő.

l) Egy patyolat, szegletein arannyal, selyemmel kivarrott keszkenő ilyen felírással: „Az úrasztalára tiszta szivből adtam. L. A. Valaki a Christus testét eszi V. J. és az ő vérét iszszá. L. A. Soha halált nem lát. V. J.“ (Évszám nincs. A V. J. talán Váczi János).

m) Három avult patyolat keszkenő. Hasznavehetetlen.

n) Egy nagyobb s kisebb kés a kenyér metszése s szelésére.

o) Egy fenyőfa-láda, melyben az úrasztalához tartozó készletek tartatnak.

J e g y z e t. Van egy nagy fiókos tölgyfa-szekrény is, melyben a számadások, okmányok sat. tartatnak a lelkészi lakon.

C) Anya- és jegyzőkönyvek.

Az anyakönyvek úgy vezettettek, hogy ugyanazon egy könyvben vannak irva a születések, esketések és halálozások, a mint fentebb jeleztem, igen kezdetleges modorban, úgy, hogy azok alapján alig lehetett volna családi leszármazást kimutatni.

1. Mind a születések és házasságkötések, mind a halálozásokról 1713—1735-ig vezettetett s megvan (I. sz.) az anyakönyv; de elől is, hátul is csonkán. A (2. sz.) második anyakönyv szintén a születések, halálozások és esketésekről vezettetik 1754—1757-ig, illetve 1764-ig. Ebben vannak a többször említett jegyzetek. A 3-ik számban 1766—1806-ig. A 4-ikben 1806—1842-ig. Az V-ikben 1842—1854. és 1857—1863.; a VI. sz. 1853—1857.; VII. 1864—1868.; VIII. 1869—mai napig; a halottaké és házassultaké IX-ik számban 1877-től maig.

2. Egyházi gyűlések jegyzőkönyve vezettetik 1754-től. Hiányzik 1790—1800. és 1835—1844. közötti időkről. Egyházi gyűlések jegyzőkönyvéből van I., II., III., IV., V-ik szám. Ma 1879. óta az V-ik számba iratnak a határozatok.

3. Körlevelek jegyzőkönyve van 3 darab. Eleinte, a múlt században, 1754—1760. körül a körleveleknek külön jegyzőkönyve nem volt, hanem az e tárgyú feljegyezni valók az egyházi jegyzőkönyvbe vezettettek.

D) Iskolai felszerelések.

1. A n a g y o b b f i ú i s k o l á b a n .

a) Természettan tanításához: Dániel-féle villanytelep; Gálván-villanytelep; gyantalepény; delej-patkó; delej-vasak; üvegesövek; prizma, homorú és domború tükör; nyole darab természettani ábra; omeltyűk, mérlog, mérő lánc sat.

b) Terményrajz tanításához : kilencven darab ábra, vászonra húzva ; s külön ismét 15 ábra, melyek a természetnek mindhárom országából mutatnak példányokat.

c) Földrajz tanításához : tellurium ; kétféle földgömb ; három térkép : Európa, az öt világrész s a magyar birodalom térképe.

d) Történelem tanításához : hat darab történelmi eseményt ábrázoló kép.

e) A métermértékek ismertetéséhez szükséges eszközök : méter, liter sat.

f) A mértan tanításához : mértani testek, 10 darab.

g) Iskolai könyvtár : 90 darabból áll.

2. Kisebbségi iskolában.

a) A számtan tanításához : számológép.

b) Irvaolvasás tanításához : fali olvasótábla, 24 darab.

c) A beszéd- és értelemgyakorlatok alapján a házi, emlős és szárnyas állatok tanításához szükséges szemléleti képek. És többféle szemléleti képek.

3. A leányiskolában.

a) A számtan tanításához : számológép.

b) Irvaolvasás tanításához : fali olvasó-tábla, 24 darab.

c) Terményrajz tanításához : 15 darab szemléleti kép.

d) Természettan tanításához : nyolc darab szemléleti kép.

e) Földrajz tanításához : földgömb, három térkép, úgymint magyar birodalom, Európa és az öt világrész térképe.

Ezekon felül mindenik iskolában az íráshoz és számoláshoz szükséges fekete táblák.

TARTALOM.

	Lap
I. Vázlatok Nagy-Kálló város multjából	1
II. A nagy-kállói ev. ref. egyház reformációja s történetei időrendben. Szabolcsmegeye reformációjáról vázlatosan	9
A) A reformáció s alakulási küzdelmek korszaka (1526—1710.)	—
B) A megerősödés és szélesebb alapon való szervezkedés korszaka (1710—1800.)	35
C) Teljes virágzás kora (1800—1852.)	64
D) A hanyatlás, tespedés korszaka (1852—1860.)	90
E) Ujraébredés korszaka (1861—1881.)	96
III. Vallás-erkölcsi élet	117
IV. Iskolaügy	137
A) Fiúiskolák, 1850-ig gimnázium	—
B) Leányiskola	150
V. Díjlevelek. Az egyház kormányzata. Gondnokok nevei 1751—1881-ig. Bizottságok	155
A) Lelkészi díjlevelek	—
B) Rektori, korrektori s praeceptorai díjlevelek	158
C) Leánytanítók díjlevelei	161
VI. Belhivatalnokok nevei és rövid életrajzuk	167
A) Lelkészek nevei s életrajza	—
Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek nevei	—
Függelékül: a felső-szabolcsi esperesek névsora	174
B) Rektorok s praeceptorok nevei	176
C) Leánytanítók	179
VII. Adományozások s a jelenleg meglévő egyházi vagyon	181
Alapítványok: a) egyházi alaptőke	—
b) egyházi magtáralap	183
c) orgonaalap	—
d) toronyjavítási alap	—
e) iskolai könyvtáralap	—
Meglévő ingatlanok. Telekjegyzőkönyv másolata	184
Felszerelések: A) Templomban	185
B) A toronyban	186
Klenódiumok	—
C) Anya- és jegyzőkönyvek	188
D) Iskolai felszerelések	—
1. A nagyobb fiúiskolában	—
2. Kisebb fiúiskolában	189
3. A leányiskolában	—

Igazítandó.

Lap	Sor		Hiba	Igazítás.
12.	10.	alólról	ellenvetésére	elnevezésére.
21.	9.	"	Veszár	Verzár.
26.	5.	felülről	mindenütt	mint mindenütt.
42.	8.	"	az toronyépítés	a toronyépítés.
48.	1.	alólról	Foka	Toka.
59.	13.	"	jó	jő.
76.	4.	"	nyilthúzás	nyilhúzás.
94.	15.	felülről	külvilági hivatal	a ki külvilági sat.
118.	16.	alólról	jótekonan hatottak egyrésről	egyrésről jótekonan hatottak.
118.	12.	"	mint	miután.
119.	7.	felülről	előszertetét	előszertetet.
122.	4.	"	meg-hinti	megh-inti.
123.	3.	alólról a jegyzetben	keltezték	kelteztetik.
125.	2.	felülről	a XVII. század első- s a XVIII. század utófeléről	a XVII. század utó- s a XVIII. század első feléről.
126.	8.	alólról	kimaradt a „válópererek száma“ közül egy szó	„a válópererek feljegyzésének száma “
152.	21.	"	vendég	vendégség.
173.	18.	"	pozsonyi	pazonyi.

30- / 2469

√5

11055

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 064669705